

Zbornik radova o vakufima

Mukate vakufi u Bosni i Hercegovini

Vakufi u Banja Luci

Turali-begov vakuf u Tuzli

2012.

IZDAVAČ

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini

Vakufska direkcija Sarajevo

Medžlis Islamske zajednice Tuzla

ZA IZDAVAČA

Mr. hfz. Senaid Zajimović

Prof. Hasan Spahić

RECENZENT

Dr. Mustafa Hasani

UREDNIK

Mr. Senad Ćeman

LEKTOR

Mirzet Hamzić

cip

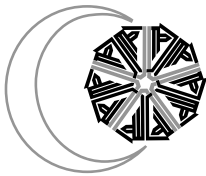
Zbornik radova o vakufima

Mukate vakufi u Bosni i Hercegovini

Vakufi u Banja Luci

Turali-begov vakuf u Tuzli

2012.

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini
Vakufska direkcija Sarajevo
Medžlis Islamske zajednice Tuzla

Manifestacija Dani vakufa 2012.
Sarajevo - Tuzla - Banja Luka, juni 2012.

SADRŽAJ

Dr. Mustafa Hasani UVODNA RIJEČ	7
I MUKATE U BIH - okrugli sto pod nazivom <i>Mukate u BiH</i> održan 13. juna na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu	
Prof. dr. Muharem Štulanović: ŠERIJATSKO UTEMELJENJE MUKATA ...	15
Esad Hrvačić: MOGUĆNOST PONOVOG USPOSTAVLJANJA MUKATA U PRAVNOM SISTEMU BIH	25
Mr. Senad Ćeman: EKONOMSKA OPRAVDANOST MUKATA	31
Prof. dr. Ismet Bušatlić: IZNAJMLJIVANJE VAKUFA VAKUFU - VAKUF NA VAKUFU	39
Mustafa Vatrenjak: IDŽARETEJN I MUKATA ZAKUPI GAZI HUSREV- BEGOVOG VAKUFA	47
Mr. Nusret Kujraković: ZAKUPNINE VAKUFA BEGOVSKE PORODICE GRADAŠČEVIĆ I OSTALIH VAKUFA NA PODRUČJU SREZA GRADAČAC U 1933. GODINI	69
II VAKUFI U BANJA LUCI	
Doc. dr. Sabira Husedžinović: VALORIZACIJA HISTORIJSKIH VRI- JEDNOSTI VAKUFNAMA BANJA LUKE SA ASPEKTA URBANOG RAZVOJA OVOG GRADA STOLJEĆIMA	99
III ULOGA GAZI TURALI-BEGOVOG VAKUFA U RAZVOJU TUZLE	
Mr. Rusmir Djedović O URBANOM RAZVOJU TUZLE	143
Mr. Kemal Bašić TURALI-BEG I NJEGOV VAKUF	155
Doc. dr. Izet Šabotić UZURPACIJA NEKRETNINA TURALI-BEGOVA VAKUFA U TUZLI	169

Dr. Mustafa Hasani

UVODNA RIJEČ

Uvodna riječ¹

Vakufska direkcija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, drugu godinu zaredom, organizira manifestaciju *Dani vakufa u Bosni i Hercegovini* s ciljem da se u javnosti skrene pažnja na vakuf, afirmira ideja uvakufljavanja, educira o ovom islamskom, pravnom i ekonomskom institutu kojem Bosna i Hercegovina ima umnogome zahvaliti na urbanizaciji i razvoju, te da se ukaže na trenutno stanje, probleme ali i perspektive. Ovogodišnja manifestacija *Dani vakufa u Bosni i Hercegovini* održana je u periodu 11.-16. juna 2012. godine u Sarajevu, Tuzli i Banja Luci.

U sklopu manifestacije, između ostalog, premijerno je prikazan dokumentarni film *Bosna i Hercegovina - zemlja vakufa*, organizirane su promocije knjige hfz. Muhameda Čajlakovića *Vakufska pitanja u fetvama savremenih šerijatskih pravnika*, a u povodu 550 godina postojanja vakufa Isa-beg Ishakovića i rekonstrukcije Isa-begovog hamama održana je tribina posvećena ovom velikom vakifu.

U Sarajevu i Tuzli su, pored prikazivanja filma i promocije knjige, organizirani i okrugli stolovi, a u Banja Luci tribina dr. Sabire Husedžinović pod naslovom *Vakufi u Banja Luci – nekad i sad*.

Tema okruglog stola u Sarajevu bila je *Mukate u Bosni i Hercegovini*, a u Tuzli, u povodu 440. godišnjice vakufname Gazi Turali-bega, održan je okrugli sto pod nazivom *Uloga Turali-begova vakufa u razvoju Tuzle*. Izbor radova podnesenih na ova dva naučna skupa te rad dr. Sabire Husedžinović objedinjeni su u ovaj Zbornik radova kojeg nudimo javnosti iz želje i potrebe da se izgovoreno zabilježi za znanje onima koji znanje traže i kao svjedok rada i zalaganja na afirmaciji vakufa.

Okrugli sto *Mukate u Bosni i Hercegovini* održan je 13.6.2012. godine na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu uz čiju saradnju je i organiziran naučni skup. Autor teksta *Šerijatska utemeljenost mukata* je dr. Muharem Štulanović koji govori o utemeljenosti iznajmljivanja i davanja koncesija u šerijatskopravnoj nauci i koji u zaključku ističe da među ulemom postoji konsenzus o dozvoljenosti principa iktā'a.

Izdavanje vakufskog dobra pod zakup javlja se kao odgovor ili potreba da se vakuf sačuva od propadanja ili obnovi devastirani vakuf kako bi mu se vratila njegova funkcionalnost. Muslimani su prvo pokušali da taj problem riješe na na-

¹ Dr. Mustafa Hasani, profesor Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu

čin da se jedan vakuf pomogne osnivanjem vakufa ili kako je taj model dr. Ismet Bušatlić u svom radu oslovio *Iznajmljivanje vakufa vakufu*. Da bi se spriječio propadanje jednog vakufa ili ga vratio u funkciju, drugi vakif bi obnovio ili izgradio novi na postojećem vakufu. Drugi vakuf bi plaćao mukatu, dogovorenu visinu zakupa, prvom vakufu koju bi ovaj trošio u svrhe određene vakufnamom. Brojni primjeri koje je prof. Bušatlić naveo u svome radu samo su ilustracija da je takva praksa bila česta. Međutim, pored ovog razvijani su i drugi modeli s ciljem izgradnje, revitalizacije i očuvanja vakufskih dobara u situacijama kada sam vakuf nije imao investicionih sredstava. Tako su razvijena dva pravna instituta zakupa: idžaretejn vakuf i mukata vakuf. Idžaretejn vakuf je oblik investiranja u vakuf na način da se plate dvije zakupnine, od kojih je prva veća, a druga je manja i plaća se u dogovorenim vremenskim intervalima. Kod idžaretejn vakufa vakuf je vlasnik imovine, dok zakupcu pripada pravo uživanja.

Mukata vakuf jeste davanje vakufskog zemljišta pod zakup nekoj osobi da na njemu izgradi objekat uz obavezu plaćanja kirije, bez konačnog vremenskog limita. U ovom slučaju vakuf je vlasnik zemljišta, a zakupac vlasnik objekta. Princip podjeljenog vlasništva na isto dobro ne poznaje evropsko građansko pravo i ovo je prvi problem s kojim se susrela austrougarska uprava u BiH, kako ukazuje Esad Hrvčić u svom radu *Mogućnost ponovne uspostave mukate u pravnom sistemu BiH*. Budući da takav princip vlasništva nije poznat u kontinentalnom pravu, oni ga nisu tako niti definirali iz čega su proistekle vrlo negativne posljedice po vakuf. Tako je ustanovljena praksa da se mukata vakuf u gruntovnici upiše na ime zakupca i ona je nastavljena i u kasnijim državno-pravnim sistemima nakon Austro-Ugarske čime je nanescena velika šteta vakufu, a isti, s obzirom, na ovakav upis u zemljišne knjige, nisu predmetom restitucije. Stoga je neophodno otvoriti ovu temu, kako zaključuje g. Hrvčić i predlaže da se u Zakon o stvarnim pravima, koji je u fazi donošenja, iznađe model kako vratiti mukatu u pravni sistem naše države.

Mr. Senad Ćeman u radu *Ekonomska opravdanost mukate* iznosi stav da i pored negativnih iskustava iz prošlosti postoje sasvim opravdani ekonomski i finansijski razlozi za korištenje mukate kod nas i danas, gdje je naveo pozitivne primjere iz naše savremene prakse, te da se ovakvim ulaganjima može poslovati na bazi uzajamne koristi vakufa i investitora, uz prethodno definirane mehanizme zaštite samog vakufa.

U nastavku, objavljena su dva rada koji govore o obimu i primjeni principa mukate na primjerima jednog vakufa, a drugi na primjeru vakufa jednog sreza. Prvi tekst jeste rad mutevelije Gazi Husrev-begovog vakufa Mustafe Vatrenjaka

pod naslovom: *Idžaretejn i mukata zakupi Gazi Husrev-begovog vakufa*, a drugi je rad mr. Nusreta Kurjakovića, glavnog imama Medžlisa IZ Gradačac, pod naslovom *Zakupnine vakufa begovske porodice Gradašćevića i ostalih vakufa na području Sreza Gradačac iz 1933. godine*.

Rad dr. Sabire Husedžinović *Valorizacija historijskih vrijednosti vakufnama grada Banja Luke sa aspekta urbanog razvoja ovog grada stoljećima* je u ovom zborniku predstavljen kao zasebna cjelina budući je samo on prezentiran u Banja Luci na tribini koju je zajedno sa Vakufskom direkcijom organizirao Medžlis IZ Banja Luka 15.6.2012. godine. Pozivajući se na brojne vakufname poznatih i manje poznatih banjalučkih vakifa, autorica je na bazi dokumenata pokazala koliki utjecaj je institucija vakufa imala na urbani razvoj Banja Luke. Vrijednost rada jeste u tome što se autorica nije ograničila na vakife iz prvog perioda razvoja Banja Luke nego je navela i one iz kasnijih, sve do početka 20. stoljeća. Tako se pored čuvenih banjalučkih vakifa Sofi Mehmed-paše i Ferhat-paše Sokolovića navode vakufi i vakufname koje svjedoče kako su vakifi, od kojih autorica navodi i brojne žene vakife, brinuli o svome gradu i komšijama.

Treći dio ovog Zbornika radova jesu tekstovi autora koji su svoja izlaganja podnijeli na okruglom stolu u Tuzli održanom 14.6.2012. Objavljivanjem radova s okruglog stola, njegovi organizatori Vakufska direkcija i Medžlis Islamske zajednice Tuzla, žele dati vlastiti doprinos spomenu i afirmaciji lika i djela, velikog vakifa Tuzle, Turali-bega.

U tekstu pod naslovom *O urbanom razvoju Tuzle*, mr. Rusmir Djedović je napravio kratki prikaz dinamike razvoja Tuzle kao urbane cjeline od ranih spomena, pa do kraja perioda osmanske uprave na ovom području iz kojeg se da vidjeti da je vakuf imao suštinsku ulogu u privrednom i urbanom razvoju ovog grada, a time i njegove okoline.

Mr. Kemal Bašić je u radu *Turali beg i njegov vakuf* podsjetio na oskudne informacije o životu Turali-bega, a u nastavku rada je dao prikaz njegovih vakufa u Tuzli i drugim gradovima, od kojih je, nažalost, u Tuzli danas ostao samo jedan spomen na ovog velikog vakifa, njegova džamija.

Kao i svi drugi vakufi, a posebno oni veliki, ni Turali-begov, nije ostao pošteđen raznih oblika uzurpacije i oduzimanja o čemu dokumentirano piše dr. Izet Šabotić u radu pod naslovom *Uzurpacija nekretnina Turali-begova vakufa u Tuzli* iz kojeg se jasno vidi da je atak na vakufsku imovinu i Turali-begov vakuf bio atak na materijalno siromašenje muslimana i Islamske zajednice ovoga kraja, tj. Tuzle i njene šire okoline.

I
MUKATE U BIH
okrugli sto pod nazivom
'Mukate u BiH' održan 13. juna na
Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu

Prof. dr. Muharem Štulanović

ŠERIJATSKO UTEMELJENJE MUKATA

ŠERIJATSKO UTEMELJENJE MUKATA

Pravni osnov el-i-ktā'a (cijepanje, dodjela, koncesija) i mukata vakufa¹

Pitanje cijepanja, dodjele, koncesije zemljišta i nekretnina u islamskom šerijatskom pravu, obrađuje se u fikhu pod temom vlasništva. Pitanje vlasništva je krucijalno za ekonomiju pojedinca i društva po kojem se svijet globalno podijelio na dva glavna sistema državne i slobodne ekonomije.

Pod vlašću Osmanskog carstva razvijen je poseban oblik dodjele ili koncesije vakufskih dobara koji se, na našim prostorima, nazivao arapskim izrazom *mukatta'a* (p. mukatta'at مُقَطَّعَات - مُقَطَّعَةٌ.)

Definiranje mukata specifikuma i naših prostora

Mukata (p. *mukatta'at*) u arapskom jeziku znači cijepanje, dodjela, koncesija, njiva, čestica.

E. Ljevaković, u svom radu *Neopozivost i neotuđivost vakufa*, definira mukata u specifičnom terminološko-običajnom značenju navodeći: „Mukata vakuf je vakufsko zemljište koje se daje u zakup nekoj osobi da na njemu izgradi svoj objekat, a da zauzvrat plaća redovno dogovorenu kiriju. Ovdje je u pitanju etažno vlasništvo. Vakuf je vlasnik zemljišta, a zakupoprimac objekta. Ovaj ugovor traje sve dok postoji izgrađeni objekat. Vlasnik objekta nikada ne može postati i vlasnikom zemljišta. Idžaretejn vakuf je vakuf koji podliježe dvozakupnom režimu. Prva zakupnina je znatno veća i ona se isplaćuje odmah, a druga je periodična i isplaćuje se mjesečno, ili godišnje, shodno dogovoru ugovornih strana.” Ovaj vid zakupnog odnosa smatra jednim „od glavnih sredstava otuđivanja i uzurpacije vakufa.”

Slično navedenom i mutevelija Gazi Husrev-begovog vakufa, Mustafa Vatrejak, govori o tom vidu zakupa u svom intervjuu datom listu *Oslobođenje* od 3. aprila 2011. godine: „GH vakuf je zbog nedostatka sredstava (ili interesa) za investicije pri izgradnji novih objekata svoje građevinske placeve u Čaršiji, nakon požara najčešće, davao u zakup, s pravom da zakupac zemljišta može izgraditi

¹ Prof. dr. Muharem Štulanović, dekan Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihacima

objekat. Zakupac je plaćao, obično jednom godišnje, ugovorenu zakupninu samo za zemljište, a postajao je vlasnik izgrađenog objekta koga je izgradio svojim sredstvima i nasljeđivali su ga njegovi direktni potomci, djeca, muška i ženska podjednako. Mukata je, dakle, zakup isključivo vezan za neizgrađeno zemljište, koji se plaćao jednom godišnje... Ukoliko vremenom nestane objekta, a nasljednici nastave plaćati zakupninu za zemljište, tada Vakuf nema pravo da otkáže ugovor o mukata zakupu. Ukoliko nasljednici prestanu plaćati zakupninu, tada se ugovoreni odnos raskida i Vakuf raspolaže svojim zemljištem bez ikakvih ograničenja.”

Prema tome to je vid postupanja sa vakufom u cilju njegove oplodnje sistemom iktāa što će biti predmetom našeg zanimanja u ovom radu.

Treba naspomenuti, kada je riječ o terminu mukata, da je to terminologija poznata u šerijatskom u'rfu, i kao što je termin vakufa ukorjenjen u kulturu naših prostora, korišten i za nazive geografskih toponima pa imamo gradove sa tim nazivima (Gornji Vakuf, Donji Vakuf, Skender Vakuf, Skucani Vakuf, Varcar Vakuf, Kulen Vakuf), isto tako imamo i toponime sa ovim nazivom. U općini Ugljevik ima naselje *Mukat-Stankovići*, a *Mukata (Mukate)* je i mjesto koje se nalazi na 42°36'56" sjeverno od ekvatora i 21°18'54" istočno od početnog meridijana, odnosno nalazi se na današnjem Kosovu.

Vlasništvo nad imovinom

Imovina po svojoj prirodi podliježe vlasništvu, ali pojedini slučajevi i situacije čine ga da se ne može posjedovati ili neki njegovi djelovi, a dijeli se obzirom na sposobnost podlijezanja privatizaciji i vlasništvu na tri vrste:

1. ما لا يقبل التملك ولا التملك بحال Imetak koji se ne može posjedovati i privatizovati, nema sposobnost vlasništva, niti posjedovanja u bilo kojoj situaciji: - to je ono što se odredi za javnu korist kao što su saobraćajnice, mostovi, željeznica, rijeke; javne ustanove kao što su: muzeji, biblioteke, parkovi i sl. Ovo su javna dobra² koja su određena za javne koristi. Ako ovo svojstvo javne

² Javna dobra (eng. *public goods*, njem. *öffentliche Güter, Kollektivgüter*, fr. *bien public*) su dobra ili usluge što ih bez djelatnosti države tržište samo po sebi ne bi osiguravalo ili bi ih pružalo u nedovoljnoj mjeri. Tri su osnovna svojstva javnih dobara: može ih koristiti, trošiti ili uživati rastući broj ljudi a da se količina dostupna drugima ne smanjuje, npr. obrana, preventivna medicina, ulična rasvjeta, svjetionici; dostupna su svakome na određenom području bez obzira na to da li je i koliko platio ili nije; ne mogu se uskratiti onima koji nisu platili i stoga se moraju financirati iz sredstava osiguranih zajedničkim sporazumom što ga podržava zakon. Mnoga dobra i usluge javni su tek u određenoj mjeri (tj. ne mogu se ograničiti na ljude koji plaćaju tržišnu cijenu), a samo neka dobra

koristi prestane, onda se dotična vrijednost vraća osnovi tj., mogućnosti posjedovanja, shodno tome ako se, npr., ukine put za kojim nema potrebe, on se, onda, može privatizovati.

2. ما لا يقبل التملك إلا بمسوغ شرعي Ono što ne prima svojstvo posjedovanja osim s pravnim razlogom: kao što su vakufska dobra i vlasništvo države, odnosno slobodni imetak po običaju i terminologiji pravnika. Imetak koji je uvakufljen ne prodaje se, niti poklanja, osim ako će propasti, ili ako su mu rashodi veći od prihoda kada se dozvoljava zamjena.³ Državno vlasništvo nije dozvoljeno prodati osim uz dozvolu Vlade, u nuždi ili zbog preferirane koristi, kao što je potreba za njegovom novčanom vrijednosti ili da se uveća njegoa vrijednost, pošto je državno vlasništvo slično jetimskom gdje skrbnik ne raspolaže s njim osim u potrebi ili da bi mu ostvario korist. Halifa Omer, r.a., je rekao: «أنزلت نفسي من بيت مال المسلمين بمنزلة وصي اليتيم». „Svoj tretman državnog imetka stavio sam na stepen skrbi siročeta.”
3. ما يجوز تملكه وتملكه مطلقاً بدون قيد Ono što je dozvoljeno posjedovati, uopće, bez ikakva ograničenja: - to su sve vrste imetka, osim dvije spomenute kategorije.

Vrste dodjele - koncesije

Dodjeljivanje ima tri vrste:

1. Dodjela u vlasništvo
2. Dodjela korištenja/koncesije i
3. Dodjela javnog korištenja.

Prva vrsta (dodjele vlasništva) se dijeli na troje:

1. nekultivirano/neizgrađeno zemljište
2. izgrađeno zemljište i
3. rudnici.

i usluge su potpuno javni. Dobra ili usluge što se na tržištu nude uz protunaknadu često pružaju besplatne koristi trećim stranama. Pored javne koristi od obrazovanja i pojedinac će imati privatnu korist uživajući više u umjetnosti ili u svom poslu. Slični se primjeri mogu navesti i u stanovanju, zdravstvenoj zaštiti, policiji ili vatrogastvu. (<http://wmd.hr/rjecnik-pojmovi-j/web/javna-dobra>)

³ Hanefijski pravници dozvolili su da se zemljišno, vakufsko dobro, u nuždi i potrebi, može zamjeniti pa su mišljenja da je dozvoljeno pravednom, nepristrasnom sudiji zamjena vakufa uz uvjet da postane potpuno beskoristan, ili ne ostvaruje nikakav prihod koji bi ga mogao razvijati, te da transakcija zamjene ne bude uz vidljivu prevaru i štetu i da se vakuf mijenja za drugo nepokretno dobro a ne za novčana sredstva. (الدر المختار ورد المحتار: ٣/٤٢٥).

Dojela korištenja/koncesije ima dvije vrste:

1. ušur (desetina) i
2. harač (porez)

Pravni osnov ikta'a (cijepanje, dodjela, koncesija الإقطاع)

Definiranje

Dato pod koncesiju (ikta), to je da se dio nekultiviranog poljoprivrednog i neizgrađenog građevinskog zemljišta da na koncesiju/korištenje određenim osobama - bilo da se radi o rudnom blagu ili samo zemljištu, tako da ta osoba postaje preča u polaganju prava na to od drugog, uz uvjet da neiskoristošeno/nekultivirano zemljište nije vezano za bilo koga. Ili, to je opravdana dodjela vladara javnog dobra, nekome ko to zaslužuje. Pretežno se dodjeljuje zemljište onome ko će se brinuti za njega bilo da ga posjeduje i iskorištava ili da mu se odredi koncesiju na određen period.⁴

Pravni legalitet

Dozvoljeno je vladaru da odcijepi neupotrebljeno/nekultivirano zemljište onome ko ga posjeduje obrađivanjem, pošto Vail b. Hudžr prenosi:

«أن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْطَعَهُ أَرْضاً بِحَضْرَمَوْتٍ. وَبَعَثَ مَعَاوِيَةَ لِيَقْطَعَهَا إِيَّاهُ»

„da mu je Vjerovjesnik, a.s., dodijelio zemljište u Hadramevtu i poslao Muaviju da mu ga odcijepi.”⁵

Prenosi se da je Ebu Bekr dodijelio Ez-Zubejru, Omer Aliji, a Osman, r.a., peterici ashaba i to: Ez-Zubejru, Sađu, Ibni Mes'udu, Habbabu i Usami b. Zejdu, r.a.⁶

Dozvoljena je dodjela rudnika na koncesiju i korištenje, ali ne i vlasništvo nad tim.⁷

Imam Eš-Ševkjani u svom djelu *Nejlul-evtar* u poglavlju koje govori o dodjeli rudnika zaključuje na kraju:

„Navedeni hadisi upućuju na to da je dozvoljeno Vjerovjesniku, a.s., i onima poslije njega od njegovih halifa da dodjeljuju rudnike. Pod dodjelom إقطاع misli se na davanje nekultivirane zemljišne parcele nekim osobama, bilo da se radi o

⁴ Vidi: Eš-Ševkjani, *Nejlul-Evtar*, 5/371., dr. Vehbe ez-Zuhajli, *El-Fikhul-islamijju ve edilletuh*, 6/430.

⁵ Tirmizija ga bilježi s ocjenom *vjerodostojan*

⁶ Dr. Vehbe ez-Zuhajli, *El-Fikhul-islamijju ve edilletuh*, 6/430.

⁷ Ibid.

rudniku ili zemljištu, tako da pravo prečeg raspolaganja imaju oni kojima je to dodijeljeno uz uvjet da je to nekultivirano i nije nečije vlasništvo. Ovo je konsezus pravnika.”⁸

Također, Eš-Ševkjani objašnjavajući *dodjelu* dalje navodi da je to: „...dodjeljivanje parcele nekome ko će je posjedovati i izgrađivati ili da mu se dodijeli pravo korištenja/koncesije na određeno vrijeme.”

Po Es-Subkiju ova druga mogućnost je ono što se u našem vremenu naziva terminom *dodjela*... I ono što se da razumjeti jeste da se radi o pravu korištenja kao kod prava prvenstva i rezervisanja, ali time se ne stvara pravo vlasništva, u što je potpuno ubijeden imam Et-Taberi... Naziva se *dodjela* ako se radi o zemljištu ili nekretnini, a dodjeljuje se iz *fej’a*⁹ a ne dodjeljuje se pravo kojim raspolaže musliman ili onaj koji je potpisao sporazum sa islamskom državom... Ta dodjela može da bude u vlasništvo, a može da bude pravo korištenja, kao što je dodjela Allahovog Poslanika medinskih kuća...”¹⁰ U poglavlju o dodjeli zemljišta navodi: „U *Sunnenu* Ebu Davuda od Esme se bilježi da je Allahov Poslanik, a.s., dodijelio Ez-Zubejru palmu... da je Temimu ed-Dariju dodijelio kuću Ibrahimovu, a nakon osvajanja u vrijeme Omera vraćeno je to od Temima i dodijeljeno potomstvu Allahovog Poslanika, a.s., po liniji Rukajje...”

Navedene predaje upućuju da je dozvoljeno Allahovom Poslaniku, a.s., i onima poslije njega od halifa, da dodjeljuju parcele zemljišta određenim osobama, ako je u tome javna korist. Tako je dodijeljeno pojilište Benu Selima Sahru b. Ebul-A’jletu, nakon njihovog bjegstva i napuštanja islama, a zatim im je to vraćeno kao što je opisano u kazivanju Ebu Davuda. Također, spominje se "...da je dodijelio stanovnicima Mervu da je podijele međusobno... tako da je bilo onih koji su svoj dio prodali a bilo je i onih koji su to obrađivali...”¹¹

Sve ove predaje nedvojbeno upućuju da u sunnetu Allahovog Poslanika, a.s., drugom šerijatskom izvoru po pravnoj snazi, imamo pravnu utemeljenost iktā’a zemlje, rudnika i nekretnina.

Pravni legalitet dodjele nekultiviranog/neizgrađenog zemljišta kroz fikhske izvore حكم إقطاع الموات

Dozvoljeno je vladaru po konsezzusu pravnih škola dodjeljivanje nekultiviranog/neizgrađenog zemljišta إقطاع الموات onome ko će to kultivirati/izgraditi, što će

⁸ Vidi: Eš-Ševkjani, *Nejlul-Evtar*, 5/371.

⁹ tj. od zemlje koja se dobije bez borbe - Muharem Š. 161

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid. 5/374.

doprinijeti razvoju zemlje, jer je Vjerovjesnik, a.s., dodijeljivao kao što imamo u mnogobrojnim primjerima iz njegove prakse sa ashabima, a što su slijedili pravedne halife iza njega.

Prema tome, ako vladar dodijeli nekome zemljište, on postaje vlasnik po malikijskom mezhebu,¹² pa makar i ne uradio ništa na njemu, tu parcelu može prodati, pokloniti ili ostaviti u nasljedstvo. Ovo nije vid kultiviranja/izgrađivanja, nego primjer čistog vlasništva.

Izrazita većina pravnika,¹³ osim malikija, ne dozvoljava vlasništvo nekultiviranog/neizgrađenog zemljišta, jer ako bi se to dozvolilo i vlasništvo legalizovalo, onda ga ne bi bilo dozvoljeno ponovo vratiti od tog vlasnika. Zbog toga onaj kome je dodijeljeno postaje koncesionar, slično onome ko zauzme parcelu i otpočne sa investicijom, tako da time polaže najveće pravo na parcelu ako završi investiciju u zakonskom roku, koji je po hanefijskim pravicima najviše tri godine, zbog riječi Omera:

«ليس لمتحجر بعد ثلاث سنين حق» .

„Onaj koji je zauzeo poslije tri godine gubi pravo.”

Vladar ne bi trebalo da dodjeljuje nekultivirano/neizgrađeno zemljište nekome, nego u realnim granicama i mogućnostima investiranja onoga kome se dodjeljuje, pošto bi dodjela preko toga bila na štetu drugih, koji imaju kolektivno pravo na to.

Zbog toga, ako vladar dodijeli nekome preko mjere njegovog boniteta i mogućnosti da to izgrađuje i finansira, oduzima mu se baš kao što je to učinio i Omer u primjeru Bilala b. el-Harisa koji nije bio sposoban za izgradnju i investiranje. Ovim se hoće objasniti uvjet dozvole uz javnu korist kojom se to opravdava, pošto je propis vezan za efektivni uzrok.

U hanbelijskom mezhebu dozvoljeno je vladaru da dodijeli zemljište u vlasništvo ili na korištenje zbog opće koristi pa i nad onim što nije nekultivirano/neizgrađeno. Dozvoljeno je dodjela imetka na koji se plaća harač ili džizija.¹⁴

Malikije smatraju da¹⁵ vladar ne može dodijeliti u vlasništvo, obrađeno/kultivirano zemljište - osvojene zemlje, kao što je bio slučaj sa Egiptom, Šamom i Irakom, odnosno parcele koje su se koristile za zemljoradnju, jer su to smatrali

¹² Vidi: الأحكام السلطانية للماوردي: ص ١٨٣، الأحكام السلطانية لأبي يعلى: ص ٢١٢، كشاف القناع: ٤/٢١٦، الشرح الصغير: ٤/٩٠.

¹³ Vidi: البدائع: ٦/١٩٤، المهذب: ١/٤٢٦، المعني: ٥/٥٢٦-٥٢٧، كشاف القناع: ٤/٢١٦ وما بعدها.

¹⁴ Vidi: كشاف القناع: ٤/٢١٧.

¹⁵ Vidi: الشرح الصغير: ٤/٩١ وما بعدها، الشرح الكبير: ٤/٦٨.

vakufom, nego je dozvoljeno dati je na korištenje, koncesiju. A ono što nije podesno za zemljoradnju i uzgoj žitarica, pa makar ako je podesno za sadnju stabala, a nije nekretnina, to je nekultivirano i može se dodijeliti u vlasništvo i na upotrebu.

Što se tiče zemlje koja je predmet sporazuma, vladar je ne može dodijeliti ni u kom slučaju, pošto ona već ima vlasnika.

Propis dodjele kultiviranog/građevinskog zemljišta, tj. dodjela javnog korištenja حكم إقطاع العامر وهو إقطاع الإرفاق

Šafijski i hanbelijski pravници¹⁶ smatraju da je dozvoljeno dodijeliti neko mjesto prostranog dvorišta džamije i sl. izgrađenih objekata, sjedišta pijaca i širokih saobraćajnica, ali da se dodijeli mjesto korištenja koje ne može preći u vlasništvo i uz uvjet da se time ne šteti ljudima i ne stješnjava ih u prolazu. Onome kome se dodijeli spomenuto mjesto postaje najpreči da se njime koristi pošto vladar ima pravo da to zakonski uredi, pa ako nekome dodijeli, to je legalno i niko drugi nema pravo na taj dio javnog prostora pravom preticanja bez dodjele koja se od njega razlikuje time što onaj ko dođe prvi na nezauzet prostor a zatim prenese stvari na drugo mjesto time gubi prvenstvo mjesta. U slučaju dodjele to se pravo ne gubi bez obzira prenio svoje stvari se njega ili ne, sjedio na tom mjestu ili se preselio, pravo ostaje dodjelom.

Zaključak

Iz navedenog se može zaključiti da *ikta'a* (dodjela u vlasništvo ili koncesiju) ima osnov u šerijatskim izvorima i pravna je radnja s potpunim pravnim legitimitetom.

Mukata, kao jedan osoben način razvijanja i oplodnje vakufa dio je zemljišnog pravnog sistema u domenu *ikta'a* i dozvoljen je po konsezusu šerijatskih pravnika uz stanovite razlike pravnih škola u pristupu pitanja vlasništva ili korištenja/koncesije iznajmljenog vakufskog dobra. Ovaj vid pravnog postupanja bio je poznat na našim prostorima i u praksi stanovništva u tolikoj mjeri da se, kao i termin vakufa, našao kao šerijatski *urf* u geografskoj toponomiji gdje imamo mjesta sa nazivima Mukata/Mukate/Mukat.

¹⁶ Vidi: المهذب: ١/٤٢٧، المغني: ٥/٥٢٦، كشف القناع: ٤/٢١٧، الأحكام السلطانية للمواردي: ص١٨٤، الأحكام السلطانية لأبي يعلى: ص ٢١٣.

Esad Hrvaić

**MOGUĆNOST PONOVRNOG
USPOSTAVLJANJA MUKATA
U PRAVNOM SISTEMU BIH**

MOGUĆNOST PONOVOG USPOSTAVLJANJA MUKATA U PRAVNOM SISTEMU BIH¹

Pisati i raspravljati o temi mukate sa aspekta današnjeg vremena je izuzetno kompleksno i teško. Naime, o pravnom institutu mukate se veoma malo zna, a također i piše sa naučnog aspekta. Kad spomenemo mukatu obično nas to asocira na dugoročne zakupe, što je naravno jedna vrsta banaliziranja ovog izuzetno bitnog i važnog pravnog instituta.

Međutim, da bi o mukati bilo kvalitetnog govora neophodno je vratiti se u vrijeme samog nastanka ovog instituta. Jedan od prvih pravnih zakonskih propisa u osmanskome privatnom pravu je *ahkami efkaf (Zakon o vakufima)* koji u svojoj odredbi člana 279 utvrđuje “vakufsko dobro pod mukatom zemljište je vakufsko, a na njemu postojeća zgrada, drveće i loza vlasništvo je zakupnikovo.” Ovo je jedan princip koji ne poznaje evropsko pravo. Evropsko građansko pravo ne poznaje princip podjeljenog vlasništva na istom dobru, tj. da neko lice može biti vlasnik zemljišta na kome je podignuta kakva građevina, a drugo lice vlasnik te građevine. U evropskom građanskom zakonodavstvu primjenjen je opći princip *superficies solo cedit* to znači da je vlasnik građevine istovremeno i vlasnik zemljišta. Kao što se vidi, postoje dva dijametralno različita stanovišta po pitanju privatnog vlasništva između osmanskog stajališta i građanskog prava evropskog zakonodavstva. Znači, za vrijeme osmanske vladavine, vakufska dobro pod mukatom su imala punu pravnu zaštitu. Vakuf je, kao vlasnik zemljišta, imao pravni osnov da izdaje - daje zemljište trećoj osobi na kojem bi ta osoba ili sagradila građevinu ili zasadila voćnjak ili neku drugu kulturu. Vakuf bi, po tom osnovu, ostvarivao značajne prihode, a lice koje koristi vakufsko zemljište bi bilo vlasnik onog što je sagradio na tom zemljištu. Vakuf mu se u to ne bi miješao, ali to lice nikad ne bi moglo postati vlasnikom zemljišta.

Sa sigurnošću se može zaključiti da je ovaj princip uspostavljen iz dva razloga; jedan je što je vakuf, po prirodi, neotuđiva (nemoguće ga je prodati, otuđiti), a drugi razlog je taj što je vakuf često dolazio u izuzetno tešku materijalnu situaciju da sam nije mogao izgraditi (privesti namjeni) slobodnu vakufsku nekretninu ili pak revitalizirati porušeno.

Ovaj institut, da ga je prihvatilo u izvornoj formi evropsko zakonodavstvo, bi bio jedan od osnovnih temelja obnove vakufske imovine i danas. Međutim,

¹ Esad Hrvaić, advokat Vakufske direkcije u Sarajevu

padom osmanske vladavine i dolaskom Austro-ugarske na ova područja stvara se jedan izuzetno složen problem po pitanju vakufa. Austrougarska uprava, suočavajući se sa izuzetno teškim problemima, što zbog dijametralno različitih stavova po pitanju privatnog vlasništva, što zbog nedostatka kvalitetnih evidencija pristupa provođenju temeljnih reformi po pitanju uspostave vlasničkih odnosa. U tom smislu energično se pristupa popisu vakufske imovine, te legitimaciji vakufsko-marifskog sabora da upravljaju vakufima. Također, pristupa se formiranju zemljišnih knjiga, te rješava pitanje uprave nad vakufima kojom prilikom se donosi autonomni statut koji se uprava nad vakufima prenosi na vakufsko-marifski sabor.

Ključnu negativnu ulogu za mukate u tom periodu su odigrali korisnici nekretnina pa negdje i same mutevelije. Naprimjer, Gazi Husrev-begov vakuf je nakon požara izazvanog od Savojskog, revitalizaciji svoje imovine pristupio na temelju uspostave mukate. Međutim, lica koja su sa vakufom uspostavljala mukatu su se upisivala kao vlasnici u zemljišnoj knjizi, a vakuf se upisao kao teret u C listu. Znači, s novom gruntovnicom uspostavljen je i novi način upisa koji je dijametralno različit od osmanskog zakonodavstva.

Ova gruntovnica koja je i danas na snazi, za jednu nekretninu predviđa tri vrste upisa: a) opis nekretnine, b) vlasništvo na nekretnini i c) teret na nekretnini. Mukata, kao institut koji je tretiran kao dugoročni zakup, je uspisana u C teretni list. Šta to znači? To znači da je korisnik nekretnine upisan kao vlasnik čime je, poštujući princip nepodjeljenog vlasništava, automatski postao i vlasnik zemljišta, a mukata mu je upisana kao teret da na nivou godišnjih prihoda plaća vakufu zanemarljivu zakupninu. Ti upisi su i danas aktuelni jer ih možemo naći u zemljišnim knjigama.

Međutim, šta taj upis u praksi znači za vakuf? Nisam došao do tih podataka da li je vakuf ostvarivao prihode po osnovi mukata, ali znam sa sigurnošću da sadašnje zakonodavstvo kao i zakonodavstvo bivšeg sistema, kao što je Zakon o vlasničkim odnosima, ne poznaje institut mukate. Znači, imamo jedan upis u zemljišnim knjigama koji je aktivan, na dugoj strani imamo zakonodavstvo koji ovaj instut ne poznaje. Upravo iz tih razloga se pojavljuje jaka i neophodna potreba da se otvori ova tema samo u jednom interesu i cilju - da ocjenimo kako mukatu vratiti u pozitivni sistem i na osnovu čega i u kojoj formi. Smatram da Zakon o stvarnim pravima koji je u fazi donošenja, mora riješiti ovo pitanje na način što će mukatu uvesti u pozitivni sistem, čime bi se upisanim vlasnicima nekretnina, koji nose teret mukate, stvorila obaveza da vakufu izmiruju ugovorene novčane iznose.

Međutim, prilikom uvođenja mukate u pravni sistem, mora se sagledati u kojoj formi ga uvesti. Da li ćemo ga posmatrati kao dugoročni zakup gdje ćemo faktički priznati vlasništvo nad zemljištem upisanim vlasnicima ili ćemo pokušati da ovaj institut prikažemo u formi jačeg, temljenijeg tereta sa posljedicom da ukoliko se uništi nekretnina, da vakuf, kao nosioc mukate, polaže pravo na zemljište.

Smatram da bi trebalo razmisliti o ovom drugom prijedlogu, ali za njegovu primjenu potrebno je puno više okruglih stolova, puno više rasprava i izučavanja ovog instituta.

Mr. Senad Ćeman

EKONOMSKA OPRAVDANOST MUKATA

EKONOMSKA OPRAVDANOST MUKATA¹

Pozicija vakufa u šerijatskom pravu

Većina islamskih pravnika, među kojima su Ebu Jusuf i Muhammed iz hanefijske, te pravnici hanbelijske i šafijske pravne škole, vakuf definiraju kao: „Darovanje vlasnika imovine, koja je u njegovom potpunom vlasništvu i uživanju, na način da darovana imovina nastavi egzistirati kao imovina, ali bez prava raspolaganja nad njom od strane vlasnika ili drugih lica, s tim da se njeni prihodi, u cilju približavanja Allahu, dž.š., usmjere u dobrotvorne svrhe.” Na osnovu ove definicije i prema ovom pravnom shvatanju (*qawl*) hanefijski pravnici izdaju fetvu o vakufu.

Islamski pravnici se slažu da se vakuf zasnovan u sudu tesdžilom ili testamentom ne može opozvati, da se nad takvim vakufom ima primijeniti načelo o nenasljedivosti i načelo o neutuđivosti vakufske imovine.

Usred propadanja vakufa i nemogućnosti održavanja ili obnavljanja vakufskog zemljišta i nekretnina, osmanska vlast početkom 16. stoljeća dopušta osnivanje mukata i idžaretejn vakufa.

Mukata vakuf je vakufsko zemljište koje se daje u zakup nekoj osobi da na njemu izgradi svoj objekat, a da zauzvrat plaća redovno dogovorenu rentu. Ovdje je u pitanju etažno vlasništvo. Vakuf je vlasnik zemljišta, a zakupac objekta. Ovaj ugovor traje sve dok postoji izgrađeni objekat. Vlasnik objekta nikada ne može postati vlasnik zemljišta.

Idžaretejn vakuf je vakuf koji podliježe dvozakupnom režimu. Prva zakupnina je znatno veća i ona se isplaćuje odmah, a druga je periodična i isplaćuje se mjesečno, ili godišnje, shodno dogovoru ugovornih strana.

Interes i rizik vakufa kao zakupodavca kod mukata vakufa

Promjenom vlasništva uvakufljena imovina postaje stvar van prometa (*extra commercium*), vakif i njegovi nasljednici više ne mogu opozvati uvakufljenje, niti raspolagati uvakufljenom imovinom. Prema propisima šerijatskog prava ova pravna posljedica je konačna i neopoziva. Primarni interes onih koji administrativno upravljaju vakufom (mutevelija, ministarstvo vakufa, vakufska direkcija,

¹ Mr. Senad Čeman, profesor u Gazi Husrev-begovoj medresi

itd.) je očuvati imovinu, ispuniti slovo vakufname *شرط الواقف كنص الشارع* „uvjet vakifa je ravan tekstu Zakonodavca“ i uvećati dobit. Pomenute dvije forme vakufa - mukata i idžaretejn - nastale su kao posljedica nužnog stanja, onog koje su šerijatski pravnici definirali kroz pravilo: *الضرورات تبيح المحظورات* „eddaruratu tubihul mahzurat“ nužna stanja uvjetuju dopuštenost onoga što je po sebi zabranjeno. A u osnovi je zabranjeno vakufsku imovinu koristiti izvan vakufnamom navedenih lica i institucija. Stoga se mukata vakufi javljaju kao posljedica idžtihada u traganju za realno mogućim rješenjem produžetka trajanja vakufa, a u uvjetima kada vakuf nema vlastitih sredstava za to.

Dilema islamskih pravnika tada a i danas glasi: ne činiti ništa u sprječavanju propadanja i nestajanja vakufa zbog nedostatka vakufskih sredstava za koja ne znamo hoćemo li ih i kada imati na raspolaganju; ili učiniti zajedno sa drugima vakufske ruševine korisne ljudima, svjesno odstupajući od vakufname. Interes onih koji se staraju o vakufima je očuvati vakuf i zadržati što povoljniji, makar suvlasnički, odnos nad vakufskom imovinom.

Rizik onih koji se staraju o vakufima je mogućnost dugoročnog pa i trajnog gubitka vakufske imovine, usred mogućih zakonskih promjena i samim tim promjene vlasničke strukture nad imovinom.

Interes i rizik investitora kao zakupca kod mukata vakufa

Interes investitora se ostvaruje kroz sticanje suvlasništva nad imovinom koja se ne može kupiti i koja samim time nema cijenu. Vakuf je ekonomski institut šerijatskog prava i preduvjet egzistiranja sakralnih, obrazovnih, socijalnih i drugih institucija Islamske zajednice i društva općenito. Imućni Bošnjaci bi se trebali takmičiti u uvakufljanju, kako je to bila praksa njihovih čestitih predaka. Mukata vakufi su prilika da se na indirektan način pomogne vakufima, time zaradi se vap, a kroz dobit od sagrađenog objekta na vakufskom zemljištu da se dugoročno dobije i korist. Rizik investitora na mukata vakufu je nemogućnost prenosa potpunog vlasničkog prava nad građevinskim zemljištem sa jedne i ograničenost u raspolaganju po osnovu korištenja, sa druge strane.

Postojeći pravni okvir za posebno vlasničko pravo, dugoročni zakup, koncesije i mukata vakufe u BiH

Mukata vakuf bi se mogao promatrati u okviru Zakona o zalozima u BiH, kroz *posebno vlasničko pravo* koje znači pravo:

- a) prodavca kod ugovora o prodaji sa zadržavanjem prava vlasništva i
- b) zakupodavca kod ugovora o dugoročnom zakupu.²

Zakup znači svaki ugovor u kojem zakupodavac pristaje da preda zakupcu posjed stvari za njegovu upotrebu, a zakupac zauzvrat prihvata obavezu da plati dogovoreni novčani iznos. Ovo uključuje i zakup u kojem zakupac postaje vlasnik stvari ili ima pravo da postane vlasnik stvari po isteku vremena zakupa. Dugoročni zakup znači: a) zakup čije je trajanje duže od šest mjeseci; b) zakup u trajanju od šest mjeseci ili kraće ukoliko ugovor o zakupu predviđa automatsko produženje zakupa, odnosno mogućnost njegovog produženja po izboru jedne od ugovornih strana ili dogovorom svih strana, jednom ili više puta, a konačni zbir, uključujući i početni rok, može preći rok od šest mjeseci.

Zakon o koncesijama u Bosni i Hercegovini³ u čl. 26, stav 2, predviđa da se „ugovor o koncesiji zaključuje na period koji ne može biti duži od 30 godina. Ako se pojave izuzetne okolnosti koje zahtijevaju ulaganja za koja je potreban duži vremenski period, ugovoreni rok može se produžiti, ali ne može biti duži od 50 godina. Ugovor o koncesiji može se obnoviti za period koji ne može biti duži od polovine prvobitnog roka.”

O mogućnostima ponovnog uspostavljanja mukata u pravnom sistemu u Bosni i Hercegovini će se, sigurni smo, u budućnosti više govoriti, jer za mukatama postoji obostrani interes vakufa i potencijalnih investitora.

Iskustva mukata vakufa u Bosni i Hercegovini

Primjer Gazi Husrev-begova vakufa, koji je u nedostatku sredstava za investicije, svoje prazne parcele davao pod mukata zakup kod koga je zakupac plaćao, obično jednom godišnje, ugovorenu zakupninu samo za zemljište, a postajao je vlasnik izgrađenog objekta koga je naslijeđivala njegova familija kao svoju imovinu izgrađenu na vakufskom zemljištu.

Uprava Gazi Husrev-begovog vakufa je konstatovala da je kod ovakvih zakupa, u nekim slučajevima koji su imali kontinuitet korištenja imovine prije Drugog svjetskog rata, došlo do potpunog otuđivanja vakufske imovine. Ovakva vakufska imovina je bila i predmet nasljeđivanja tako da je prilikom ostavinskih rasprava uvedena u gruntovne knjige kao vlastita imovina familija koje su je ko-

² V. čl. 2 Okvirni zakon o zalozima; *Službeni glasnik BiH*, br. 28 od 23. juna 2004; 54/04.

³ Zakon je donijela Parlamentarna skupština BiH 7. novembra 2002.; *Službeni glasnik BiH*, broj 32, strana 1221.

ristile. Ovo je još jedan praktičan primjer potvrde mišljenja mnogih šerijatskih stručnjaka da su upravo ugovori po šerijatskom principu mukate i idžaretejna u procesu korištenja ovako zakupljenih nekretnina omogućili malverzacije, a što je bio jedan od razloga da se pred kraj osmanske vladavine formira Ministarstvo vakufa da bi se mogla kontrolisati i zaštititi vakufska imovina.⁴ Takva praksa je bila osnovni razlog da se prestane izdavati vakufska imovina u mukata vakufe, jer nije postojala pravna sigurnost za ispunjavanje odredbi ugovora o mukatama. Onog momenta kada se steknu preduvjeti za pravnu sigurnost mukata, one mogu postati poželjni model investiranja vakufa i zakupaca.

Perspektiva mukata vakufa u BiH

Danas o mukatama u BiH govorimo uglavnom kao o historijskoj kategoriji. Radije se razmišlja o praksi dugoročnog zakupa vakufa, na način da se na ime investiranja u izgradnju ili rekonstrukciju vakufa, imovina ustupi na korištenje investitoru na period od 15 i više godina, uz eventualnu naplatu simbolične kirije, mjesečno ili jednom godišnje, a da se nakon ugovorenog perioda objekti predaju u vlasništvo vakufu kao izvornom vlasniku. Na taj način je, primjera radi, vraćeno preko stotinu nekretnina u Mostaru, u periodu 1995.-2010.

Posljednji primjeri ovakvog investiranja u vakuf su ugovori Vakufske direkcije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini o zakupu Isa-begovog hamama u Sarajevu i kompleksa Tekije na Buni.

Ekonomska opravdanost mukata vakufa u BiH

Ekonomska opravdanost ulaganja u mukata vakufe je sve izvjesnija. Postoji interes Vakufske direkcije sa jedne i potencijalnih investitora sa druge strane. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini računa na neizgrađeno vakufsko zemljište, koje je vraćeno ili je njegovo vraćanje u toku ili se potražuje. Postoje sve češći zahtjevi investitora da se dio nekretnine koja bi se gradila na vakufskom zemljištu upiše 1/1 u vlasništvo investitora, a da se ostatak nekretnine upiše 1/1 u vlasništvo vakufa. Omjer vlasništva bi bio u zavisnosti od lokacije, kvadrature zemljišta i izgrađenog objekta. Ovakvo zemljište je na cijeni u strogom centru grada, jer je slobodnog zemljišta sa validnom vlasničkom dokumentacijom sve manje. Ekonomska isplativost investitora je trenutno izvjesnija nego vakufa. Rizik investiranja kapitala je sastavni dio ovog posla.

⁴ <http://www.vakuf-gazi.ba/ghvakuf.html>

Praksa pokazuje da je neispunjavanje preuzetih obaveza iz ugovora od strane vakufa neuporedivo manja nego od strane investitora i njihovih nasljednika. Nepravedan, neprijateljski pa i rušilački odnos gotovo svih državno-pravnih sistema od Austro-Ugarske do danas, stavlja na pleća Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini težak teret izdavanja saglasnosti za pokretanje dugoročnog zakupa ili mukate na neizgrađenom građevinskom vakufskom zemljištu. Vakufska direkcija ide u susret društvenim promjenama, insistira na donošenju Zakona o restituciji i nudi imućnim bosanskohercegovačkim muslimanima mogućnost da udruženim snagama osnaže instituciju vakufa u BiH, a samim time i ekonomsku podlogu rada za islam.

Kako je zakonom o koncesijama Bosne i Hercegovine propisana nadležnost za dodjelu koncesija, institucionalna struktura komisije, javne rasprave, nadzora, poziva na tender i dozvole; tako bi Sabor na prijedlog Vakufske direkcije i Rijaseta mogao donijeti potrebne akte za pokretanje mukata vakufa. Ekonomska opravdanost ulaska u takve aranžmane bi se radila za svaki projekat posebno, a saglasnost bi davala Vakufska direkcija, prema utvrđenim procedurama.

Za svaki projekat je neophodno pripremiti studiju ekonomske opravdanosti ulaganja, sa utvrđenim finansijskim elementima neophodnim za ekonomsko-finansijsku analizu:

- vrijednost ulaganja u dugotrajnu imovinu i to prema strukturi imovine (npr. građevinski objekti, oprema, osnivačka ulaganja i sl.)
- vrijednost ulaganja u kratkotrajnu imovinu - sačiniti proračun na osnovu Računa dobiti i gubitka za reprezentativnu godinu (ovdje navesti planirane dane vezivanja za pojedinu stavku kratkotrajne imovine i izvora kako bi se mogli izračunati koeficijenti obrta)
- izvori finansiranja, te uvjeti korištenja tuđih izvora (iznos, rok otplate, anuiteti i sl.)
- planirani obim proizvodnje i prodaje proizvoda/usluga, te planirane tržišne cijene istih (naziv proizvoda/usluge, jedinica mjere, količina, cijena)
- plan utroška materijala, energije i sl. (materijalni i nematerijalni troškovi)
- plan potrebnih uposlenika - KV struktura, broj potrebnih uposlenika i mjesečna bruto plaća.

Zaključak

Mukata vakuf može biti jednaka prilika za vakufe i investitore. Radi se o mogućnosti koja u sebi nosi značajan obostrani rizik poslovanja. Vakufska direkcija može, krajnje oprezno i odgovorno, pristupiti izradi projekata mukata prema potencijalnim investitorima. Oni koji žele investirati u takve projekte ne bi trebali na njih gledati isključivo sa pozicije profita, niti ići svjesno na svoju štetu, nego tražeći halal zaradu nastojati da steknu Božiju naklonost i milost, time istovremeno pomažući zajednicu muslimana.

Prof. dr. Ismet Bušatlić

**IZNAJMLJIVANJE VAKUFA VAKUFU
- VAKUF NA VAKUFU**

IZNAJMLJIVANJE VAKUFA VAKUFU - VAKUF NA VAKUFU¹

Vakufi su uglavnom djelovali kao samostalni administrativni i pravni subjekti i zasebne ekonomske jedinice, ali se, u određenim okolnostima, javljaju i takve situacije u kojima se susreću vakufi u vakufu i vakufi na vakufu. Pod sintagmom *vakufi u vakufu* podrazumijevaju se oni slučajevi kada, uz saglasnost mutevelije, novi vakif osniva vakuf da bi uveo, proširio ili upotpunio službe (*džihete*) unutar već postojećeg vakufskog objekta (mesdžida, džamije, musalle, mekteba, medrese, hanikaha, tekije i turbeta), uljepšao izgled objekta ili obogatio njegove sadržaje, a da pri tome matičnom vakufu nije odredio nikakvu naknadu (*mukata*). Stoga, takvi slučajevi nisu predmetom ovoga istraživanja, mada su bili česti po svim mjestima u Bosni i Hercegovini i zaslužuju da budu istraženi i znanstveno prezentirani.

Za ovu prigodu istraživani su oni slučajevi u kojima su, uz saglasnost vakifa ili mutevelije i obavezu plaćanja naknade matičnom vakufu (*mukata*), na parcelama jednog vakufa podizani objekti drugog vakufa - vakufi na vakufima, što se događalo u više različitih situacija, a do danas kod nas nije privuklo posebnu pažnju istraživača. Karakter skupa i zadati vremenski okvir nisu dozvolili da se propita stanje istraženosti ove teme izvan granica Bosne i Hercegovine. Iz istih razloga nije bilo moguće istražiti sve vrste i slučajeve utemeljenja vakufa na vakufu u Bosni i Hercegovini, već samo neke karakteristične primjere iz nekoliko gradova u našoj zemlji koji mogu biti povod i poticaj za iscrpnije bavljenje ovom tematikom.

Vakuf na vakufu uspostavljan je ponekad uz saglasnost samoga vakifa, a znatno češće uz saglasnost mutevelije. Vakuf na vakufu uz saglasnost vakifa javljao se u onim izuzetnim slučajevima kada se vakufsko zemljište nalazilo na prostorima zahvaćenim brzom urbanizacijom, pogodnim za naseljavanje i sa dobrim izgledima za poslovni uspjeh. Takva su bila mjesta u kojima je bilo sjedište lokalne uprave (sandžaka i ejaleta), administracije i sudstva, posebno u Sarajevu, gdje je samo na Skender-pašinom vakufu, po njegovom i odobrenju mutevelija njegova vakufa, podignuto nekoliko mesdžida (Abdulhalim-agin na Mutnom potoku, Hasana Pehlivana pod Tekijom, Hadži Turhanov na Souk bunaru, Kemal-begov u Koševu i Dajanli Hadži Ibrahimov na Gorici) i jedna džamija (Ali-pašina), oko kojih su se formirale nove gradske mahale i Skender-

¹ Prof. dr. Ismet Bušatlić, dekan Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu

pašinom vakufu plaćale mukatu.² S obzirom na to da su vakifi osnivali vakufe u zreloj dobi, relativno kratko živjeli nakon toga, a vakufom dalje upravljale mutevelije, mnogo su češći vakufi na vakufima utemeljeni po njihovom odobrenju. Tako je na Isa-begovom, Bali-begovom i Jahja-pašinom vakufu nastalo nekoliko sarajevskih mesdžida, džamija i mahala. U sidžilima sarajevskog kadije spominju se mukate Jakub-pašina vakufa na više lokacija u Sarajevu.³ Slično se događalo i u drugim mjestima koja su bivala sjedištem sandžaka (Foča, Pljevlja, Livno, Zvornik, Tuzla) i ejaleta (Mostar, Banja Luka i Travnik).

Mnogo češće primjere osnivanja vakufa na vakufu susrećemo u onim prilikama kada se na praznim prostorima jednoga vakufa grade koristonosni objekti drugog vakufa, uz obavezu plaćanja mukate za zemljište na kojem su ti objekti podignuti. Nekoliko takvih primjera susrećemo u Mostaru, gdje je Čejvan-ćehaja, sin Abdurahmanov, zavještao 965/1558. godine prazno zemljište između Neretve i javnog puta za podizanje, po vakuf korisnih, dućana. Nešto kasnije, na Radobolji i navedenom praznom zemljištu izgradio je mostarski muftija Ali ef. mlinicu sa dva vitla i uz nju 12 dućana koje su njegovi nasljednici prodali mostarskom vakifu hadži Ahmed-begu Lakišiću, koji ih je uvakufio za svoju džamiju 1081/1670. godine uz uslov da za spomenutu mlinicu i dućane daje na ime mukate Čejvan-ćehajinu vakufu 400 akči godišnje i odredio da mutevelija njegova vakufa kupi od drugih vlasnika preostalih 13 dućana na istome vakufu za koje će se na ime mukate plaćati 183 akče godišnje. Tako je godišnja mukata koju je vakuf hadži Ahmed-bega Lakišića plaćao Čejvan-ćehajinu vakufu iznosila 583 akče. Isti vakif je kupio i 3 dućana na zemljištu Koski Mehmed-pašina vakufa, uvrstio ih u svoj vakuf koji je na te dućane plaćao mukatu u iznosu od 120 akči godišnje. Mutevelijama Čejvan-ćehajinog i Koski Mehmed-pašinog vakufa odredio je po 2 akče dnevno za ubiranje mukate.

Mostarski vakif hadži Ibrahim Čevra, sin hadži Mustafin, uvakufio je za svoj mesdžid 1097/1686. godine 16 dućana u jednom redu koje je sagradio „na zemljištu Čejvan-ćehajina vakufa u Priječkoj čaršiji, blizu vakufskih dućana hadži Ahmed-bega Lakišića“ i odredio da mutevelija daje dućane pod zakup trgovcima i zanatlijama koji posluju u čaršiji i da svaki dućan donosi 1,5 akču kirije dnevno, a da se iz prihoda daje Čejvan-ćehajinom vakufu na ime mukate 240 akči godišnje.

Hadži Osman, sin Huseinov iz Mostara uvakufio je prihode od 14,5 dućana 1159/1746. godine za snabdijevanje vodom sebilja u munarici Kanber-aginog

² Šejh Sejfudin Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turskog doba*, Sarajevo, 19.

³ Vidi npr. Sidžil 17. U GHB.

mesdžida na Luci i održavanje čatrnje na Bivoljem Brdu koju su sagradili vakifovi preci. Četiri od uvakufljenih dućana nanovo je sagradio na zemljištu Čejvan-ćehajinog vakufa kod pekare Pece etmekdžije i šest kod tabhane.

U vakufnami nije naveden iznos mukate za zemljište pod dućanima, osim ako nije sadržana u odredbi da se svake godine kupuju dvije mukave za Čejvan-ćehajinu džamiju.

Nisu rijetki primjeri vakufa na vakufu i u onim slučajevima kada usljed požara, poplave, dotrajalosti ili iz nekih drugih razloga propadnu koristonosni objekti (han, dućani, plinovi, stupe itd.) jednog vakufa koji nije u mogućnosti da ih obnovi, pa to, uz dozvolu mutevelije i obavezu plaćanja mukate, učine druge osobe, a kasnije ih njihovi potomci ili novi vlasnici uvakufe u drugu svrhu. Evo nekoliko takvih primjera iz Sarajeva:

- Berber hadži Osman sin Omerov, zvani Tandar, uvakufio je za imama Hadži Sinanova mesdžida 1189/1775. godine kuću izgrađenu na Jahja-pašinom vakufu kojem pripada mukata od jedne pare godišnje.⁴

- Trgovac hadži Arif-aga Bičakčić uvakufio je 1253/1834. godine za Mesdžid Alije Gazganije na Širokači jedan dućan u Bazerdžanima sagrađen na Ajas-pašinom vakufu.⁵

- Hadži Ibrahim-aga Sivić uvakufio je 1217/1802. godine za Kadi Hasanovu džamiju na Brdu prihode od dva dućana i jedne magaze podignute na Rustem-pašinom vakufu.⁶

- Hadži Hatidža kći Sulejmanova uvakufila je 1222/1807. godine za Kara Ferhatov mesdžid jedan dućan, dvije magaze i jedno kreve izgrađene na Firuzbegovom vakufu kojem je na ime mukate pripadalo 60 para godišnje.

- Sarač Husein-bajraktar, sin Osmanov, uvakufio je 1239/1823. godine za Šejh Bagdadijin mesdžid jedan dućan u Saračima za koji se plaćala mukata vakufu Gazi Mehmed-bega Isabegovića.

- Safija kći Mustafa-begova uvakufila je 1187/1773. godine za česmu kod mesdžida (Hitri Sulejman) na Pajama jedan dućan pod mukatom Isa-begova vakufa.⁷

⁴ Š. S. Kemura, *Sarajevske džamije...*, 10.

⁵ Isto, str. 13.

⁶ Isto, str. 22.

⁷ GHB, sidžil br. 14.

- Mustafa-baša sin Ahmedov i Ibrahim-baša sin Osmanov iz Fočanskog kadiluka uvakufili su 1236/1820. godine, za SAGR hadži Alijinu džamiju na Hridu, jedan dućan u Pazarbulama pod mukatom vakufa Gazi Mehmed-bega Isabegovića.⁸

- Hadži Mehmed Subašić uvakufio je 1196. godine za hadži Timurhanov mesdžid u Čeljigovićima pet dućana koji su se nalazili na Rustem-pašinom, Kemal-begovom i Mehmed-begovom vakufu kojima je plaćana mukata.⁹

- Sarajevski muftija Mehmed Šakir-efendija Muđović uvakufio je 1264/1847. godine za Vekil harč (Hadžijsku) džamiju u Sarajevu jedan dućan i magazu podignute na Isa-begovom vakufu.¹⁰

- Hadži Hasan sin Ibrahimov uvakufio je 1221/1806. godine za mesdžid Halača hadži Davuda jedan dućan i jednu magazu podignute na Isa-begovu vakufu.¹¹

- Hadži Mustafa sin Ejubov uvakufio je 1200/1785. godine za mekteb u Jakub-pašinoj mahali jedan dućan za koji se plaćala mukata Firuz-begovom vakufu.¹²

- Merjem-hanuma kći Ali-bega Dženetića uvakufila je 1275/1858. godine jednu kuću nad Kovačima pod mukatom Šejh Ferruhova vakufa i jednu magazu pod mukatom Isa-begova vakufa za razne dobrotvorne svrhe.¹³

- Hadži Osman-beg Dženetić uvakufio je 1263/1846. godine za Kečedži Hadži Sinanovu džamiju tri dućana pod mukatom Isfendijarova vakufa.¹⁴ Iste godine uvakufio je za svoj mekteb na Bistriku tri dućana i jednu magazu na koje se plaćala stara mukata Isa-begovom vakufu.¹⁵

- Sabiha kći Durakova uvakufila je 1176/1762. godine za Ojandžizade hadži Ibrahimov mesdžid na Zelenom mejdanu jedan dućan u Abadžijskoj ulici izgrađen na Firuz-begovom vakufu kojemu se plaćala izvjesna mukata.¹⁶

- To se dogodilo, naprimjer, i sa 15 dućana Turali-begova vakufa u Sarajevu u Halačima (Mošćanica čaršija), koje je spalio Eugen Savojski 1697. godine, a zemljište pod njima vakuf izdao pod mukatu. Jednu magazu i uz nju

⁸ GHB, Sidžil, 61.

⁹ GHB, Sidžil, 22.

¹⁰ GHB, Sidžil 83, str. 25.

¹¹ GHB, Sidžil, 46.

¹² Š. S. Kemura, *Sarajevske džamije...*, 120.

¹³ Isto, str. 142.

¹⁴ Isto, str. 145.

¹⁵ Isto, str. 162.

¹⁶ Isto, str. 167.

kiradžijsku sobu u Halačima, pod mukatom Turali-begova vakufa, uvakufio je Hadži Mehmed Bičakčić za plaće imama i mujezina Bakrbabine džamije na Atmejdanu.¹⁷

- Prema jednom hudžetu sarajevskog kadije, po Atmejdanu u Sarajevu bilo je kuća koje su plaćale mukatu Sofi Mehmed-pašinu vakufu.¹⁸ Istom vakufu plaćao je mukatu Ćamil Ahmed-pašin vakuf u Travniku za zemljište na kojem je ovaj travnički vezir i dobrotvor uredio tržnicu.¹⁹

- Fatima Dudija kći Huseina Pehlivana uvakufila je 1246/1830. godine, za Ćoban Hasn-vojvodinu džamiju, jedan han i sjenicu, podignute na Isa-begovom i Kalin hadži Alijinom vakufu kojima je plaćana mukata.²⁰

- Hadži Salih Ago, sarač sin hadži Mustafin, uvakufio je za paljenje mukave u Ajas-pašinoj džamiji, jednu magazu i nad njom sobu u Saračima u Čulhanu, izgrađene na Firuz-begovom vakufu.²¹

- Po nekim vakufnamama se spominju uvakufljene kuće, dućani, magaze i odaje izgrađene u Halačima i Ferhadiji na zemljištu Tavid hadži Mustafina vakufa.²²

- Munteha kći sandžaktara Mehmeda Memiša uvakufila je 126/1844. godine, za Kalin Hadži Alijinu džamiju, jedan dućan u Kujundžiluku izgrađen na Gazi Husrev-begovom vakufu, kojem je plaćala mukatu u iznosu od 180 akči godišnje.²³

- Mada se ne radi o vakufu na vakufu u doslovnom smislu, čini mi se interesantnim podsjetiti na dva primjera u kojima su neislamske zadužbine plaćale mukatu vakufima na čijim su zemljištima podignute.

Prvi primjer:

Iz jednog fermana od konca redžepa 1248./decembar 1832. godine saznaje se da je čitav onaj ogromni prostor više Stare pravoslavne crkve u Mostaru, gdje je sada pravoslavno groblje, nekada bio vlasništvo hadži Balina vakufa. Crkva je za njega plaćala hadži Balinu vakufu, kao vlasniku zemljišta, po 100 groša mukate godišnje.²⁴

¹⁷ Isto, str. 172.

¹⁸ GHB, Sidžil 2.

¹⁹ Alija Bejtić, *Ćamilija džamija i njen vakuf u Travniku, El-Hidaje*, VII, br. 5, str. 143-148.

²⁰ GHB, Sidžil br. 69.

²¹ GHB, Sidžil br. 86, str. 81.

²² Š. S. Kemura, *Sarajevske džamije*, 256.

²³ GHB, Sidžil br. 79, str. 369.

²⁴ Mostarski sidžil, broj 2, list 56a; H. Hasandedić, *Zadužbine hadži Baliye, sina Muhamedova u Her-*

Drugi primjer:

Pred kraj osmanske uprave u Bosni i Hercegovini sagrađena je prva pravoslavna crkva u Banja Luci, na zemljištu koje je pripadalo vakufu Ferhad-paše Sokolovića, a Crkvena opština se obavezala da će ovom vakufu plaćati godišnju mukatu i to činila do kraja austrougarske vladavine u našim krajevima. Sa osnivanjem Kraljevine SHS, Crkvena opština je prestala izvršavati svoju obavezu prema Ferhad-pašinom vakufu.²⁵

Ovih nekoliko navedenih primjera jasno ukazuju na činjenicu da su pojedini vakifi i građani nastojali da se postojeći vakufi očuvaju i unaprijede. Jedan od načina bio je i taj da se na praznim vakufskim prostorima izgrade objekti drugoga vakufa uz saglasnost osnivača ili mutevelije staroga vakufa. Drugi, mnogo češći primjeri susreću se u onim slučajevima kada se na vakufskim parcelama podižu koristonosni objekti koje njihovi vlasnici kasnije uvakufljavaju. U oba slučaja novi vakuf je prioriteto plaćao mukatu starom vakufu, a potom vršio raspodjelu ostatka prihoda prema odredbama vakufname. Mukata je tako čuvala ime i interes starijeg vakufa, tako da su odredbe u vakufnamama o plaćanju mukata starijim vakufima ponekad jedini dokaz o njihovom postojanju, lokaciji i sudbini.

cegovini, *Almanah sa takvimom 7a 1967.*, str. 136-139; Isti, *Mostarski vakifi i njihovi vakufi*, Medžlis Islamske zajednice Mostar, Mostar, 2000, str. 176.

²⁵ Dokumenti u vlasništvu Osmana Asafa Sokolovića.

Mustafa Vatrenjak

**IDŽARETEJN I MUKATA ZAKUPI
GAZI HUSREV-BEGOVOG VAKUFA**

IDŽARETEJN I MUKATA ZAKUPI GAZI HUSREV-BEGOVOG VAKUFA¹

1. Uvodna razmatranja

Vežano za poslovne objekte ili pojedinačne dućane izgrađene u osmanlijskom vremenu, potrebno je uočiti da su pored imovine kojom je tada u potpunosti gospodario vakuf, postojali i specifični ugovorni odnosi između vakufa i zakupaca koji su davali posebna prava zakupcima. Ovakvi zakupni odnosi zavedeni su tek u prvoj polovini jedanaestog stoljeća po Hidžri, odnosno početkom 17. stoljeća po gregorijanskom kalendaru. U to doba su se desili veliki požari u tri predgrađa Istanbula, a takođe i u drugim velikim varošima Rumelije i Anadolije.

Što se Bosanskog ejaleta tiče ovakva prekretnica je nastala još 1697. godine, upadom Eugena Savojskog u Sarajevo, kada je, do tada već potpuno urbanizirani grad, temeljito spaljen, a neki objekti i djelimično srušeni. Zbog opisanih novonastalih okolnosti, svi vakufi koji nisu imali drugih prihoda ili su im dominantni prihodi bili od izdavanja poslovnih objekata, ostali su bez sredstava za izdržavanje vakufnamama propisanih hajrata. Ovakvi vakufi više nisu imali dostatnih finansijskih sredstava da obnove porušene i spaljene vakufske nekretnine koje su do tada ostvarivale prihode. Zbog ovoga se, na osnovu šerijatskog stava da u izvjesnim opravdanim okolnostima *nužda čini dozvoljenim i ono što je zabranjeno*, tada odobravaju dva nova načina zakupa pod, danas nepoznatim i po značenju kod nas za mnoge nerazumljivim nazivima, *idžaretejn* i *mukata* zakupi. Ove dvije vrste zakupa su se među sobom bitno razlikovale i radi pravilnog zauzimanja stava po pitanju denacionalizacije ovakve vakufske imovine, potrebno ih je pojašniti i uporediti.

2. Karakteristike idžaretejn i mukata zakupa

Nastankom, gore opisanih, okolnosti pojedinci su počeli nuditi vakufu dvostrukom zakupninu, jednu koju će unaprijed dati i koja će biti u tolikom iznosu da se njome može izgorjeli ili porušeni objekat popraviti, i drugu, manju zakupninu, koju će plaćati koncem svake godine da bi mutevelija, od prikupljenih sredstava, mogao održavati uvakufljene ustanove i obavljati obaveze prema vakufnami.

¹ Dipl. el. ing. Mustafa Vatrenjak, mutevelija Gazi Husrev-begovog vakufa u Sarajevu

Takođe su u to vrijeme, a sve zbog nedostatka vakufskih investicionih sredstava, izdavani i prazni vakufski placevi na kojima su tada pojedinci gradili svoje objekte. U dokumentima GH vakufa se pominje da je mutevelija ovoga vakufa, Osman-aga (mutevelija u periodu 1709.-1723. godine) izdavao imovinu na gore opisani način. On je 1709. godine za izgradnju ustupio pod *mukata zakup* zemljište GH vakufa Salih-agi Ćurčiću pred kadijom Ahmed Lagiri ef. Sarajlijom da bi sa dobivenim novcem popravio Gazi Husrev-begovu banju, bezistan i hani atik (Tašlihan). Punih 15 godina bio je mutevelija i sve vrijeme je, na ovaj način, popravljao objekte koji su nastradali 1697. godine. Posljednji put se spominje da je 7. aprila 1723. godine u *idžaretejn zakup* dao jedan prostor u Tašlihanu.

2.1. *Idžaretejn zakup*

Vakuf je, dakle, izgorjele ili oštećene objekte, u nedostatku vakufskih obrtnih sredstava, bio prisiljen izdavati pod *idžaretejn zakup*. Ovaj arapski izraz, kada se i gramatički analizira, znači da se moraju platiti dva zakupa za jedan objekat. U ovakvom zakupnom odnosu, vakuf unaprijed uzima jednu veliku zakupninu pod imenom *muadždžel* koja se plaća samo jednom, unaprijed i koja je najmanje toliko iznosa da je dovoljna za obnovu stradalog objekta, a druga manja zakupnina se plaća jednom godišnje da bi se njome mogle izvršavati obaveze iz vakufname.

Ugovor o zakupu na umanjenu kiriju se obnavlja svake godine, a vakuf ga nema pravo raskinuti sve dok familija zakupca ispunjava ugovorne obaveze. Vakuf ostaje vlasnik kompletne imovine, kako zemljišta tako i obnovljenog objekta, a na ovaj način vakuf je i investitor obnove. Familija zakupca zbog plaćanja *muadždžela*, avansa na kiriju, u svoti koja je dovoljna da se obnovi objekat, dobiva pravo nasljeđivanja zakupnog odnosa sve dok ispunjava ugovorene obaveze. Druga, umanjena kirija *idžare muadždžela* plaća se u godišnjim ratama na osnovu stava da se naplaćivanjem *idžaretejn* godišnje, makar i manje zakupnine postiže;

- priznanje da je objekat vakufsko dobro i da tokom vremena ne može doći do tužbe od zakupca prema vakufu (zbog uplaćenog velikog novčanog iznosa za *muadž-džel*), a sa namjerom da mu se prizna vlasništvo nad objektom;
- kada se jednom godišnje plaća zakupnina onda se smatra, obzirom da se između mutevelije i zakupca obnavlja ugovor svake godine, da se tom prilikom po potrebi može ugovor o zakupu i usklađivati sa aktuelnim propisima za vakufsku imovinu.

Iz navedenog možemo zaključiti da je kod idžaretejn zakupnog odnosa vakuf vlasnik kompletne imovine, a pravo uživanja te imovine pripada zakupcu sve dok je živ. Kada zakupac umre pravo uživanja nasljeđuju njegova muška i ženska djeca na jednake dijelove.

Uživaoci idžaretejn zakupa mogu svoje *pravo uživanja prodavati i poklanjati, ali u cjelini*. Ukoliko žele da zakup, odnosno objekat između sebe dijele, tada moraju da dobiju pristanak mutevelije koji ocijenjuje da li je to u interesu vakufa. Ukoliko prvobitni nosilac ugovora nije imao potomstva, a pod uslovom da prilikom sklapanja idžaretejn ugovora nije drugačije napisano, onda se izgrađena imovina vraća na uživanje vakufu.

Historijat ovakve kategorije zakupa je pokazao negativne finasijske efekte za vakuf u slučajevima trajnog korišćenja objekta od iste familije. Naime, kod savremenog načina poslovanja sa nekretninama, bez obzira na visinu ulaganja, ovakav ugovor bi se ograničio na odgovarajući vremenski period (prema potrebi i na 10-20 godina) u kome bi se otplatio avans na kiriju, a zatim bi se, nakon isteka ugovorenog vremena zakupa, novim ugovorom o zakupu prešlo na komercijalni iznos kirije.

Kod idžaretejn zakupa vremensko ograničenje na umanjenu kiriju ne postoji. Jedino ukoliko od zakupca dođe do neispunjavanja redovnih ugovorenih obaveza (plaćanja manje godišnje zakupnine), ugovor o idžaretejn zakupu se ne obnavlja i vakuf raspoláže imovinom bez ograničenja.

2.2. Mukata zakup

Mukata zakup je potpuno različit od idžaretejn zakupa. Kod *mukata zakupa* vakuf je, u nedostatku sredstava za investicije prilikom izgradnje novih objekata, svoje prazne milćeve (zemljišne parcele) davao pod mukata zakup drugim licima da oni na njima sagrade svoje vlastite objekte. Ukoliko se radilo o obradivom zemljištu, vakufi su sklapali mukata ugovore da zakupci na njima zasade svoje vinograde ili voćnjake što nije bio slučaj kod Gazi Husrev-begovog vakufa. Kod ovakvog zakupa, zakupac je, obično jednom godišnje, plaćao ugovorenu zakupninu samo za zemljište, a postajao je vlasnik objekta koga je izgradio svojim sredstvima i koga je nasljeđivala njegova familija kao svoju vlastitu imovinu. Kod GH vakufa, mukata zakupi su se odnosili isključivo na neizgrađeno građevinsko zemljište koje je danas u strogom centru Čaršije.

Ukoliko vremenom nestane izgrađenog objekta, a familija zakupca nastavi da plaća zakupninu za zemljište, tada vakuf nema pravo da otkaže ugovor o

mukata zakupu. Ukoliko familija zakupca prestane plaćati zakupninu na zemljište, tada se ugovoreni odnos raskida i vakuf raspolaže svojim zemljištem bez ograničenja.

Kada nosilac mukata zakupa umre nasljeđuju ga samo njegova djeca - muška i ženska jednako. Drugi nasljednici u rodbini su isključeni ukoliko je vakufski plac bio uvakufljen po šerijatu, dakle, ako je prilikom vakufljenja bio *mulk* (vlastništvo) vakifa, a što je slučaj sa svom imovinom GH vakufa.

Ukoliko plac, izdat u mukatu, vodi porijeklo od državne zemlje (*erazi mirije*) tada izgrađene objekte nasljeđuju nasljednici vlasnika objekta prema šerijatskim propisima o nasljeđivanju državne zemlje.

Iz navedenih pojašnjenja jasno je da su ove dvije vrste zakupa potpuno različite. Najbolji primjer razlike između idžaretejn i mukata zakupa je presuda Šerijatskog suda iz 1737. godine koja se navodi i u *Spomenici Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, gdje između ostalog stoji zapisano: *Sva sila gradilišta data su ovog vremena pod mukatu i idžaretejn zakup, što svjedoče razne isprave iz onih godina. I bez privole mutevelijine gradili su trgovci dućane na vakufskom zemljištu. Tako su trgovci u Kujundžiluku bez privole mutevelijine podigli dućane i tužili muteveliju Mehmed-efendiju kadiji 1737. godine.*

Tužbom su tražili da im kadija, uz obavezu da će plaćati mukatu za zemljište, prizna pravo vlasništva na te dućane. Sud je odbio ovu tužbu sa motivacijom, da za te dućane po vakfiji i hatihumajunu i valijinoj bujruždiji vrijedi odnos idžaretejn-ugovora te da mogu samo direktnom linijom prelaziti na djecu.

U ovom slučaju su dućani prije požara već bili izgrađeni, pa su samoinicijativni investitori sudskom presudom dobili pravo idžaretejn ugovora, odnosno pravo nasljednog zakupa, a odbijen im je zahtjev da postanu vlasnici objekata koje su obnovili/izgradili i da plaćaju mukatu za zemljište.

3. Analiza imovine sa idžaretejn i mukata zakupom

3.1. Tašlihan

Opisani primjeri idžaretejn zakupa su bili česti kod razaranja velikih poslovnih objekata (hanovi, karavan-saraji, bezistani) zbog potrebe za velikim investiranjem sredstava u njihovu obnovu. Kod GH vakufa postoji i slučaj gdje je, u požarima i naknadnim društvenim previranjima, došlo do potpunog nestanka

kompletnog objekta koji je ranije već bio obnavljan na ovaj način, a to je Tašlihan, nekada najveći karavan-saraj u ovim krajevima izgrađen još za života Gazi Husrev-bega, 1540. godine.

Do pomenute devastacije objekta došlo je tako što je nakon posljednjeg požara u Tašlihanu iz 1879. godine (desio se početkom austrougarske vojne uprave, godinu dana nakon okupacije) uslijedilo i kontinuirano rušenje kamenih zidova objekta. Tada otpočinj e i izgradnja hotela Evropa koja je svečano otvorena tri godine kasnije, 1882. godine. Danas možemo zaključiti da je istočni dio austrougarskog hotela Evropa izgrađen na zemljištu koje je obuhvatalo zapadni zid Tašlihana, zajedno sa pripadajućim magazama. Na ovaj način je već tada definitivno narušen integritet Tašlihana i otvoren put njegovoj daljoj devastaciji. Zidovi sa ulaznom kapijom prema sadašnjoj ulici Zelenih beretki srušeni su do 1912. godine, a danas su jedini preostali zidovi oni koji se naslanjaju na GH be-zistan. Površina placa na kojoj je izgrađen dio hotela Evropa je 300 m². U odnosu na ukupnu površinu tlocrta kompletnog Tašlihana od 1.259 m², tada je dakle izgrađeno cca 24% ove površine.

Prema dokumentima nakon formiranja gruntovnice, 1886. godine, može se ustanoviti da je vlasnik hotela, gosp. Gligorije Jevtanović, otkupljivao katastarske čestice Tašlihana od njihovih ranijih idžaretejn zakupaca; sarajevskih jevreja, Moše Danona i Danijela Isaka 1890. godine, a zatim i ostatak placa od Ismet-age Merhemića i drugih sve do 1912. godine. Na ovaj način je, prema tadašnjim dokumentima, kompletirao vlasništvo na površini koja je izgrađena jer su idžaretejn zakupi, zbog nerazumijevanja ovoga zakupnog odnosa, upisivani u gruntovnici u B listu kao vlasništvo zakupca sa obavezom plaćanja godišnje muedžele prema GH vakufu.

Međutim, kod razmatranja prava na denacionalizaciju zemljišta, a povodom posljednje restauracije i privatizacije hotela Evropa, potraživanje Gazi Husrevbegovog vakufa u odnosu na raniji plac Tašlihana, prema dokumentaciji općine Stari Grad, iznosilo je ukupnih 1.259 m². Ovo je ujedno i pokazatelj da je idžaretejn zakup bio samo pravo nasljednog uživanja izgrađenih objekata i da se nije moglo otkupiti vlasništvo zemljišta od idžaretejn zakupaca. Dakle, kada je vremenom sve bilo porušeno što je bilo u sastavu Tašlihana i bez obzira što je na 300 m² i dalje postojao dio hotela iz austrougarskog perioda, a na drugom dijelu placa (čak i dio dograđen za vrijeme socijalizma), GH vakuf je u dokumentaciji kao pravo na denacionalizaciju i dalje potraživao kompletan plac Tašlihana kao svoj neotuđivi zemljišni *mulk*.

Opisanim rušenjem Tašlihana zajedno sa objektom potpuno je *nestalo svih idžaretejn zakupa* koji su se uspostavili još nakon požara iz 1832. godine kada je požar ošteti i Tašlihan i susjedni bezistan. Tada su se na ovim objektima po prvi put istopili originalno postavljeni olovni krovovi. Tom prilikom je GH vakuf sredstva za obnovu (rukovodeći se ranije pomenutim šerijatskim stavom dozvoljenim za slučaj nužde) prikupljao i od veletrgovaca i čak od veleposjednika, što vakufnamom nije bilo preporučeno. U ovim investicijama su učestvovali kako muslimani tako i hrišćani i jevreji. Ovo nam najbolje ilustruju zemljišno knjižni izvadci sastavljeni nakon dolaska Austro-Ugarske monarhije, 1886. godine, prilikom pravljenja gruntovnih knjiga.

Kao što je pomenuto, a zbog nerazumijevanja zakupnih odnosa austro-ugarske uprave, tom prilikom su svi idžaretejn zakupi izjednačeni sa mukata zakupima i nasljednici idžaretejn zakupa upisani su u B listu. *Vlastovnici*, isto kao i kod mukate, upisani su kao vlasnici objekta sa obavezom plaćanja godišnje muedželle GH vakufu bez obzira što su ti dućani obnavljani u već postojećim objektima.

Na ovaj način su svi idžaretejn zakupni odnosi uspostavljeni nakon požara iz 1832. godine, formiranjem gruntovnice 1886. godine, prevedeni u vlasničke odnose nad dućanima upisanim na pojedinim zemljišnim parcelama. Sa ovakvom praksom se nastavilo sve do prestanka važenja austrougarskog zakonodavstva 1918. godine.

Zbog požara i devastacija, Uprava GH vakufa je, u godinama prije Drugog svjetskog rata, raspolagala praznim građevinskim placem Tašlihana, izuzimajući prostor zapadnog zida koji je integrisan izgradnjom hotela Europa. Uprava GH vakufa je tada planirala da svojim sredstvima obnovi Tašlihan na tada raspoloživom građevinskom placu (cca 956 m²) koji je, na opisani način, bio oslobođen ranijih idžaretejn zakupa. U ovu svrhu je napravljen i projekat obnove, a sredstva su bila sakupljena od nenaplaćenih beglučkih obligacija u iznosu od tadašnjih 13.895.500 dinara. Ove obligacije su GH vakufu isplaćene za šumsko-zemljišne posjede oduzete agrarnom reformom Kraljevine Jugoslavije. Nažalost, zbog početka Drugog svjetskog rata, ovaj projekat se nije realizirao, a obligacije se nakon rata pohranjuju kod Državne investicione banke FNRJ, Direkcije za dugove, kao neizmirena potraživanja GH vakufa prema FNRJ, pravnom sljedniku predratne Kraljevine Jugoslavije. Na ovaj način je sticajem historijskih okolnosti, GH vakuf bio spriječen da na svome, tada neizgrađenom građevinskom zemljištu, rekonstruira Tašlihan i ponovo postane 100% vlasnik objekta.

Građevinski plac nekadašnjeg Tašlihana 2008. godine postaje predmet sporazuma i ugovora između IZ u BiH, GH vakufa i novog vlasnika, sada hotela Europa, ASTAREA, d.o.o. Prema potpisanom ugovoru GH vakuf će, na osnovu toga što je ustupio svoje pravo na građevinsko zemljište, postati vlasnik 50% dijela novoizgrađenog *Tašlihana* (drveno-stakleni objekat, veličine prizemlje i sprat, naslonjen uz ostatke zidova). Vakufski dio će zakupiti investitor radova, ASTAREA d.o.o., plaćati vakufu kiriju i održavati kompletan objekat.

Iz izloženog primjera se vidi kako GH vakuf, ni u današnjim društveno-političkim uslovima nije mogao afirmirati svoje puno vlasništvo ni nad neizgrađenim dijelom građevinskog placa jer je još uvijek nacionaliziran. U takvim uslovima, praktično na osnovu svojih prava na povrat a ne vlasništva, prihvatio je biti 50% vlasnik objekta koji treba da se izgradi i koji po urbanističkom planu, zbog odobrenog proširenja hotela Europa i izgradnje podzemne garaže ispod gotovo cijelog placa ranijeg Tašlihana, može biti ukupne površine prizemlja i sprata - svega 800 m².

3.2. GH bezistan

Mogobrojni idžaretejn zakupi u i oko Gazi Husrev-begovog bezistana su takođe prekinuti uoči i u toku Drugog svjetskog rata. Nakon toga se sa istim zakupcima nikada nisu uspostavili tako da je, od starih zakupaca, odavno prestao postojati kontinuitet korištenja prostora, a time i plaćanja propisanih zakupnina na osnovu čega je prekinut ovaj zakupni odnos.

Poslije Drugog svjetskog rata socijalistička vlast je renovirala Gazi Husrev-begov bezistan i predala ga na korištenje društvenom preduzeću *Bosna folklor*. Nakon 1998. godine, Gazi Husrev-begov vakuf je, kao izvorni vlasnik objekta, renovirao unutrašnjost i napravio nove poslovne prostore, a općina Stari Grad, koja je učestvovala u investiciji, prema ugovoru sa GH vakufom o zajedničkom investiranju, koristi jednu stranu bezistana u vremenu dok ne otplati ulaganja.

U ovom slučaju, *vakuf je bio investitor nove izgradnje*, tako da izvorni vlasnik, GH vakuf postaje i novi vlasnik novoizgrađenih poslovnih prostora u unutrašnjosti bezistana, a u objektu koji je kao cjelina predmet denacionalizacije u korist ovoga vakufa.

Kada se analiziraju podaci o zakupcima u Tašlihanu i unutrašnjosti bezistana iz zemljišno knjižnih izvadaka koji pokrivaju period od formiranja gruntnice 1886. godine do iza Prvog svjetskog rata, dolazi se do podatka da su

od ukupne površine unutrašnjosti bezistana od 762 m² koja se je tada izdavala kao poslovni prostor (jedan dio unutrašnjosti bezistana su bile magaze koje su se koristile kao ostave), 225 m² koristile sarajevske jevrejske familije, odnosno cca 30%. Takođe se u Tašlihanu mogu registrovati zakupci (hrišćani) od kojih su neki živjeli u Trstu i jedan Jevrej koji je živio u Jerusalimu. Sve ovo potvrđuje tadašnji veliki poslovni značaj Tašlihana i bezistana kao i općedruštvenu korist vakufske imovine.

Što se tiče poslovnih prostora u Gazi Husrev-begovoj ulici, koji se nalaze u jednoj cjelini sa objektom bezistana, danas već možemo registrovati pojedinačne slučajeve privatnog vlasništva nad ovim prostorima. Analizom dokumentacije za ove prostore može se konstatovati da su to sve raniji idžaretejn zakupi koji su imali kontinuitet nasljedstva u okviru nekih familija ili koji su stečeni na osnovu kupoprodajnih ugovora od ranijih idžaretejn zakupaca, obzirom da se pravo na ovakav zakup moglo prodavati.

Poređenjem aktuelne situacije sa dokumentacijom nastalom nakon formiranja gruntovnice može se uočiti da su u privatnom vlasništvu danas katastarske čestice; 85, 89, 96, 102 u ukupnoj površini od 68 m², a koje su sve kao nekadašnjem idžaretejn zakupcu pripadale Avramu Salomu. Idžaretejn je kod svih ovih čestica upisivan kao vlasništvo zakupca, a na nekim česticama postoje i odluke Katastarskog suda (austrougarski period) da su vlasništvo Avrama Saloma. Treba uočiti da, bez obzira da li postoji odluka Katastarskog suda o vlasništvu ili ne, idžaretejn se je u *Vlastovnici* upisivao kao vlasništvo, ali sa obavezom plaćanja godišnje *muedželle* GH vakufu. Tako je u slučaju Avrama Saloma navedeno da za svaki objekat mora plaćati GH vakufu *muedžellu* od 30 groša godišnje. Avram Salom je takođe bio idžaretejn zakupac i za kč 83 i 90 koje su u istoj ulici u sastavu bezistana, ukupne površine 35 m². Ove čestice nisu privatizirane i nacionalizirane su GH vakufu.

Privatiziranje imovine je sprovedeno i za kč; 80, 82, 87, 88, 95, 97, 100, 103 (ukupna površina 130 m²) koje su na isti način ili nasljedstvom ili prodajom postale privatne, a u vrijeme formiranja gruntovnice pripadale su zakupcima idžaretejna iz sarajevskih familija Nanić, Džino, Kabodaja, Zildžić, Abadžić, Karavdić, Danon i Havija.

3.3. Ostali objekti u čaršiji

Analizom dokumentacija dućana u Čaršiji (sa izuzećem velikih objekata; Morića han, hotel Gazi han u ulici Telali, *Aeroplan* itd.) može se konstatovati da

je GH vakufu, u ulicama oko Begove džamije i centralnog dijela čaršije, nacionalizirano dućana ukupne površine od cca 2.088 m². Kako je ranije objašnjeno, razni neizgrađeni vakufski placevi su počev od 17. stoljeća pa sve do odlaska Austro-Ugarske monarhije izdavani pod mukatu. Zbog toga danas imamo ukupno cca 1.609 m² dućana koji su nekada bili mukata zakupci vakufskih placeva, a na kojima su dućani za vrijeme socijalizma 1957. godine nacionalizirani pojedinim familijama kao vlasnicima ovih dućana. **Prilikom izdavanja rješenja o nacionalizaciji dućana nije registrovano da plac ispod dućana pripada GH vakufu.** Znači, 43% vakufskih placeva u samom centru Čaršije koji su ranije bili mukata zakup GH vakufa, danas je pravno nedefinirano.

U Rješenju o nacionalizaciji kod GH vakufa ovi građevinski placevi nisu navedeni jer su bili izgrađeni, a dućani napravljeni na ovim placevima nacionalizirani su drugim licima (trgovci i druge neproizvodne djelatnosti). Obzirom da je tada nacionalizirano i kompletno građevinsko zemljište na području grada to su nakon nacionalizacije korisnici mukata zakupa dobili rješenja o nacionalizaciji objekata kojima su bili vlasnici sa naznačenom katastarskom česticom na kojoj se dućan nalazi. U slučajevima gdje dućani nisu bili nacionalizirani (zanatlije sa dućanima manjim od 60 m²) vlasnici su ostali u svojim dućanima i nastavili djelatnost, ali sada na zemljištu koje je nacionaliziranjem postalo državno.

U gruntovnim dokumentima mnoge od ovih mukata su prilikom nasljeđivanja ili kupovine dućana brisane, ali kada se danas izvadi zk izvadak sa historijatom do 1957. godine tada se na ovom dokumentu može ustanoviti obaveza godišnjeg plaćanja mukate prema GH vakufu. Obzirom da u Rješenju o nacionalizaciji, GH vakuf nema registrovane ovakve placeve da bi kod denacionalizacije mogao da traži uknjižbu placeva na GH vakuf, postoji realna opasnost da se napravi nova greška i da se ovi placevi uknjiže na vlasnike dućana.

Mišljenja smo da ovom problemu treba pristupiti tako što će se, za pojedine karakteristične slučajeve koji bi se mogli uzeti kao pravilo, pronaći izvorni dokumenti o mukata zakupima u sidžilima sarajevskih kadija (recimo kao što upućuje primjer na početku ovoga teksta: *On je 1709. godine za izgradnju ustupio pod mukata zakup zemljište GH vakufa Salih-agi Ćurčiću pred kadijom Ahmed Lagiri ef. Sarajlijom...*), a kako bi se jasno pokazalo da se radi o mulkovnom vlasništvu nad zemljom koje je po vakufnami neotuđivo. Na taj način bi se mogao dokazati i oživiti pravni status mukate, a nakon toga bi sprovođenjem denacionalizacije građevinskog zemljišta praktično sve registrovane mukate kao zemljišni placevi trebalo ponovo preći u vlasništvo vakufa.

Tako bi se nakon denacionalizacije moglo da pristupi sklapanju novih ugovora o iznajmljivanju zemljišta ili uspostavljanju suvlasničkih odnosa čime bi vlasništvo nad zemljištem, kako Gazi Husrev-begovog tako i drugih vakufa, bilo sačuvano od otuđivanja.

3.4. Vakufi na GH vakufu

Rješavanje statusa mukata zakupa moglo bi se prvenstveno pokrenuti na slučajevima gdje je GH vakuf izdao svoje zemljište drugim vakufima ili zakladama da na njemu izgrade svoje objekte.

Ovakvi slučajevi kod GH vakufa su: vakuf Mehmeda Garibije, džamije Ferhad-bega, Subaši zade h. Mehmeda, Džemila hanuma Madžarević, džamije h. Čemaludina, Tabak h. Hasana, evladijet vakuf Mehmeda Kabudaje dva puta, vakuf h. Ibrahim-age Čomare, zaklada Moše Danijela tri puta, Vakuf Ašida hananume Izmirlić, džamije Nalčadži h. Osmana, evladijet vakuf Hasnije Mašić, Srpska pravoslavna crkva svetog Arhandela dva puta, džamije Bakar Baba, vakuf Minet zade Mehmed-bega, vakuf h. Mustafa-bega Dženetića.

Ukupna površina zemljišta koje zauzimaju ovi dućani je 439 m². Obzirom da se radi o vakufima za koje će, nakon denacionalizacije, kirije od dućana ubirati Medžlis IZ Sarajevo, jednostavan primjer revitalizacije mukata zakupa bio bi, da se nakon denacionalizacije, napravi sporazum o polovljenju prihoda od zakupa između Medžlisa IZ Sarajevo i GH vakufa obzirom da se svi pobrojani dućani nalaze na zemlji GH vakufa koja je u strogom centru Čaršije.

3.5. Drugi slučajevi ranijih mukata zakupa

Ovdje je potrebno uočiti da postoje i ranije mukate kod kojih su objekti već odavno srušeni i da nakon toga više nikada nisu izgrađeni. Ovo su bili najčešće slučajevi proširivanja pojedinih ulica ili rušenja kompletnih poslovnih cjelina u Čaršiji kao što su Trgovke (srušene 1947. godine) i nekadašnja Sagrdžijska čaršija, danas taksi i autobusko stajalište na Bašćaršiji, zajedno sa tramvajskom stanicom. U ovakvim slučajevima, prilikom nacionalizacije 1957. godine, dućani nisu postojali jer su oduzeti i porušeni ranijim eksproprijacijama. U dokumentaciji o proglašenju GH vakufa nacionalnim spomenikom za Sagrdžijsku čaršiju je napisano: *Nekadašnja Sagrdžijska čaršija obuhvata prostor sjeverno od Sebilja i ulice M. M. Bašeskije duž ulica Sagrdžije i Safvet-bega Bašagića, zaključno sa prostorom gdje se nalazi pokopno društvo Bakije na sjeveru. Na ovom prostoru su se*

do sredine 20. vijeka nalazile trgovke, zanatske radnje i stambeni prostori. Najviša spratnost objekata je bila P+1. Tlocrtna osnova ove cjeline je nepravilnog pravougaonog oblika dimenzija 78,00x13,00 m.

Ova čaršija je definitivno srušena polovinom 20. vijeka i danas ove parcele predstavljaju pločnik ili saobraćajnice. Sačuvani su dokumentacija i fotografije sjeverne strane ove čaršije, gdje se do polovine 20. vijeka nalazila stambeno-poslovna građevina spratnosti P+1, nepravilne pravougaone osnove dimenzija 15,00x 9,00 m. Objekat je bio pokriven četverovodnim krovom i ćeremidom. Konstrukcija prizemlja je bila kamena, a sprat sa doksatima izveden u bondruku. U prizemlju se nalazio poslovni prostor - pekara, a sprat je imao isključivo stambenu funkciju.

Kompletan opisani plac je mulkovno vlasništvo GH vakufa, a stambeno-poslovna zgrada dimenzija 15x9 m pretpostavlja se da je još iz Gazi Husrev-begovog vremena. Pored ove zgrade postojao je most preko sadašnje ulice Safvet-bega Bašagića koji je od početka 16. do početka 20. stoljeća povezivao dvije obale jednog kraka Mošćanice svedenog preko sjeveroistočnog dijela Sarajeva do današnje ulice Mlini. Niže ovoga mosta GH vakuf je posjedovao i jedan mlin, a na drugoj strani vode bio je veliki plac koji je takođe izdat pod mukatu za izgradnju privatnih stambeno-poslovnih objekata.

Dakle, na ovom velikom placu koji je mulkovno zemljište GH vakufa, izgrađena je zgrada nasprat, vlastitim sredstvima ovoga vakufa, površine 135 m², a preostali dio placa, i na desnoj i na lijevoj obali ovoga vodotoka, izdat je pod različite mukata zakupe.

Na površini placa SAGRZIJSKE čaršije (1.014 m²) izgrađeni su dućani u vlasništvu pojedinih familija, kako muslimanskih tako i hrišćanskih, koji su se u toku vremena uglavnom nasljeđivali, ali i preprodavali.

Prilikom sastavljanja grunтовnice 1886. godine, GH vakuf je upisan kao vlasnik gore pomenute zgrade zajedno sa pripadajućim kućištem, a na svim ostalim česticama upisan je mukata zakup za zemljište. Na osnovu rješenja Gradske eksproprijacione komisije od 29. juna 1948. godine, navedeni vakufski objekat postaje društvena svojina i predaje se na upravljanje Povjereništvu za komunalne poslove radi rušenja. Na ostatku placa, svi ranije postojeći dućani su eksproprijirani do 1947. godine, a dio dućana u donjem dijelu placa, porušen je još za vrijeme Kraljevine Jugoslavije prilikom uspostavljanja tramvajske stanice i regulacije okolnih ulica. Ukupna površina dućana koji su srušeni 1947. godine bila je 373 m². Na primjeru jednog od vlasnika ovih dućana možemo analizirati pristup Eksproprijacione komisije obzirom na mukata zakupe.

Naprimjer, u rješenju Eksproprijacione komisije Atiji Svrzo se za 4,3 m² zemljišta određuje nadoknada od 860 dinara u državnim obveznicama. Ovom prilikom se u Zaključku komisije briše obaveza plaćanja mukate od 2 groša godišnje u korist GH vakufa. U dokumentima se vlasnik dućana smatra vlasnikom zemljišta bez obzira na upisanu mukatu. Dućan je očito već bio porušen jer se u određivanju kompenzacije spominje samo zemljište. Nije dato nikakvo pisano obrazloženje zbog čega se mukata briše, ali je jasno da se vlasnik ranijeg dućana smatra i vlasnikom zemljišta.

Na ovom primjeru koji je važeći i za sve druge ovakve ili slične slučajeve, možemo zaključiti da je državni organ (Eksproprijaciona komisija) koji nije bio nadležan za promjenu gruntovnih knjiga dao nalog za brisanje mukate iz gruntovnih knjiga iako to može da bude samo u nadležnosti suda, kao i da za to brisanje mukate nije određena nikakva kompenzacija jer je zemljište dodijeljeno vlasniku već porušenog dućana.

Zbog ovakvih stavova je potpuno zakonski utemeljeno da se prilikom denacionalizacije zahtijeva kompenzacija mukate za slučajeve gdje su ovi placevi privedeni općedruštvenoj namjeni, a da se mukata zakupi ponovo uspostave za slučajeve gdje izgrađeni dućani još uvijek postoje.

Na lijevoj obali pomenutog vodotoka, GH vakuf je uspostavio i druge vrste mukata zakupa za izgrađene poslovno-stambene zgrade u ulicama Safvet-bega Bašagića i Tahčića sokaku. Ove zgrade predstavljaju niz sastavljen od više prizemnih i jednospratnih objekata usmjerenih prema zapadu u ulicu Safvet-bega Bašagića, a prema istoku u Tahčića sokaku. Ukupna dužina ovog niza, koji se nalazi preko puta nekadašnje Sagrdžijske čaršije, iznosi oko 35 m, a njegova dubina iznosi 9,5 m. Gotovo kompletno područje je izdato pod mukata zakup hrišćanskim familijama koje su na spratu objekata stanovale, a u prizemlju su imali poslovne prostore i bavili se tradicionalnim zanatima.

Na primjeru ovoga velikog placa koji je u doba uvakufljenja bio mulkovno vlasništvo vakifa Gazi Husrev-bega, samo je jedna zgrada izgrađena sredstvima vakufa, a vidimo da je kompletno ostalo zemljište izdato pod mukatu za izgradnju dućana i poslovno-stambenih zgrada i to tadašnjim stanovnicima Sarajeva različitih konfesionalnosti.

Ovo je najbolji primjer koliko je GH vakuf i svi drugi vakufi mukata zakupima pozitivno uticao na razvoj društvene zajednice i njenih privrednih i društvenih djelatnosti.

4. Mukata zakupi kao predmet privatizacije

Na primjeru akcije Općinskog vijeća općine Stari Grad iz marta 2011. godine da od vakufa i pojedinih građana, prije predstojeće denacionalizacije, definitivno otuđi izuzetno vrijedne nacionalizirane poslovne prostore koji se nalaze u samom srcu Čaršije tako što će dozvoliti pojedincima da ih ispod tržišne vrijednosti otkupe u vlasništvo, može se analizirati koliko nerazumijevanje mukata zakupa omogućava malverzacije oko prodaje/privatizacije nacionaliziranih dućana. Pri ovome općinski organi, prejudicirajući rješenja restitucije/denacionalizacije bez ikakvog pravnog osnova, sebi dodjeljuje ingerencije koje su u isključivoj nadležnosti države.

Zahvaljujući koordiniranoj podršci pravobranilaštva ove općine, koje bi po svojoj dužnosti trebalo da osujeti ovakve nezakonite akcije, Općinsko vijeće svojom Odlukom o prodaji dućana praktično onemogućava predviđenu naturalnu denacionalizaciju. U ovom slučaju se lokalna samouprava općine, na koju se vijećnici često pozivaju, nezakonito i samoinicijativno nastoji proširiti u oblast donošenja državnih zakona i to isključivo zbog ličnih interesa pojedinaca od kojih su neki, u pomenutom slučaju, čak i članovi Općinskog vijeća.

Analizirajući dokumentaciju poslovnih prostora (dućana), vezanu za predviđeni otkup, može se konstatovati da je za otkup probrano sedam slučajeva nacionaliziranih dućana zbog specifičnosti ranijih imovinsko-pravnih odnosa između vakufa i zakupaca. U svih sedam slučajeva placevi su vlasništvo različitih vakufa i izdati su pod mukata zakup (dva slučaja u Saračima su placevi GH vakufa), a dućani su nacionalizirani pojedinim familijama i predmet su denacionalizacije na način da te familije dobiju povrat svoga vlasništva. Time bi ujedno ponovo bila uspostavljena obaveza plaćanja zakupa (mukate) za građevinsko zemljište koje se takođe mora denacionalizirati, te bi vakufi kao vlasnici građevinskog zemljišta, obnovili ranije mukata zakupe. Danas je postalo očito da je osnovna namjera Općinskog vijeća bila da se nakon prodaje pomenutih dućana praktično krene u privatizaciju svih nacionaliziranih poslovnih prostora u Čaršiji koji su bili obuhvaćeni ranijim rekonstrukcijama. Ovakav stav se pokušava opravdati ulaganjem zakupaca u ranije rekonstrukcije, a bez obzira što su dućani fizički postojali i bili predmetom nacionalizacije i što u takvim slučajevima i po rimskom i šerijatskom pravu (ranije naveden primjer iz 1723. godine) obim rekonstrukcije ili nove izgradnje ne može uticati na status vlasništva.

Kao primjer potpunog nepoštivanja važećih zakonskih normi i to od Općinskog pravobranilaštva navešću mišljenje ovog pravobranilaštva po pitanju

jednog, za otkup predviđenog, dućana: *Poslovni prostor u Sarajevu u ul. ..., koji se nalazi na k.č. mahala ... općina Stari Grad Sarajevo je stekla na osnovu Zakona o nacionalizaciji, a isti poslovni prostor je rekonstruisao - izgradio zakupac vlastitim sredstvima u aktuelnom periodu restauracije Bašćaršije, kojom prilikom je učinjen propust u smislu da nije isplanjen stari objekat i upisan novoizgrađeni.*

Rekonstrukcija Bašćaršije je rađena u socijalističkom periodu i svako isknjiženje nacionaliziranih poslovnih prostora nakon pomenute rekonstrukcije bilo je krivično djelo i tada se nije moglo desiti da neki korisnik/zakupac postane vlasnik nacionalizirane imovine.

Osnovni moto ove privatizacije u izvedbi općine Stari Grad je kako kažu: *iz razloga propusta, rezultat svega je da su objekti građeni kao novoizgrađeni sredstvima zakupaca, uz odsustvo isplanjenja objekta i na kraju da nisu ispoštovane odredbe o naknadi kroz zakup...*

Jasno je da bi isplanjenje dućana, u svrhu privatizacije, bilo na štetu općine Stari Grad koja, kao predstavnik države, na svome području upravlja ovom imovinom, ubirući prihode do usvajanja denacionalizacije i takav pravni status je na snazi i danas. Problem je što se vrijeme usvajanja denacionalizacije primaklo pa neki članovi Općinskog vijeća i uposlenici općine, sebi i svojim familijama, navedenom akcijom, žele dodijeliti u vlasništvo izuzetno vrijednu imovinu. Pomenuti dućani su nekome nacionalizirani (bilo vakufima ili pojedinim građanima), a zemlja je u najvećem broju slučajeva vakufska. Jasno je da se zakon o denacionalizaciji ne može kreirati na nivou općine, nego se od općine sprovodi tek kada ga donesu državni organi. Međutim, u navedenom mišljenju Općinskog pravobranilaštva koje je priloženo daje se čak i rješenje kompenzacije izvornih vlasnika kojima se, na ovaj način, definitivno otuđuje imovina: *Poslovni prostor u Sarajevu (...) može se prodati uz uslov prihvatanja obaveze imenovanog zakupca, da obešteti osobu za predmetni poslovni prostor, a koja na to bude imala pravo shodno Zakonu o denacionalizaciji-restituciji...*

Općinsko pravobranilaštvo i Općinsko vijeće *zaboravljaju* na postojeću zabranu prometa nacionaliziranim imovinom do donošenja zakona o denacionalizaciji (Član 16. Zakona o prometu nepokretnosti). Oni se pozivaju i na, u ovu svrhu iskoordinirano mišljenje Federalnog pravobranilaštva, koje se takođe slaže sa općinskim da je u socijalizmu ovakvu imovinu nakon restauracije trebalo (!) isknjižiti.

Mi danas možemo konstatovati da u socijalizmu ta imovina nije isknjižena, ali i da to tada niko nije zaboravio isknjižiti.

U socijalizmu je taj čin bio nezamisliv jer bi to značilo da se državna imovina stečena nacionalizacijom privatizira što bi, kao što je već navedeno, bio kriminalni čin i takav slučaj nigdje nije zabilježen.

Na osnovu serviranog mišljenja od navedenih pravobranilaca, općinski vijećnici su izglasali da se izvornim vlasnicima oduzme bilo kakva mogućnost na fizički povrat imovine, a što znači da općina Stari Grad negira mogućnost naturalne restitucije dućana, sa opravdanjem da ulaganja nisu kompenzirana kroz umanjenje kirije u narednim godinama. Drugim riječima, tvrdi se da su zakupci plaćali tržišnu vrijednost kirije, a činjenica je da općinski zakupci, nakon rekonstrukcije pa sve do danas, imaju više nego povoljnu općinsku kiriju u odnosu na tržišnu vrijednost zakupa.

Tržišne cijene zakupa za Bašćaršiju i ulicu Sarači idu čak i do 100 KM/m². Najprostijom kalkulacijom, a poredeći kiriju koju plaćaju zakupci sa ekonomskom, koja bi se mogla postići za dućane koje koriste, može se ustanoviti koliko je puta do sada otplaćena investicija svake rekonstrukcije/izgradnje kao i koliko su oštećeni izvorni vlasnici nacionalizirane imovine zbog toga što im nije, do sada, vraćena imovina u vlasništvo.

Na osnovu razlike između ekonomske kirije i kirije koja se plaća Općini, danas je organizovan veoma unosan sistem bogaćenja nekih zakupaca. I danas mnogi zakupci Općini plaćaju beneficirane kirije, a dozvoljeno im je da reizdaju nacionalizirane dućane po ekonomskim cijenama.

Izvorni vlasnici tih dućana (vakufi i građani) mogu samo konstatovati kako se drugi bogate u njihovoj imovini, a njima se imovina i kada postoji zakonska mogućnost za povrat (na osnovu prava prvenstva kada se dućani isprazne od zakupaca) ne vraća na korišćenje zbog opisane lokalne politike prema nacionaliziranoj imovini. Dakle, vrhunac cinizma u odnosu na izvorne vlasnike (vakufe i građane) je upravo navedena akcija općinskog i federalnog pravobranilaštva da se dozvoli zakupcima privatizacija nacionaliziranih dućana, bez obzira što to nije u skladu sa važećim zakonskim propisima.

U općinskoj dokumentaciji vezanoj za jedan od dućana u ulici Sarači gdje se mogu postići maksimalne cijene zakupa stoji da je dućan od 9 m² procijenjen 58.500 KM. Ukupan popust koji se određuje na osnovu uloženi sredstava, dužine zakupa i djelatnosti registrovane kao stari zanati je 49% tako da je prodajna cijena ovoga dućana 29.835 KM, odnosno 3.315 KM/m² što se izjednačava sa cijenom stambenog prostora u centru Sarajeva.

Prema Odluci Općinskog vijeća, zakupac će navedenu sumu otkupa isplatiti u narednih 36 mjeseci tako da će mjesečno praktično plaćati 828 KM, odnosno 92 KM/m² što bi mogla biti tržišna vrijednost mjesečne kirije u slučaju navedenog dućana. U ovom slučaju, zakupac nakon tri godine plaćanja tržišne vrijednosti kirije otplaćuje otkup, a uknjižba dućana se odmah sprovodi da eventualno ne bi imao nekih problema nakon usvajanja denacionalizacije. Na ovom primjeru vidimo da se općinske kirije propisuju kao ekonomske tek u slučajevima otkupa, a da su, kako smo već ranije obrazložili, praktično bile beneficirane.

Takođe je općinski pravobranilac, pri zamišljenoj kompenzaciji izvornih vlasnika na koju se makar formalno morao osvrnuti, sve obaveze vezane za denacionalizaciju prebacio na zakupce koji otkupljuju dućan: *...ali bi takođe ugovorom strogo trebalo precizirati zaštitu prava eventualnih starih vlasnika prije nacionalizacije i njihovih nasljednika na način da kupac preuzme obavezu obeštećenja, odnosno da se općina Stari Grad Sarajevo ekskulpira od bilo kakve odgovornosti i da ta ograničenja budu upisana u zemljišnu knjigu.*

Kao što iz navedenog pravnog izraza vidimo, općina Stari Grad sebe oslobađa grijeha (*ex culpa*) koji je ovom privatizacijom napravila, upisuje to u gruntovne knjige, a obeštećenje izvornog vlasnika kome je na ovaj način oteta imovina, prebacuje na zakupca koji je postao vlasnik. U ovakvoj kombinaciji sprovođenja nove eksproprijacije na lokalnom nivou u ime pojedinca, a ne u općedruštvene svrhe kao što se radilo u socijalizmu, jedino nije navedeno koju vrijednost kompenzacije će novi vlasnik isplatiti izvornom vlasniku. Da li je to beneficirana suma za koju je on otkupio dućan ili tržišna, kao i da li otkup plaća odjednom u cijeloj sumi ili u neograničenom broju rata koje će se moći decenijama nasljeđivati u porodici izvornog vlasnika.

Takođe nije navedeno kome se plaća kompenzacija za vakufsko zemljište, odnosno raniji mukata zakup.

Dakle, analizom pratećih dokumenata opisane prodaje, može se zaključiti da se neki pojedinci uporno žele doći u posjed nacionalizirane imovine prije denacionalizacije, ali i da su kao što vidimo potpomognuti nekim općinskim službama i to često zbog familijarnih ili drugih veza.

Na osnovu izloženog smatramo da periodični pokušaji prodaje pojedinih nacionaliziranih poslovnih prostora od Općinskog vijeća Stari Grad konačno treba da budu onemogućeni, tako da u narednom periodu, do donošenja zakona o denacionalizaciji više ne trošimo energiju na uporno negiranje prava izvornih vlasnika (u ovom slučaju vakufa na mukatu i zemljište, a građana na nacionali-

zirane dućane) da im se u skladu sa predstojećim zakonom o denacionalizaciji vrati oduzeta imovina i, isključivo na osnovu državnog zakona, propiše na koji način.

Zbog toga je GH vakuf pokrenuo sudski spor jer je u opisanoj prodaji uključeno i nacionalizirano vakufsko zemljište registrovano kao mukata zakup. Ovim sporom želimo dokazati da općine nemaju pravo prejudicirati rješenja raznih slučajeva denacionalizacije koja, nakon što je ovaj zakon nedavno usvojen i u Srbiji, uskoro slijedi i u BiH kao jedinjoj preostaloj državi na teritoriji bivše Jugoslavije koja ga još nije usvojila.

5. ZAKLJUČAK

Uprava Gazi Husrev-begovog vakufa je konstatovala da je kod opisanih zakupa u nekim slučajevima koji su imali kontinuitet korištenja imovine još prije Drugog svjetskog rata došlo do potpunog otuđivanja vakufske imovine. Ovakva vakufska imovina je bila i predmet nasljeđivanja tako da je prilikom ostavinskih rasprava uvedena u gruntovne knjige kao vlastita imovina familija koje su je koristile. Ovo je još jedan praktičan primjer potvrde mišljenja mnogih šerijatskih stručnjaka da su upravo ugovori po šerijatskom principu mukate i idžaretejna u procesu korištenja ovako zakupljenih nekretnina omogućili malverzacije, a što je bio jedan od razloga da se pred kraj osmanske vladavine formira Ministarstvo vakufa da bi se mogla kontrolirati i zaštititi vakufska imovina.

Naime, tradicija zapadnog zakonodavstva je uspostavljena na principu *superficies solo cedit* i izražava pripadnost zgrade zemljištu, a pravo vlasnika na zemlju je neograničeno u visinu i u dubinu. Jugoslavenski akademik, dr. Mehmed Begović, u svojim radovima navodi da je u 19. stoljeću, osamostaljenjem Srbije došlo do problema prevođenja gore pomenutih ugovornih odnosa na evropsko zakonodavstvo kada je prepušteno vlasnicima zgrada i poslovnih prostora da se dogovore sa vlasnicima zemlje (vakufima) o uspostavljanju nedjeljivosti vlasništva. Ovaj se proces u Srbiji, vjerovatno zbog tadašnjih socio-političkih okolnosti, odigrao na štetu vakufa koji su nakon toga praktično nestali sa teritorije Srbije.

Ovdje treba imati u vidu navedeni i općeprihvaćeni moto rimskog zakonodavstva da vlasnik zemlje ima pravo da, u procesu poravnanja imovinskih odnosa sa vlasnikom izgrađenog objekta, uspostavi i vlasništvo nad objektom koji tada sa zemljom postaje jedna cjelina. Ovo napominjemo zbog toga što se u predstojećem procesu restitucije/denacionalizacije veliki dio vakufske imovine nalazi u sličnoj pravnoj situaciji, ali i da postoji mogućnost za njeno definitivno otuđivanje.

Ranije uspostavljeni zakupni odnosi definirani pomenutim šerijatskim propisima nikada ne bi mogli dovesti do otuđivanja vakufske imovine da je postojao kontinuitet uspostavljenih zakupnih odnosa. Problemi nastaju kada se, zbog potresa u društvenim odnosima, ovaj kontinuitet ugovorenih obaveza prema vakufu prekine, a isti korisnici ostanu u posjedu imovine.

Prvi udar na imovinu Gazi Husrev-begovog vakufa napravljen je u periodu uoči Drugog svjetskog rata, kada je izvjestan broj zakupaca Jevreja, prije iseljavanja iz zemlje, prodao pravo korištenja na zakupljenoj imovini mimo saglasnosti Vakufa koji nakon toga, bez tužbe, nije mogao da uspostavi isti zakupni odnos sa novim korisnikom. Tada su kupci ovakvog *stanarskog prava* u poslovnim prostorima prestali da izmiruju obaveze prema GH vakufu, a po ugledu na njih i mnogi drugi koji su ove ugovore imali u kontinuitetu. Dokaz za ovo je niz sudskih sporova koje je GH vakuf pokrenuo po ovom pitanju upravo uoči Drugog svjetskog rata, a one koji su završeni do početka rata riješio je u svoju korist.

Početak Drugog svjetskog rata, Jevreji, korisnici ovakvih ugovora, stradali su ukoliko se ranije nisu iselili. Nakon rata, uspostavljanjem socijalističkih društvenih odnosa, zamrlo je privatno poduzetništvo tako da su mnoge sarajevske familije koje su tradicionalno koristile ovakve vakufske prostore, silom zakona, obzirom da je trgovina i nezanatske djelatnosti u privatnom sektoru bila zabranjena, prekinule ove zakupne odnose. U ovim poslovnim prostorima je kontinuirano ostao samo izvjestan broj zanatlija koji je izmirivao obaveze prema Vakufu sve do 1958. godine kada je nacionalizacijom poslovno-stambenih zgrada, poslovnih prostora i građevinskog zemljišta vakufima u potpunosti oduzeta kompletna imovina.

Obzirom da je izvršena i nacionalizacija građevinskog zemljišta tada su mukate postale slučajevi kada je raniji vakufski zakupac zemljišta kome nije nacionaliziran dućan bio u gruntovnim knjigama upisan kao vlasnik objekta na, sada, nacionaliziranom zemljištu. Kod nasljeđivanja ovakvog objekta, obzirom da su postojali dokumenti o kontinuiranom vlasništvu (nacionalizacijom dućani nisu oduzimani od zanatlija koji su imali površinu manju od 60 m² što je bio dozvoljeni maksimum) nasljednici su legalno knjižili vlasništvo dućana zajedno sa nacionaliziranom građevinskom česticom.

Dakle, sudska praksa socijalističke Jugoslavije je bez dvojbe afirmirala inverziju iz pravila imovinskog prava i na nacionaliziranom zemljištu vlasnicima građevine dodjeljivala u vlasništvo i zemljište, a izvorni vlasnici zemljišta (vakufi) nisu mogli da ulože pravomoćnu žalbu jer im je zemljište oduzeto. Smatram

da se u analizi mukata zakupa treba da evidentiraju i ovakvi slučajevi kod kojih su mukate brisane, a zemljište već postalo privatno da bi se u procesu denacionalizacije tražila kompenzacija za otuđeno zemljište koje je, na opisani način, po socijalističkom zakonodavstvu prešlo u vlasništvo onoga koji je ranije posjedovao samo objekat.

Sa druge strane, slučajevi idžaretejn zakupa koji su u socijalističkom periodu imali kontinuitet korištenja imovine i ukoliko je u međuvremenu u gruntovnim knjigama došlo do prepisivanja ove imovine na korisnike, treba da se posebno ispituju obzirom na denacionalizaciju. Ovo je potrebno uraditi zbog toga što smo iz obrazložene suštine idžaretejn zakupa vidjeli da je kod ovoga zakupa vakuf bio vlasnik i zemljišta i poslovnog prostora i da u ovakvim slučajevima ni pod kojim uslovima nije trebalo da dođe do otuđivanja ove imovne jer su zakupci samo imali nasljedno zakupno pravo. Ovo znači da takva imovina danas treba da bude društvena svojina ukoliko nije bilo nekih nepravilnosti i da je trebalo da bude nacionalizirana GH vakufu.

Što se tiče zakupa po ugovoru mukate nakon denacionalizacije dućana i pripadajućeg zemljišta potrebno je vratiti se na ugovor o zakupu zemljišta, ali sada na osnovu aktuelnih tržišnih pokazatelja.

Kako se gore opisani slučajevi odnose i na imovinu svih drugih vakufa, mišljenja smo da se, na primjeru imovine Gazi Husrev-begov vakufa, treba uraditi i analiza druge vakufske imovine na području općine Stari Grad i u kontekstu idžaretejn i mukata zakupa dogovori najispravniji način i procedura zaštite vakufskih interesa u procesu predstojeće denacionalizacije.

Mr. Nusret Kujraković

**ZAKUPNINE VAKUFA BEGOVSKE
PORODICE GRADAŠČEVIĆ
I OSTALIH VAKUFA NA PODRUČJU
SREZA GRADAČAC U 1933. GODINI**

ZAKUPNINE VAKUFA BEGOVSKE PORODICE GRADAŠČEVIĆ I OSTALIH VAKUFA NA PODRUČJU SREZA GRADAČAC U 1933. GODINI¹

Istraživanje bošnjačke vjerske baštine na području nekadašnjeg sreza Gradačac nije bilo u fokusu znanstvenog zanimanja istraživača. U postojećoj literaturi mogu se pronaći uglavnom opći tekstovi o vjerskoj baštini muslimana Bošnjaka. Nedostaju detaljnija istraživanja pojedinih segmenata veoma bogatog vjerskog naslijeđa bošnjačkog naroda sa ovog područja. Lokalna vjerska i kulturna baština obiluje bogatstvom zanimljivih i vrijednih podataka o socijalnim, kulturnim, ekonomskim i vjerskim prilikama na ovim prostorima. Zato je izuzetno važno izvršiti dubinski znanstveni zahvat u neistražena područja ne samo lokalnog vjerskog, nego i cjelokupnog kulturnog naslijeđa bošnjačkog naroda. Pažnju istraživača različite profilacije treba usmjeriti na konkretne oblasti i aspekte cjelokupnog historijskog naslijeđa, a u ovom slučaju, islamskog vjerskog, jer previše je objavljeno članaka koji su čista kompilacija ili preuzimanje podataka od prethodnika bez novog znanstvenog učinka. Naravno, lakše je preuzimati, nego otkrivati nove znanstvene činjenice, čemu je privržen ne mali broj članova akademske zajednice. Ipak, osobno znanstveno stvaralaštvo i otkriće novih podataka o nekoj društvenoj pojavi zavređuje i najteži napor, jer donosi nove vrijednosti i saznanja.

Imajući u vidu stanovite nedostatke u dosadašnjoj publiciranoj literaturi, ovaj rad se upravo bavi jednom konkretnom temom iz lokalne vjerske baštine Bošnjaka, a to je pitanje zakupnina/mukata² vakufa begovske porodice Gradašćević i ostalih vakufa na području Sreza Gradačac u 1933. godini.³ Glavni izvor podataka za ovaj rad je Spisak vakufskih mukata iz 1933. godine za Srez Gradačac.

¹ Mr. Nusret Kujraković, glavni imam Medžlisa Islamske zajednice Gradačac

² Mukata (ar.) - paušalna godišnja zakupnina (obično minimalna) koja se daje za nekretninu uzetu pod dugogodišnji zakup. I sama nekretnina koja je izdata pod mukatu naziva se mukatom. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, peto izdanje, *Svjetlost*, Sarajevo, 1985, str. 472.

³ Vakuf (ar.) - muslimanska zadužbina koja služi islamskim vjerskim, kulturnoprosvjernim i humanim ciljevima; muslimanska vjerska imovina. Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, III izdanje, *El-Kalem*, Sarajevo, 2004, str. 1664. Abdulah Škaljić, nav. dj., str. 637.

U navedenom vremenskom periodu, Srezu Gradačac pripadala su današnja mjesta: Modriča, Bosanski Šamac i dijelovi Srebrenika. Pravna narav vakufskih mukata ili zakupnina doživljavala je vrlo bitne izmjene u toku svog historijskog postojanja. U osmanskome razdoblju, zakupci kojima je davana vakufska zemlja pod zakup mogli su na njoj graditi vlastite objekte i steći posjedovno pravo uživanja dok postoje izgrađeni objekti uz obavezu plaćanja dogovorene godišnje zakupnine. Ali, nikada nisu mogli steći vlasnička prava nad vakufskom zemljom. Nasuprot tome, u austrougarskom razdoblju, na temelju Gruntovničkog zakona,⁴ zakupci su stekli i vlasnička prava i upisani su u gruntovnim knjigama kao vlasnici vakufskog zemljišta uz obavezu isplate dogovorene godišnje zakupnine. Na taj način, *zakonski* su otuđena ogromna vakufska zemljišta, te su nekadašnji zakupci vakufa o kojima je riječ u ovom radu, stekli vlasnička prava i postali gruntovni vlasnici zakupljivanih vakufskih dobara. Na taj način je učinjena velika nepravda zajednici muslimana u BiH i otimačina vakufa od Islamske zajednice.

Zavisno od vremenskog perioda, zakupnine su plaćane u forintama, krunama ili dinarima. Vakufske zakupnine korištene su za vjerske, socijalne, obrazovne i kulturne potrebe muslimanskog stanovništva u navedenim mjestima.

2. Zakupnine vakufa begovske porodice Gradašćević

Begovska porodica Gradašćević iz Gradačca uvakufila je značajne posjede u Gradačcu, Modriči, Gračanici i Brčkom. Među najznačajnije vakife/legatore⁵ spadaju Osman-kapetan, njegovi sinovi Murat-kapetan, Husein-kapetan i Hadži Bećir-beg, te Hadži Ali-beg.⁶ Vezano za predmet ovog rada, izostavljeni su ostali vakifi iz ove porodice. Vakufi o kojima je riječ nastali su u prvoj polovini 19. stoljeća.

Dužnici zakupnina vakufu Gradašćevića, osim u dva slučaja, bili su nemuslimani, dok su kod ostalih vakufa isključivo muslimani. Zakupci su bili rodom iz Gradačca, Modriče, Srebrenika, Bosanskog Šamca, Odžaka i Sarajeva.⁷

⁴ *Gruntovnički zakon za Bosnu i Hercegovinu sa pripadajućim nuputcima I. i II. i sa naredbom o gruntovničkim povjerenstvima*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1886. Isto u: *Glasnik zakona i naredaba za BiH 1878.-1916.*

⁵ Legator (lat.) - onaj koji nešto nekom zapiše u ostavštinu, oporučitelj. Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1979, str. 793.

⁶ Vidi: Nusret Kujraković, *Vakuf begovske porodice Gradašćević, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga XXXII, Sarajevo, 2011, str. 61-121.

⁷ Među zakupcima bile su, pored ostalih, sljedeće porodice: Popović, Janković, Marković, Stanković, Stefanović, Stanić, Petrović, Lazić, Jovičić, Mitrović, Jovanović, Nikolić, Maksimović i drugi.

Među dužnicima zakupnine vakufu Gradašćevića, odnosno Husein-kapetanovom vakufu bila je i Pravoslavna crkveno-školska općina u Gradačcu i Modriči. To znači da je to zemljište nekada pripadalo vakufu Husen-kapetana Gradašćevića u Gradačcu i Modriči.⁸

Srpska pravoslavna crkveno-školska općina sagradila je u Modriči društveni dom i crkvu, a u Gradačcu dvije kuće. Zakupci su na zakupljenim vakufskim dobrima gradili porodična imanja, komponirana od kuća, magaza, šljivika, pašnjaka, dvorišta i oranica.

Tabela 1: Pregled mukata Osman-kapetanova vakufa u Modriči (1933.)⁹

R. br.	Katastar. općina	Grunt. uložak	Br. kat. čestice	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja mukata	
						forinta	novčić
1	Modriča	15	9/107	660	Kućište bašča	0	80
			9/219	080	kućište sa kućom		
			9/267	260	bašča kućište		
2	Modriča	18	9/63	900	bašča šljivik	0	56
3	Modriča	20	9/61	260	dvorište sa kućom i kućištem	1	46
			9/188	1.040	bašča šljivik		
			9/189	140	dvorište kod kuće		
			9/239	110	dvorište		
4	Modriča	22	9/59	591	kućište	1	4
			9/60	105	bašča šljivik		
			9/185	190	bašča šljivik		
			9/186	320	dvorište		
			9/253	039	magaza		
5	Modriča	25	9/56	079	magaza	0	72
			9/55	611	kućište sa kućom		
6	Modriča	26	9/33	870	kuća br. 26	1	4
			9/32	220	bašča		

⁸ Vidi: Nusret Kujraković, *Vakuf Husein-kapetana Gradašćevića, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga XXIX-XXX, 2009, str. 65-98.

⁹ Spisak vakufskih mukata koje pojedinci po gruntovnom stanju imaju vakufu plaćati, Srez Gradačac, br. 107/33 od 21.09.1933. godine. U spisku su dati podaci o imenima zakupaca, vrijednosti i površini zemljišta, opis nekretnine, iznosu godišnje zakupnine, katastarskoj općini, katastarskoj čestici i gruntovnom ulošku. Zanimljivo je spomenuti da je po ovom spisku bilo ukupno 204 mukate, od toga je bilo 144 mukate Gradašćevića. Mukate Osman-kapetana u Modriči evidentirane su pod rednim brojem od 119-135. Arhiva Medžlisa Islamske zajednice Gradačac.

7	Modriča	36	9/178	340	bašča	0	72
			9/34	540	bašča šljivik		
8	Modriča	39	9/47	980	bašča šljivik	0	48
			9/232	060	kućište sa kućom		
9	Modriča	41	9/45	340	kuća br. 41	1	12
			9/48	2.270	bašča šljivik		
			6/209	031	gradilište		
10	Modriča	42	9/43	720	kuća br. 42	1	20
			9/42	210	dvorište sa kućištem		
			9/44	200	dvorište		
			3/5	2.210	bašča šljivik		
11	Modriča	43	9/75	3.370	bašča šljivik	2	40
			9/231	080	kućište sa kućom		
			9/243	020	kuća		
12	Modriča	44	9/73	1.300	bašča šljivik	0	40
			9/229	180	kućište sa kućom		
13	Modriča	46	9/70	1.255	kuća br. 46	0	40
			9/62	140	bašča		
14	Modriča	48	9/69	372	kuća br. 48	0	12
15	Modriča	49	9/67	948	dvorište	0	32
16	Modriča	680	9/187	1.135	bašča šljivik	0	64
			448/2	6.600	bašča šljivik		
			453	4.070	bašča šljivik		
17	Modriča	709	287/1	6.930	oranica Oteža	97	40
			288	7.570	oranica Oteža		
			1039/1	11.560	oranica Otoka		
			287/2	3.020	oranica Oteža		
			287/3	1.840	oranica Oteža		
Ukupno:				64.776			

Tabela 2: Pregled mukate vakufa Osman-kapetana i Hadži Bećir-bega u Gradačcu¹⁰

R. br.	Katastar. općina	Grunt. uložak	Broj kat. čestica	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja Mukata	
						kruna	helera
1	Gradačac	1.396	13/149	048	Plac pod dućanom	100	10

¹⁰ Isto, redni broj mukata 158-159.

2		1.453	5/88	980	bašča šljivik	100	10
			5/97	3.730	oranica		
	Ukupno:			4.758			

Tabela 3: Pregled mukata vakufa Murat i Husein-kapetana u Modriči¹¹

R. br.	Katastar. opć.	Grunt. uložak	Kat. čestica	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja Mukata	
						kruna	helera
1	Modriča	1.133	190/3	4.200	Oranica Bara	440	00
			190/4	400	oranica kraj puta		
	Ukupno:			4.600			

Tabela 4: Pregled mukata vakufa Murat-kapetana u Modriči¹²

R. br.	Katastar. opć.	Grunt. uložak	Kat. čestica	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja Mukata	
						kruna	helera
1	Modriča	45	9/49	500	Bašča šljivik	0	24
2	Modriča	70	9/157	2.120	bašča šljivik	0	64
			9/234	060	bašča		
3	Modriča	73	9/161	200	kuća br. 73	0	48
			9/162	1.300	bašča šljivik		
4	Modriča	133	9/79	980	kuća br. 133	150	groša
			9/38	180	bašča		
			9/40	1.350	bašča šljivik		
			9/77	7.835	bašča šljivik		
			9/78	1.620	bašča šljivik		
			9/181	970	bašča		
			9/184	270	kuća sa dvorištem		
4/130	120	gradilište					
			6/204	060	kućište za kućom		
5	Modriča	477	9/167	500	bašča šljivik	0	76
6	Modriča	590	9/155	1.380	bašča šljivik	0	48
			9/223	060	kućište za kućom		
7	Modriča	600	5/86	100	bašča šljivik	4	80

¹¹ Isto, redni broj mukata 118.¹² Isto, redni broj mukata 136-144.

8	Modriča	639	9/164	1.200	bašča šljivik	0	36
9	Modriča	667	9/41	780	bašča šljivik	0	32
	Ukupno:			21.585			

Tabela 5: Pregled mukata vakufa Hadži Bećir-begova vakufa u Gradačcu¹³

R. br.	Katastar. općina	Grunt. uložak	Broj kat. čestica	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja mukata	
						forinta	novčić
1	Gradačac	2	3/34	095	Oranica	3	60
			3/33	5.410			
2	Gradačac	119	3/38	110	kuća	0	48
			3/37	130	bašča		
			3/39	630	bašča		
3	Gradačac	121	3/40	375	bašča	0	36
4	Gradačac	123	3/42	120	bašča	0	60
			3/41	1.290	bašča		
			3/49	320	buća		
5	Gradačac	137	3/43	190	bašča	1	20
			3/44	1.300	bašča		
6	Gradačac	139	3/46	300	bašča	0	80
			3/45	425	bašča		
7	Gradačac	145	3/25	1.490	bašča	0	80
			3/51	040	bašča		
8	Gradačac	163	3/35	320	bašča	0	40
9	Gradačac	196	3/36	070	kuća sa dvorištem	0	60
10	Gradačac	856	3/48	600	bašča stara	0	60
11	Gradačac	143	3/17	1.025	kuća	7	28
			3/15	260	bašča		
			3/19	400	bašča		
			3/20	160	dvorište		
			3/21	1.690	bašča		
			3/22	450	gradilište		
			3/23	430	dvorište		
3/24	6.150	bašča					
	Ukupno			23.780			

¹³ Isto, redni broj mukata 1-11.

Tabela 6: Pregled mukata vakufa Hadži Bećir-begova vakufa u Modriči¹⁴

Red. broj	Katastarska općina	Grunt. uložak	Br. kat. čestica	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja mukata	
						forinta	novčić
1	Modriča	11	10/171	860	Kuća u varoši	0	80
			5/65	2.030	bašča		
2	Modriča	14	10/169	160	kuća	1	60
			10/165	2.570	bašča vrt		
3	Modriča	16	10/168	500	kuća	1	60
			10/98	820	bašča		
			10/267	485	dvorište		
			10/266	085	bašča		
4	Modriča	19	10/95	097	kuća	1	76
			10/94	1.613	kuća		
5	Modriča	21	10/217	820	kuća	0	88
			10/218	020	dvorište		
6	Modriča	55	10/97	440	kuća	0	96
			10/99	420	bašča		
7	Modriča	81	10/225	620	kuća	0	80
8	Modriča	104	10/91	290	dvorište	0	80
			10/92	365	bašča šljivik		
9	Modriča	684	10/90	280	bašča	0	80
10	Modriča	715	10/93	640	kućište sa kućom	0	88
	Ukupno:			13.115			

¹⁴ Isto, redni broj mukata 12-21.

Tabela 7: Pregled mukata vakufa Hadži Ali-bega/Hadži Ali-begove džamije u Modriči¹⁵

R. br.	Katastarska općina	Grunt. uložak	Broj kat. čestice	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja mukata	
1	Modriča	133	9/79	980	Kuća br. 133	150	groša
	Modriča	133	9/38	180	bašča		
	Modriča	133	9/40	1.350	bašča šljivik		
	Modriča	133	9/77	7.835	bašča šljivik		
	Modriča	133	9/78	1.620	bašča šljivik		
	Modriča	133	9/81	970	bašča		
	Modriča	133	9/184	270	kuća sa kućištem		
	Modriča	133	4/130	120	gradilište		
	Ukupno:			13.325			

Tabela 8: Pregled mukata vakufa Husein-kapetana u Modriči¹⁶

R. br.	Katastarska općina	Grunt. uložak	Broj kat. čestice	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja mukata	
						forinta	novčić
1	Modriča	2	9/166	600	Kućište	0	50
2	Modriča	3	9/165	065	kuća br. 3	0	50
3	Modriča	4	9/128	065	kuća br. 4	0	16
4	Modriča	5	9/196	438	bašča šljivik	0	40
			9/224	498	kućište		
5	Modriča	6	9/124	300	kuća br. 6	1	28
			9/126	3.750	bašča šljivik		
6	Modriča	8	9/116	580	bašča	0	60
			9/117	1.630	bašča šljivik		
			9/240	020	kuća		
7	Modriča	9	9/204	040	kućište	0	20
8	Modriča	10	9/115	066	kuća br. 10	0	60
			9/114	1.703	bašča šljivik		
			9/252	033	kućište sa kućom		
			9/251	378	bašča šljivik		

¹⁵ Isto, redni broj mukata 145. Zakupac je bila Zuhra Pašić, udova H. Alibegović iz Modriče. Hadži Ali-begova džamija poznatija je pod imenom Islam-varoška džamija.

¹⁶ Isto, redni broj mukata 74-117.

9	Modriča	12	9/195	577	kuća br. 12	1	20
			9/194	367	bašča		
10	Modriča	13	9/109	220	bašča	0	96
			9/111	100	bašča		
			9/110	980	kućište sa kućom		
			9/216	75	dvorište		
			9/215	090	dvorište		
11	Modriča	17	9/65	014	kuća br. 17	0	60
			9/64	913	dvorište		
			9/66	032	gradilište		
12	Modriča ¹	27	10/66	480	društveni dom	1	28
			10/65	1.190	crkva sa dvorištem		
13	Modriča	37	9/53	960	kuća	1	20
			9/46	150	dvorište		
			9/52	370	dvorište		
14	Modriča	38	9/200	280	kuća	1	96
			9/36	400	bašča		
			9/180	580	bašča		
15	Modriča	47	9/72	280	bašča	0	40
			9/255	260	kućište		
16	Modriča	50	9/106	180	kuća	0	60
			9/108	612	gradilište		
17	Modriča	51	9/104	720	bašča šljivik	0	72
			9/105	710	dvorište		
18	Modriča	52	9/102	585	kuća	0	32
19	Modriča	53	9/101	420	kuća	0	40
			9/100	310	bašča		
20	Modriča	54	9/74	2.600	bašča šljivik	0	40
			9/230	280	kućište		
21	Modriča	56	9/103	490	bašča šljivik	0	20
22	Modriča	57	9/96	1.130	bašča	1	20
			9/192	180	bašča voćnjak		
			9/193	500	bašča		
23	Modriča	59	9/91	1.600	kuća br. 59	1	60
			9/90	410	put u kuću		
			9/92	2.020	bašča šljivik		
			8/7	320	dvorište		
			8/84	060	gradilište		

24	Modriča	60	9/89	1.680	bašča šljivik	1	28
			9/228	080	kuća		
			9/205	1.690	bašča šljivik		
			9/250	030	kućište		
25	Modriča	62	9/122	600	bašča šljivik	0	40
			9/222	060	kućište sa kućom		
26	Modriča	63	9/197	960	kuća br. 63	0	80
27	Modriča	65	9/141	060	kuća	1	20
			9/140	610	bašča		
			9/143	300	bašča šljivik		
			9/145	960	bašča šljivik		
			9/202	250	kuća		
			9/225	100	bašča		
28	Modriča	66	9/134	180	bašča	0	44
			9/136	600	bašča šljivik		
			9/139	370	bašča šljivik		
29	Modriča	67	9/133	390	kućište sa dvorištem	0	20
30	Modriča	68	9/154	900	kuća br. 68	0	40
			9/224	050	kućište sa kućom		
31	Modriča	69	9/151	550	kuća br. 69	1	52
			9/153	980	bašča šljivik		
			9/152	120	pašnjak		
32	Modriča	72	9/135	210	bašča	0	44
			9/137	500	bašča šljivik		
			9/138	400	bašča šljivik		
33	Modriča	74	9/132	440	bašča šljivik	0	40
34	Modriča	75	9/129	160	bašča	0	24
			9/130	890	bašča šljivik		
35	Modriča	83	9/35	520	kuća br. 83	1	00
			9/179	400	bašča šljivik		
36	Modriča	434	9/127	500	bašča	0	40
			9/220	050	kućište		
37	Modriča	636	9/97	1.620	bašča šljivik	0	40
38	Modriča	640	9/118	280	bašča	2	56
			9/120	2.300	bašča		
			9/121	1.350	bašča		
			9/123	2.050	bašča		

39	Modriča	655	9/95	560	bašča šljivik	0	56
40	Modriča	686	9/142	510	bašča	0	32
41	Modriča	696	9/113	1.910	bašča šljivik	1	20
			9/158	1.268	bašča šljivik		
42	Modriča	745	9/112	1.260	štala sa dvorištem	0	60
43	Modriča	747	10/89	920	bašča šljivik	0	64
44	Modriča	1.258	6/149	040	kućište sa kućom	0	52
			6/150	030	kućište		
			6/148	040	bašča kod kuće		
			6/151	030	kućište sa kućom		
Ukupno:				61.489			

Tabela 9: Pregled mukata vakufa Husein-kapetana u Gradačcu¹⁷

R. br.	Katastarska općina	Grunt. uložak	Broj kat. čestice	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja mukata	
						forinta	novčić
1	Gradačac	28	1/21	2.660	Bašča šljivik	1	00
			1/22	540	kućište sa kućom		
2	Gradačac	30	1/82	1.530	bašča	1	4
			1/80	1.000	bašča šljivik		
			1/142	040	kućište sa kućom		
3	Gradačac	32	1/20	710	bašča	0	28
			1/144	070	kućište sa kućom		
4	Gradačac	34	1/15	450	bašča šljivik	0	48
5	Gradačac	37	1/16	400	kućište sa kućom	0	20
			1/129	212	bašča šljivik		
6	Gradačac	74	1/23	780	bašča šljivik	0	96
7	Gradačac	76	2/79	095	bašča	0	80
			2/80	400	bašča		
			5/105	134	cesta		
			5/106	006	bašča		
8	Gradačac	78	2/81	445	kuća br. 78 sa kućištem	0	64
9	Gradačac	80	2/26	730	bašča	1	28
			2/83	250	bašča		

¹⁷ Isto, redni broj mukata 22-73.

10	Gradačac	82	2/85	320	kuća br. 82	0	60
			2/74	350	bašča		
			2/100	020	dvorište		
			2/101	020	dvorište		
11	Gradačac	84	2/85	540	kućište	0	60
			2/74	385	bašča		
12	Gradačac	86	2/89	140	kuća	0	80
			2/88	240	bašča		
13	Gradačac	87	1/56	3.320	bašča	2	4
			1/137	300	kućište sa kućom		
14	Gradačac	88	2/86	530	kuća br. 88 sa kućištem	0	80
15	Gradačac ²	90	2/7	405	kuća br. 90	1	20
			2/6	165	kućište sa kućom		
16	Gradačac	92	2/9	730	bašča	0	64
			2/125	090	kućište sa kućom		
17	Gradačac	94	2/10	560	bašča	1	42
			2/126	050	kućište sa kućom		
18	Gradačac	96	2/12	040	kuća br. 96	0	90
			2/13	1.235	bašča šljivik		
			2/11	154	dvorište		
			2/107	210	bašča šljivik		
			2/127	396	bašča šljivik		
19	Gradačac ³	100	1/84	1.270	bašča šljivik	0	96
20	Gradačac	106	1/24	025	bašča	1	52
			1/25	940	bašča šljivik		
21	Gradačac	108	1/27	148	bašča	0	78
			1/143	040	bašča		
22	Gradačac	110	1/26	170	kuća sa kućištem	0	20
23	Gradačac ⁴	112	1/88	700	kuća	0	80
			1/85	420	bašča		
			1/86	245	dvorište		
			1/87	335	dvorište		
			1/89	730	bašča		
			1/90	250	dvorište		
24	Gradačac	116	2/93	320	kuća	0	48
25	Gradačac	118	2/121	048	dućan sa dvorištem	0	64
26	Gradačac	120	2/94	775	vinogradište	0	64

27	Gradačac	122	2/95	160	kuća sa kućištem	0	68
28	Gradačac	126	1/93	510	bašča šljivik	0	24
29	Gradačac	128	1/29	1.200	bašča	0	48
			1/131	045	kućište		
30	Gradačac	132	1/79	140	kućište sa kućom	0	40
			1/141	075	bašča šljivik		
31	Gradačac	134	1/78	090	kućište sa kućom	2	40
			1/139	290	kućište sa kućom		
			1/140	270	bašča		
32	Gradačac	135	3/7	225	bašča	1	20
			3/6	2.350	bašča		
			3/8	080	bašča		
			3/54	030	kućište sa kućom		
33	Gradačac	136	1/77	215	bašča	1	00
			1/75	510	bašča šljivik		
			1/76	150	bašča šljivik		
			1/94	840	bašča šljivik		
34	Gradačac	140	1/72	150	kuća br. 140	0	64
			1/70	1.270	bašča		
			1/71	220	bašča		
35	Gradačac	142	1/68	410	kuća	0	20
			1/64	745	bašča		
			1/69	1.050	bašča		
36	Gradačac	144	1/66	900	bašča	0	48
			1/138	080	kućište		
37	Gradačac	148	1/60	810	bašča	0	60
			1/63	580	bašča		
			1/58	545	bašča		
			1/125	030	kuća		
38	Gradačac	150	1/62	200	kuća	0	64
			1/61	735	bašča		
39	Gradačac	152	1/30	455	kuća br. 152	1	28
			1/18	592	bašča šljivik		
			1/31	812	bašča šljivik		
			1/33	1.343	bašča šljivik		
			1/34	085	bašča šljivik		
			1/83	505	bašča šljivik		
40	Gradačac	153	1/19	080	kućište	0	28
			1/130	1.000	bašča		

41	Gradačac	154	1/36	4.180	bašča šljivik	2	44
42	Gradačac	158	1/52	1.375	bašča	0	64
			1/53	855	bašča		
			1/136	070	kućište		
43	Gradačac	160	1/54	520	bašča	0	24
			1/55	545	bašča		
			1/124	040	kuća br. 160		
44	Gradačac	162	1/57	175	bašča šljivik	1	12
			1/48	2.515	bašča šljivik		
			1/51	1.725	bašča šljivik		
45	Gradačac	917	1/17	200	bašča šljivik	0	20
			1/99	100	kuća		
46	Gradačac	933	1/32	775	bašča	0	48
47	Gradačac	943	1/59	125	bašča	0	48
48	Gradačac	969	1/81	870	bašča šljivik	0	28
			1/126	030	kuća br. 856		
49	Gradačac	1065	2/90	040	bašča	0	20
50	Gradačac	1121	1/108	090	kuća br. 770	0	8
51	Gradačac	1279	2/96	125	kuća br. 148	0	80
	Ukupno:			61.200			

Tabela 10: Zbirni pregled mukata vakufa begovske porodice Gradašević

mjesto	Oman-kapetanov	Murat-kapetanov	Murat i Husein-kapetanov	Husein-kapetanov	Husein-kapetanov hadži Bećir- begov	Hadži Bećir-begov	Hadži Ali-begov
Modriča	64.776	21.585	4.600	61.489	4.758	13.115	13.325
Gradačac	---	---	---	61.200	---	23.780	---
ukupno	64.776	21.585	4.600	122.689	4.758	36.895	13.325
Ukupna površina u Gradačcu i Modriči: 268.628 m ²							

3. Zakupnine ostalih vakufa

Vakufske zakupnine ostalih vakufa pripadale su džamijama na području Gradačca: Sviračkoj, Reuf-begovoj, Bukvari, džamiji u Zelinji Gornjoj, Bibero-vom Polju i Vučkovcima, zatim Eski, Šić i Islam-varoškoj džamiji u Modriči, te džamiji u Špionici, Čehajama i Čojluku na području Srebrenika. Nije poznato kako su i kada nastali ovi vakufi.

Osnovana je pretpostavka da su neki od njih nastali prilikom izgradnje pojedinih džamija. Bitno je napomenuti da vakufi o kojima je riječ, po sili Gruntovničkog zakona, prešli u vlasništvo zakupaca i nisu u vlasništvu Islamske zajednice, odnosno gore spomenutih džamija.

Zakupci ovih vakufskih dobara bili su isključivo muslimani. Oni su na gradili svoja porodična imanja, sastavljena od kuća, okućnica, magaza, šljivika, pašnjaka, oranica i šuma.

3.1. Zakupnine vakufa u Modriči

Vakufske zakupnine u Modriči, koja je nekada administrativno pripadala Srezu Gradačac, obuhvataju tri gradske džamije: Eski ili Staru džamiju, Šić ili Bijelu/Osman-kapetanovu džamiju i Islam-varošku ili Hadži Ali-begovu džamiju.

Tabela 11: Pregled mukata vakufa Eski džamije u Modriči¹⁸

R. br.	Katastarska općina	Grunt. uložak	Broj kat. čestice	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja mukata	
						kruna	helera
1	Modriča	231	6/34	620	Bašča vrt	112	00
2	Modriča	425	7/70	1.500	bašča šljivik	400	00
3	Modriča	269	4/169	690	bašča	300	00
			4/246	350	kuća sa kućištem		
4	Modriča	478	6/287	040	kuća sa kućištem	102	28
			6/180	235	bašča		
			6/7	1.407	bašča šljivik		
5	Modriča	790	3/31	770	bašča	200	00

¹⁸ Isto, redni broj mukata 146-152. Zakupci su bili: Mustafa Alagić iz Modriče, Agan ef. Mešanović iz Gradačca, Salih i Alija Herdić iz Modriče i Bajrić rođ. Krajnović Đulsa iz Modriče. Ova džamija se spominje i kao Stara džamija u Staroj čaršiji. Danas je to Srednja džamija u Modriči. Oko nje je formirana prva čaršija/kasaba u Modriči. U kasnijem periodu, oko Šić džamije (Bijela ili Osman-kapetanova) formirana je Nova čaršija.

6	Modriča	1294	6/73	200	kuća br. 269	60	00
7	Modriča	268	4/170	810	kuća br. 268	100	00
			4/171	190	bašča šljivik		
			4/172	630	bašča		
			764	980	bašča šljivik		
			4/327	060	bašča		
			4/345	030	kuća		
	Ukupno:			8.512			

Tabela 12: Pregled mukata vakufa Islam-varoške džamije u Modriči¹⁹

R. br.	Katastarska općina	Grunt. uložak	Broj kat. čestice	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja mukata	
						kruna	helera
1	Modriča	391	2/45	318	Kuća br. 391	66	88
2	Modriča	396	3/39	987	bašča šljivik	51	20
			3/85	015	kuća sa kućištem		
			3/86	018	kuća sa kućištem		
	Ukupno:			1.338			

Tabela 13: Pregled mukata vakufa Šić džamije u Modriči²⁰

R. br.	Katastarska općina	Grunt. uložak	Broj kat. čestice	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja mukata	
						forinta	novčić
1	Modriča	578	639	2.200	Oranica u Lugu	140	00
			348/1	15.580	livada u Oteži		
			349/3	2.900	oranica Oteža		
			350/1	6.520	oranica Oteža		
			11/47	040	bašča		
			11/15	4.970	bašča šljivik		
			11/96	2.320	oranica		
			11/12	1.300	oranica		
2	Modriča	1.204	382	7.190	livada Radička	100	00
			380	3.810	livada Radička		
	Ukupno:			46.830			

¹⁹ Isto, redni broj mukata 153-154. Ova se džamija nekada zvala Hadži Ali-begova. Zakupci su bili: Hasan Trokić i Hanka Sarvan.

²⁰ Isto, redni broj mukata 155-156. Ova džamija zvala se Bijela ili Osman-kapetanova džamija. Zakupci su bili: Muhamed Herdić i Hakija.

3.2. Zakupnine u Gradačcu

Vakufske zakupnine u Gradačcu vezane su za tri gradske džamije: Reuf-begovu, Sviračku i Bukvaru, i tri mjesne džamije u džematima Biberovo Polje, Zelinja Gornja i Vučkovac.

Tabela 14: Pregled mukata vakufa džamije u Biberovom Polju²¹

R. br.	Katastarska općina	Grunt. uložak	Broj kat. čestice	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja mukata	
						kruna	helera
1	Biberovo Polje	7	207/1	225	Dvorište sa kućištem	223	20
			206	580	bašča šljivik		
			207/2	400	bašča šljivik		
			208/1	906	bašča šljivik		
	Ukupno			2.111			

Tabela 15: Pregled mukata vakufa Sviračke džamije²²

R. br.	Katastarska općina	Grunt. uložak	Broj kat. čestice	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja mukata	
						kruna	helera
1	Lukavac Gor.	28	66/1	620	Kućište	84 f	00
			66/3	2.440	bašča		
2	Lukavac Gor.	160	69/8	040	kuća	38	70
			69/9	790	bašča		
			69/10	420	bašča		
			69/11	130	kućno dvorište		
			69/12	400	kućno dvorište		
3	Lukavac Gor.	161	57/2	4.220	oranica	102	00
			59	2.760	oranica		
			58/2	6.020	oranica		
			58/3	1.110	bašča		
			57/4	030	kuća		
			57/5	2.820	oranica		
			57/6	030	kuća		
57/7	5.300	oranica					

²¹ Isto, redni broj mukate 160. Zakupac je bio Ahmet Trakić, sin Eminov iz Biberovog Polja.

²² Isto, redni broj mukata 169-171, 187-189. Zakupci su bili: Abdulah Mešanović iz Lukavca Gornjeg, Hasanbašić rođ. Delimerović iz Lukavca Gornjeg, Osman Novalić - Osmanović iz Novalića (Krečnica), Hasan Iskrić iz Vide i Mehmed Novalić iz Vide.

4	Vida	99	373/1	19.855	oranica	104	00
			374	7.550	šuma		
			375	7.880	šuma Duga njiva		
			376	27.160	oranica Duga njiva		
			377	1.700	oranica		
5	Vida	213	449/1	13.800	oranica Buče	346	00
			450/1	5.789	šuma Buče		
			78/1	13.350	oranica Duga njiva		
6	Vida	219	101/1	1.500	bašča šljivik	2560	00
			101/2	040	kuća sa kućištem		
Ukupno:				125.754			

Tabela 16: Pregled mukata vakufa Reuf-begove džamije²³

R. br.	Katastarska općina	Grunt. uložak	Broj kat. čestice	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja mukata	
						kruna	helera
1	Mionica D.	634	180/3	10.350	Šuma	177	50p
			180/4	9.800	oranica		
			178/1	7.160	oranica		
2	Mionica G.	77	305	1.900	bašča šljivik	130 f	00
			306	16.790	oranica Sibovac		
3	Vida	150	415/3	460	oranica	4.200 k	00
			421/4	300	oranica Utrina		
			424/5	1.400	šuma Kladavac		
Ukupno:				48.160			

Tabela 17: Pregled mukata vakufa džamije Bukvara²⁴

R. br.	Katastarska općina	Grunt. uložak	Broj kat. čestice	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja mukata	
						kruna	helera
1	Mionica D.	136	781/2	650	Dvorište	200	00
			781/1	9.320	bašča		
Ukupno:				9.970			

²³ Isto, redni broj mukata 172, 174, 190. Zakupci su bili: Ahmet Zrnić iz Vide, Abdulah Ahmetašević iz Gradačca i Uzejr Delić iz Gradačca

²⁴ Isto, redni broj mukate 173. Zakupac je bio Adem Herčinović iz Gradačca.

Tabela 18: Pregled mukata vakufa džamije u Vučkovcu²⁵

R. br.	Katastarska općina	Grunt. uložak	Broj kat. čestice	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja mukata	
						kruna	helera
1	Vučkovac	65	69/1	4.110	Bašča šljivik	80	00
			58	1.800	bašča šljivik		
			69/4	040	kućište		
2	Vučkovac	101	156/2	040	kuća br. 101	140	00
			156/1	3.310	bašča šljivik		
3	Vučkovac	155	31/1	2.520	bašča šljivik	40	00
			32	400	bašča šljivik		
			31/2	040	kućište		
4	Vučkovac	166	19/1	850	bašča šljivik	300	00
			19/3	040	kućište		
5	Vučkovac	251	762	2.050	bašča šljivik	200	00
			763/2	200	šuma Brdo		
			769/2	6.500	šuma Brdo		
			770	14.850	oranica Brdo		
			1.116	15.700	oranica Brdo		
			1.124	12.200	oranica Brdo		
6	Vučkovac	278	140/5	23.800	šuma Hrastovica	300	00
			141/2	10.000	oranica Hrastovica		
7	Vučkovac	534	614/2	5.455	oranica	80	00
			744/2	3.455	oranica Brdo		
			754/1	650	šuma Brdo		
			1.136	15.060	oranica		
			616	12.850	oranica		
	Ukupno:			136.900			

²⁵ Isto, redni broj mukata 191-197. Zakupci su bili iz Vučkovaca: Alaga Delić, Umihana Kahvedžić, udata za Osmana Zukića, Ajiša Selimović, Omer Mujčić, Ahmet Sušić i Alija Agić. Ovo naselje ranije se zvalo Vučkovac.

Tabela 19: Pregled mukata vakufa džamije u Zelinji Gornjoj²⁶

R. br.	Katastarska općina	Grunt. uložak	Broj kat. čestice	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja mukata	
						kruna	helera
1	Zelinja Gor.	55	1.040	250	Dvorište	16	00
			1.048	930	bašča šljivik		
			1.373	3.960	bašča šljivik		
2	Zelinja Gor.	82	1.375/2	040	kuća br. 82	112	80
			1.375/1	1.040	bašča šljivik		
			1.395/1	1.020	bašča šljivik		
			1.308/1	2.180	bašča šljivik		
			1.375/5	640	bašča šljivik		
			1.395/2	680	bašča šljivik		
			1.399	2.450	bašča šljivik		
			1.398/2	580	bašča šljivik		
3	Zelinja Gor.	95	1.113	260	dvorište	104	00
			1.136	3.980	bašča		
			1.159/1	9.800	bašča		
			1.159/2	200	bašča		
4	Zelinja Gor.	126	157	19.590	šuma Grabovište	40	00
			158	10.010	oranica Grabovište		
5	Zelinja Gor.	316	379/1	34.700	šuma Prihod	104	00
6	Zelinja Gor.	352	353/1	2.680	šuma u Jasenici	12	00
			429/1	2.540	šuma Visibaba		
			429/2	19.720	oranica Visibaba		
			430	7.600	šuma Visibaba		
			486	19.450	šuma Luka		
			487/1	22.720	oranica Luka		
			487/2	1.630	bašča Luka		
			487/3	040	kućište Luka		
			353/5	10.100	oranica Krčevina		
			353/6	2.650	oranica Krčevina		
353/7	8.930	oranica Lipova R.					

²⁶ Isto, redni broj 198-204. Zakupci su bili iz Zelinje Gornje, danas Zelinje Srednje: Huso Smajić, Husejn Mulahalilović, Šerif Subašić, Hasan Muminović, Halil Selimović i Alija Mujanović. Danas se ovo mjesto zove Zelinja Srednja.

7	Zelinja Gor.	429	325	12.100	šuma Durakovići	64	00
			331	9.660	šuma Durakovići		
			381/3	8.500	šuma Prihod		
			396/2	16.920	šuma Prihod		
			396/5	8.680	šuma Prihod		
			475	11.340	oranica Cerovac		
			476/4	940	šuma Cerovac		
			960	3.180	šuma Vina		
			969	17.410	oranica Vina		
			975	1.300	oranica Vina		
			976	1.780	šuma Vina		
			977	4.270	oranica Vina		
			1.397	8.400	oranica		
			1.477	15.600	oranica Drenovac		
			1.478/3	3.770	šuma Drenovac		
			1.485/4	8.120	šuma Osoja		
			1.485/6	2.120	šuma Osoja		
			1.487	16.920	oranica Osoja		
			1.488/1	1.670	šuma Osoja		
			1.496	2.800	šuma Osoja		
1.356	4.800	bašča Samar					
1.360	800	šikara Samar					
956	16.830	oranica Vina					
	Ukupno:			368.280			

3.3. Zakupnine vakufa u Srebreniku

Vakufske zakupnine u Srebreniku, koji je nekada administrativno pripadao Srezu Gradačac, odnose se na tri mjesne džamije u džematima: Ćehaje, Ćojluk i Špionica.

Tabela 20: Pregled mukata vakufa džamije u Ćehajama²⁷

R. br.	Katastarska općina	Grunt. uložak	Broj kat. čestice	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja mukata	
						kruna	helera
1	Ćehaje	1	40	5.550	Bašča šljivik	209	00
			39	1.140	bašča šljivik		
			38/2	040	kuća sa kućištem		
2	Ćehaje	8	181/1	100	kuća sa dvorištem	82	00
			138/1	300	bašča		
			181/2	680	bašča		
3	Ćehaje	23	80	8.350	bašča šljivik	36	00
4	Ćehaje	34	148/2	10.450	bašča	146	00
			153/2	6.500	šuma		
			215/14	2.440	oranica		
			130/2	2.600	šuma		
			155/1	2.080	oranica		
			155/2	6.740	bašča		
			148/4	1.200	kuća		
130/3	040	šuma					
5	Ćehaje	42	166	27.820	oranica	62	00
			167	4.640	oranica		
			168/1	18.130	oranica		
			169	11.960	oranica		
			60/1	2.300	šuma		
6	Ćehaje	53	6	5.240	oranica	87	00
			119	11.550	oranica		
			120/2	2.304	oranica		
			121	11.700	oranica		
			122	6.930	oranica		
			44/2	7.896	oranica		
			44/1	9.604	oranica		
7	Ćehaje	68	104	17.620	oranica	148	87
			107	2.460	šuma		
			110	1.900	šuma		

²⁷ Isto, redni broj mukata 161-168. Zakupci su bili iz Ćehaja: Ahmet Ahmetović, Mustafa Suljagić, Muharem i Ahmet Mustafić, Kasim Husić, Mujo Jusufović, Adem Suljagić, Hasan ef. Smajlović i Alija Ibrić.

8	Ćehaje	97	214/2	2.070	oranica	48	00
			216/2	4.160	bašča		
			19/2	2.772	šuma		
			200/1	1.100	bašča		
			200/4	650	bašča		
			91/6	400	šuma		
			91/8	350	šuma		
			98/2	3.100	oranica		
			98/5	4.250	oranica		
			98/6	2.280	oranica		
Ukupno:				211.396			

Tabela 21: Pregled mukata vakufa džamije u Čojluku²⁸

Red. broj	Katastarska općina	Grunt. uložak	Broj kat. čestice	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja mukata	
						kruna	
1	Srebrenik	154	695/3	570	Bašča	80	
			696/1	2.250	bašča		
			709	620	bašča		
2	Srebrenik	153	694/2	040	kućište	32	
			693/2	260	oranica		
			694/1	216	bašča šljivik		
Ukupno:				3.956			

Tabela 22: Pregled mukata vakufa džamije u Špionici²⁹

R. br.	Katastarska općina	Grunt. uložak	Broj kat. čestice	Površina u m ²	Opis nekretnine	Godišnja mukata	
						forinta	novčić
1	Špionica	15	212/2	530	Kuća sa kućištem	100d	00
			213	2.310	bašča		
			212/1	5.370	bašča šljivik		

²⁸ Isto, redni broj mukata 175-176. Zakupci su bili: Mustafa Suljkanović iz Srebernika i Ibrahim Jukić iz Srebernika.

²⁹ Isto, redni broj mukata 177-186. Zakupci su bili iz Špionice: Mujo Mustafić, Ibrahim Halilović, Avdo Ibrić, Safa Huskanović-Husejnović, Jusuf Muminović, Halil Husićić, Ajiša i Hasiba Hasić, Mustafa Brkić, Ibrahim Jahić i Avdo Jahić.

2	Špionica	30	55/1	6.500	oranica Glog	189 k	00
			55/2	600	oranica Gčog		
			71/2	1.500	oranica Prisadi		
3	Špionica	98	296/1	2.800	oranica Brdo	120 k	00
			296/2	700	bašča Brdo		
4	Špionica	175	526/1	18.600	oranica bašča	55 k	27 h
			698/1	7.500	oranica njiva		
			749	14.600	oranica Selište		
			784/2	4.900	oranica Rijeka		
			785/1	11.500	šuma Osredak		
			526/2	050	kuća sa kućištem		
			698/2	3.740	oranica Njivica		
			698/3	3.740	oranica njivica		
5	Špionica	178	74	6.230	oranica Borik	1.630 d	00
			231/1	2.010	oranica Lazik		
			234/1	7.400	oranica Lazik		
			314/1	9.180	oranica Vrtača		
			318	7.750	oranica Krčevina		
			325	3.340	šuma Barica		
			471/1	10.300	oranica Vrtača		
			472	1.500	šuma Vrtača		
			788	6.050	oranica Rijeka		
			789	19.050	šuma Rijeka		
			231/2	3.800	oranica Lazik		
			234/2	7.800	oranica Lazik		
			471/2	13.400	oranica Vrtača		
			471/3	1.700	bašča Vrtača		
6	Špionica	196	71/1	1.500	bašča Prisadi	19 k	72 h
			35/2	23.500	šuma Pokleč		
			36/2	11.500	oranica Pokleč		
			56/1	8.300	bašča Ječmište		
			56/4	350	oranica Ječmište		
7	Špionica	219	210/5	030	kuća br.109	125 d	00
			210/1	1.880	bašča šljivik		
			208/5	060	kuća sa kućištem		
			208/6	070	bašča		
			208/3	880	bašča šljivik		

8	Špionica	243	164/2	1.200	oranica	154 k	00
			25/3	7.100	šuma		
			25/4	1.800	šuma		
			154/10	040	kuća br. 116		
			154/13	1.280	bašča Palučak		
			154/14	600	bašča Palučak		
			154/5	1.260	bašča Palučak		
			154/15	450	bašča Palučak		
9	Špionica	322	344	15.160	oranica Saliha	151 k	30 h
			345	1.380	šuma Saliha		
			346	5.130	šuma Saliha		
	Ukupno:			273.660			

Tabela 23: Zbirni pregled mukata ostalih vakufa u Gradačcu, Srebreniku i Modriči

Gradačac		Modriča		Srebrenik	
džamija	Površina m ²	džamija	Površina m ²	džamija	Površina m ²
Reuf-begova	48.160	Eski džamija	8.512	Čehaje	211.396
Sviračka	25.754	Šić džamija	46.830	Ćojluk	3.956
Vučkovci	136.900	Islam-varoška	1.338	Špionica	273.660
Zelinja Gornja	368.280				
Biberovo Polje	2.111				
Bukvara	9.970				
ukupno	591.175		56.680		489.012
Ukupna površina u Gradačcu, Modriči i Srebreniku: 1.136.897 m ²					

4. Zaključak

Zahvaljujući smišljenoj političkoj projekciji tadašnje austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini na štetu Bošnjaka i Islamske zajednice, donošenjem Gruntovničkog zakona zakupci vakufa su postali i njihovi vlasnici, čime je Islamska zajednica izvlaštena i dobro ekonomski uništena. Ukupna površina nekadašnjeg vakufskog zemljišta koje je prešlo u vlasništvo drugih lica, prema spisku vakufskih zakupnina iz 1933. godine na području Sreza Gradačac, iznosila je 1.405.495 m², odnosno 140 hektara: 268.628 m² Gradašćevića i 1.136.987 m² ostalih vakufa. Na zemljištu koje je nekada pripadalo vakufu begovske porodice Gradašćević, sagrađene su kuće, magaze i pravoslavna crkva u Modriči. Jedan dio je korišten kao šljivici, vinogradi i pašnjaci. Također, nekadašnje zemljište koje je pripadalo ostalim vakufima korišteno je za izgradnju kuća, zasade šljiva i poljoprivredu. Na taj način, razvijana je privreda, poljoprivreda i graditeljstvo, posebno seoskih područja. Prihodi od zakupnina korišteni su u vjersko-prosvjetne, socijalne, kulturne i privredne svrhe. Tu se ogleda doprinos ovih vakufskih zakupnina u poboljšanju ukupnog životnog standarda Bošnjaka u navedenim mjestima tadašnjeg Sreza Gradačac, a posebno islamskog vjerskog i obrazovnog života u spomenutim džematima u Gradačcu, Modriči i Srebreniku. Ovaj rad je skroman prilog historiografiji nekadašnjeg Sreza Gradačac.

II
VAKUFI U BANJA LUCI

Doc. dr. Sabira Husedžinović

**VALORIZACIJA HISTORIJSKIH
VRIJEDNOSTI VAKUFNAMA BANJA
LUKE SA ASPEKTA URBANOG
RAZVOJA OVOG GRADA STOLJEĆIMA**

VALORIZACIJA HISTORIJSKIH VRIJEDNOSTI VAKUFNAMA BANJA LUKE SA ASPEKTA URBANOG RAZVOJA OVOG GRADA STOLJEĆIMA¹

*Necete zaslužiti nagradu sve dok ne udijelite dio onaga što vam je najdraže;
a bilo šta vi udijelili Allah će sigurno za to znati. (Ali Imran, 96)*

Sistem vakufa nastao je u prvim decenijama islama kod starih Arapa, i kroz cijeli razvoj Osmanskog carstva očuvao se, a po općem mišljenju brojnih orijentalista, niti u jednoj državi, ni u jednoj regiji, kao u islamu, nije odigrao tako važnu ulogu.

Država je brinula o vojnim i upravnim pitanjima, dok su privatnom inicijativom, sistemom vakufa, rješavana društvena, kulturna, prosvjetna, komunalna i socijalna pitanja. Suština vakufskog sistema sastojala se od uzajamnog i strogo utvrđenog odnosa dviju vrsta objekata i to: sakralnih i memorijalnih (džamije i turbeta), prosvjetnih (mektebi i medrese), komunalnih (česme, putevi i mostovi) i druge vrste, kao što su: dućani, magaze, hanovi, hamami, bezistani, zemljišta i stambeni objekti iz čijih se sredstava osiguravalo održavanje i čuvanje navedene prve vrste objekata.

Vakufname su donošene na sudu prema utvrđenim pravnim propisima i daju podatke o izgradnji i izgledu objekata, formiranju naselja, strukturi stanovništva, zanatima i školstvu i imaju osobit značaj za izučavanje društvene, političke, kulturne i gospodarske povjesti naših naroda.

Osim uvjeta o održavanju uvakufljenih građevina, tu su bili i uslovi o molitvama za dušu vakifa i njegovih rođaka. O svemu je morao brinuti mutevelija (upravnik vakufa). Često su imenovane dvije osobe ove funkcije, jedna koja je bila pri postupku vakufljenja, a druga koja je imala zadatak striktno određen vakufnamom.²

Tekst vakufname sastoji se iz tri osnovna dijela: uvodnog dijela sa imenom legatora, dispozicije - glavnog dijela u kojem se konkretno navodi ono što je uvakufjeno i pod kojim uslovima, te legalizacije kojom nadležni kadija uvodi u sidžil (protokol šerijatskog suda) tekst vakufname i donosi presudu o valjanosti i izvršnosti uvakufljenja sa datumima i imenima svjedoka. Osim ovog, neke va-

¹ Doc. dr. Sabira Husedžinović, univerzitetski profesor

² Prof. Salih Trako, objašnjenja uz prijevode vakufnama

kufname imaju i invocacije, ovjere originala ili prijepis, pečate i eventualno druge podatke. U vakufnamama se dalje navodila plata službenicima koji su morali ispuniti određene obaveze utvrđene vakufnamom. To su obično lica vjerskog zanimanja (imami, mujezini i hatibi džamija, zatim za mutevelije, a ponekad i učitelji).

Čin vakufljenja je bio najsvečaniji u životu darodavca - vakifa (to su bili predstavnici vlasti, sandžak-bezi, veziri i paše, spahije, bogati ljudi, a u nekim slučajevima i žene, trgovci i zanatlije) što je postao ustaljeni manir urbanizacije gradova osmanskog doba.

Vakufnama daje čitav niz informacija, s jedne strane o ličnosti vakifa i njegovoj porodici, zatim o kadijama koji legalizuju čin vakufljenja, ponekad se saznaje i ime tekstopisca vakufname, te imena neimara koji su gradili uvakufljene objekte. Iz popisa svjedoka vakufname mogu se otkriti podaci o savremeniciima legatora, njihovim zanimanjima, pa se tako može doznati o osnivačima drugih objekata za koje ne postoje drugi sigurni podaci. (*U vakufnami Ferhad-paše Sokolovića spominju se dva neimara i to Deli Spahija zidar i hadži Nezir tesar, vjerovatno su bili graditelji nekih njegovih objekata*).

VAKUFNAME BANJA LUKE

Vakufski sistem imao je značajno mjesto u formiranju urbane topografije grada Banja Luke, o čemu govori dosad istraženih 29 vakufnama koje su sačuva-

Panorama Banja Luke prije Drugog svjetskog rata

ne u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. Od ovih vakufnama manji je broj originala, a veći dio je prepisan u sudske protokole - sidžile. Samo prepisivanje vakufnama počelo je poslije austrougarske okupacije, vjerovatno 1884. godine.

Na osnovu imena legatora moguće je vrlo jednostavno pronaći vakufnamu zavedenu u sidžil. U ovim sudskim protokolima upisani su razni fermari (sultanovi ukazi ili naredbe), ilami (sudske odluke), murasele (poslanice), berati (carski dekreti) i druga dokumenta.

Vakufnama Sofi Mehmed-paše, Ferhad-paše Sokolovića i Sinan-bega Boljanjića prevedene su i objavljenje u izdanju *Monumenta turcica* IV/1, Orijentalnog instituta u Sarajevu, 1985.

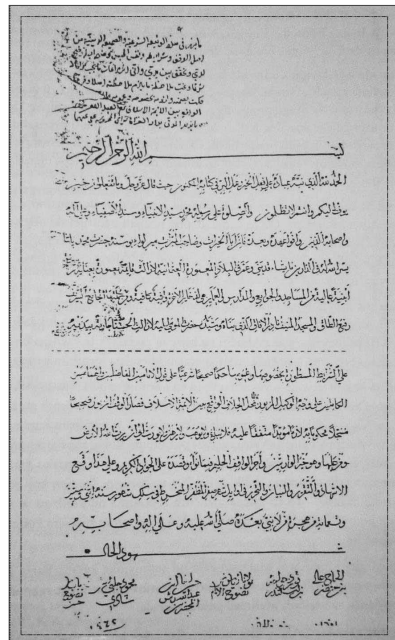
Sadržaj vakufname Hadži Perviza interpretiran je zahvaljujući detaljnom objašnjenju H. Kreševljakovića u knjizi *Esnafi i obrti u BiH*, u izdanju Naučnog društva RBiH, djela, Knjiga 18, Sarajevo, 1962.

S ciljem saznanja o historijskom i urbanom razvoju Banja Luke napravljen je prijevod ostalih vakufnama (prof. Salih Trako, Orijentalni institut Sarajevo), te kao takve imaju značajno mjesto u okviru ovog teksta.

VAKUFNAMA SOFI MEHMED-PAŠE

Najstarija dosad poznata vakufnama Banja Luke je Sofi Mehmed-pašina. (*Vakufnama Sofi Mehmed-paše, Vakufname iz BiH u 15. i 16. vijeku, Monumenta turcica 4/1, Orijentalni institut Sarajevo, 1985. god., prijevod Bisera Nurudinović. Pisana arapskim jezikom sa izvjesnim gramatičkim i ortografskim greškama. Pismo nesh. U originalnom dokumentu koji se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci jasno je napisana riječ Muhamed, ali dosadašnji historičari su u prijevodu koristili riječ Mehmed.*)

Napisana je na arapskom jeziku mjeseca safera 962. h.g., odnosno 24.12.1554. do 04.01.1555. na papiru u obliku svitka i čuva se kao original u metalnoj futroli u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. Postoji sumnja da nije originalna nego prijepis, što je zaklju-

čio profesor A. Bejtić, na osnovu vrste talijanskog papira sa početka 17. vijeka. (Bejtić A., *Banja Luka pod turskom vladavinom, Naše starine I, 1952. Sarajevo*).

Sofi Mehmed-paša došao je u Bosnu 1554. godine da bi kada kada je postavljen za budimskog pašu tamo i umro 1558. (Šabanović H., *Bosanski pašaluk, Sarajevo, Svjetlost, 1982.*) Sofi Mehmed-paša je vjerovatno bio Bugarin (Bejtić, *navedno djelo*), pošto je sjedište njegovog vakufa bilo u Sofiji, gdje je izgradio Čarnata džamiju čiji je arhitekta bio veliki osmanski graditelj Mimar Sinan, ova džamija je u tursko-ruskim ratovima adaptirana u crkvu sa pravoslavnom ikonografijom (Ibrahim Tatarli, *Turski kulturni zgradi i natpisi v Bulgarija, Čast V, Sofija 1965.*). Ovi krajevi su došli u sastav Osmanske imperije 1527-28. kada je izgrađena prva

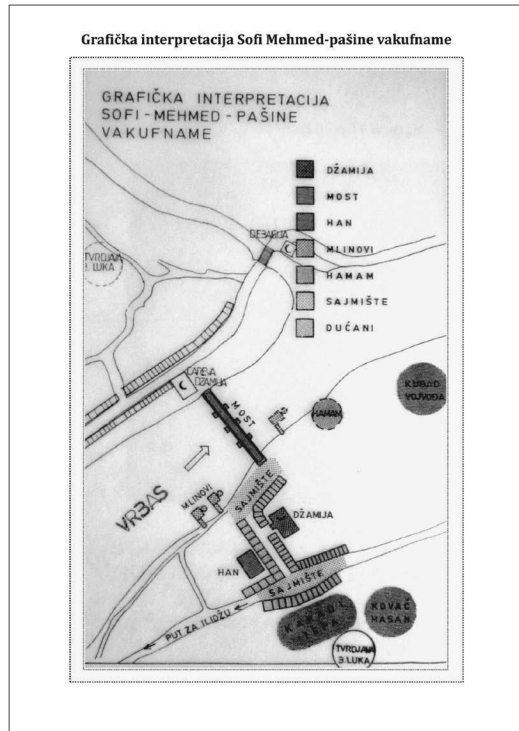
Panorama, Gornji Šeher 19. vijek

džamija - Careva, posvećena Sulejmanu Veličanstvenom, kasnije nazvana Atik džamijom, na lijevoj obali Vrbasa, dok će na desnoj, nasuprot njoj, ispod tvrđave Banja Luka,³ Sofi Mehmed-paša izgraditi osim džamije veliki broj objekata.

³ Ova tvrđava je nastala vjerovatno poslije 1463. nakon formiranja Jajačke banovine, od ugarsko-hrvatskog kralja Matije Korvina (Bašagić S., *Kratka uputa u prošlost BiH, vlastita naklada, 1899*). Predstavljala je dio limesa na Vrbasu u sistemu odbrane protiv turskog nadiranja. Na osnovu ostale historijske dokumentacije (Thalloczy Lj.-Horvath Š., *Povijest banovine, grada i varoši Jajca /1450-1527/, Monumenta Hungariae historica XL, Budapest 1915; Kreševljaković H., *Stari bosanski gradovi, Naše starine I 1952., Bejtić A., navedeno djelo*), može se zaključiti da se zapravo radi o tvrđavi Banja Luci, što potvrđuje i vakufnama Sofi Mehmed-paše, u kojoj se izričito navodi tvrđava Banja Luka... Prvi put se tvrđava Banja Luka spominje 06.02.1494. u povelji ugarsko-hrvatskog kralja*

Koristeći prirodne uslove koje posjeduje Gornji Šeher, odnosno stara Banja Luka, postojeća termalna vrela, uz koja su brda Šehitluci, jaku komunikaciju uz rijeku Vrbasa, Sofi Mehmed-paša započinje velike graditeljske aktivnosti. Banja Luka postaje značajno vojno-političko i administrativno sjedište.

Ono što je posebno značajno jeste navod u vakufnami da je svoje objekte izgradio ispod tvrđave Banja Luka, nazivajući taj prostor Podgrađe (Podigrađe) gdje narod trguje žitaricama, što znači da je tu bilo sajmište u medijavalno doba, a sama tvrđava Banja Luka moguće da je bila na brdu Šehitluci.

Analizom vakufname Sofi Mehmed-paše saznaje se da je *podigao džamiju sa visokom kupolom*, 69 dućana, hamam, han, most preko Vrbasa (nazvan Carev), mlinove od kojih su dva bila na lađama i brojna zemljišta. Zahvaljujući detaljnim opisima granica prostora moguće je odrediti tačna mjesta svakog objekta, pošto osim džamije nije ništa opstalo, a i sama džamija je porušena krajem 17. vijeka napadom austrijskih trupa i potpuno izmjenjena.⁴ Specifičnost džamije je i sam naziv Jama džamija, pošto je unutar molitvenog prostora bilo udubljenje u podu koje je po nekim mišljenjima služilo osnivaču za kontemplaciju, po čemu bi se eventualno moglo zaključiti da je bio derviš.

U vakufnami Sofi Mehmed-paše mogu se uočiti četiri osnovna dijela: prvi dio općeg i teološkog karaktera sa mnoštvom kličinih epiteta posvećenih legatoru, drugi dio vakufname navodi prostor gdje su izgrađene zadužbine, dok treći govori o samim objektima, a četvrti o uslovima njihovog korištenja.

Vladislava I Jagelovića. Tvrđava je napuštena pred Osmanlijama 1527. kada je njen kaštelan Andrija Rodatović zapalio i pobjegao (*Thalloczy Lj. - Horvath Š., navedeno djelo*). Prvi podatak o njoj u periodu osmanske vladavine je iz 1545., kada se kaže da je u tvrđavi posada koju čini 42 mas-tahafiza (član posade), (*Kreševljaković H., Esnaf*).

⁴ Kreševljaković, *Esnafi*, 15

Sofi Mehmed-pašina džamija, prije 1985.

U popisu djela velikog arhitekta Osmanskog carstva Mimar Sinana iz 16. vijeka, koji je objavio Mustafa Sai, njegov prijatelj, još za Sinanovog života, navedena je i džamija pod imenom Sofu Mehmed-paše u Hercegovini (Kuran A., *Mimar Sinan, Istanbul, 1968.*).

Kako se u vakufnami Sofi Mehmed-paše kaže da je džamija bila *vitki, kakav se rijetko viđa mesdžid sa visokom kupolom*, a u Hercegovini nije poznata nijedna džamija sa ovim imenom, to bi se moglo pretpostaviti da je prvobitni objekat izgrađen prema projektima iz Istanbulskog carskog ateljea, posebno zato što je poznato da je

Mimar Sinan gradio veći broj objekata za Sofi Mehmed-pašu, što zahtjeva dalja istraživanja.

Naznačenim toponimima u vakufnami Sofi Mehmed-paše od kojih su se neki zadržali do danas, moguće je utvrditi tačnu ubikaciju objekata gdje su bili izgrađeni. Osim toga tu su i imena ljudi od kojih je zemljišta kupio Sofi Mehmed-paša, a koji su bili domaći ljudi i koji će primanjem islama kasnije tu graditi džamije. Iz zanimanja zakupnika zemljišta, te svjedoka koji su potpisali vakufnamu, moglo bi se zaključiti da je u to vrijeme kasaba Banja Luka, kasnije nazvana Gornji Šeher bilo razvijeno zanatsko i trgovačko središte (spominje se krojač, zlatar, kovač, obućar, štavilac kože, trgovac pijeskom i slično).

Iako je mutevelija ovog vakufa bio obavezan polagati račune o izdacima i poslovanju u Sofiji, vrijeme, ratovi i pustošenja uništili su u potpunosti sve objekte Sofi Mehmed-pašinog vakufa.

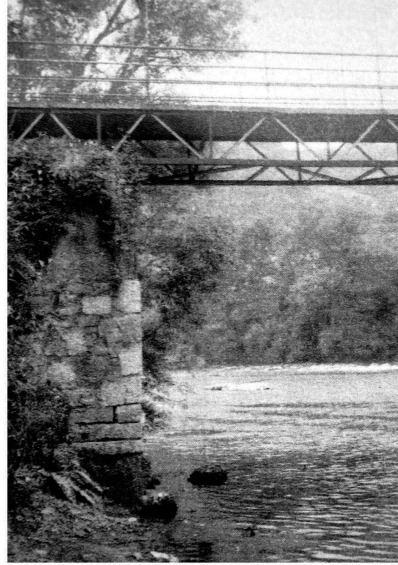
Most je bio kameni, pošto su ostali ostaci u priobalnim dijelovima, a porušen je početkom 18. vijeka. Kasniji mostovi na ovome mjestu bili su drveni. Thalloczy govori da je postojao most u medijavalnom dobu (*Thallocy LJ.-Horvath Š., Povjest banovine, grada i varoši Jajca, Budapest, prijevod Šufley, Zagreb*

1918.). Kako je Sofi Mehmed-pašin vakuf ostao bez sredstava krajem 17. vijeka, most je popravila država. Postojao je i poslije 1878.

Hamam je bio na desnoj obali rijeke Vrbas uz sami most o čemu piše hrvatski velikaš Petar Erdody Ivanu Ungnadu, spominjući eventualni dvoboj Sofi Mehmed-paše sa Nikolom Zrinjskim. Voda za hamam dovedena je sa Bey bunara iz Novoselije. S obzirom da nije bilo prostorije za zagrijavanje vode postoji mogućnost da je korištena topla voda iz Vrbasa, pošto se tu pojavljuju izvori tople vode, tako zvane *vrulje*.⁵

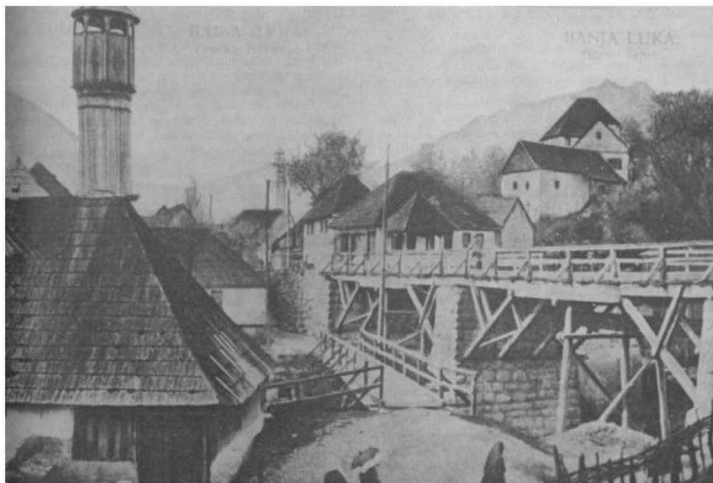
Izgradnja Sofi Mehmed-pašinih zadužbina inicirala je izgradnju ostalih mahala po orijentalnom urbanom konceptu. Svakako da je najznačajnija bila prva džamija posvećena Sulejmanu Veličanstvenom, **Careva** ili **Hunkarija**, oko koje se razvila čaršija i koja je mostom koji je izgradio Sofi Mehmed-paša, bila spojena sa drugom obalom i čaršijom nastalom oko džamije ovog sandžak-bega. Tako je Gornji Šeher imao dvije čaršije, a što će imati i Donji Šeher kasnije. Ubrzo su izgrađene džamije **Mahmut Čelebija**, **Ilidžanska**, (na prostoru termalnih izvora), zatim **Osman Šah džamija** čiji je osnivač bio Osman han Skenderpašić, Kubat vojvode od koga je Sofi Mehmed-paša kupio brojna imanja, zatim Šinikova ili Kalenderija (osnivač pripadao derviškom redu Kalender Jusufa Endeluzije, kako navodi Bejtović), zatim **Sitarska džamija** kasnije prenesena u Bronzani Majdan, zatim **Musala** uz Ilidžansku džamiju, koja je imala kamenu minber i mihrab i bila je džamija na otvorenom, služila za veći broj ljudi i vojsku. Na naselju Grab nastala je **Hadži-Begzade** i **Džafer-agina džamija** uz zanimljive kamene česme sa vitičastim lukovima. Nizvodno od Vrbasa nastala je

Ostaci Sofi Mehmed-pašino mosta

⁵ Kreševljaković H., *Banja Luka u 16. i 17. stoljeću*, Beograd, 1959. i Kreševljaković H., *Banje u Bosni i Hercegovini*, 1955. ; U svom pismu Petar Erdody, pored ostalog piše: "Došao je jedan čovjek iz Turske, kojega Vaše umnožno plemenito gospodstvo poznaje, kaže da je paša bosanski na mjestu blizu Banja Luke koje se mjesto zove Mrtvica (*Mertwicza*), ondje paša napravlja (*disponit*) jedan bunar (*puteum*) i banju."

Debagija ili Tabačka džamija, fotografija XIX vijek

Tabačka mahala sa istoimenom džamijom ili Debagijom (prvi tabak se spominje u Sofi Mehmed-pašinoj vakufnami 1554.).⁶

Tako je već krajem 16. i početkom 17. vijeka Gornji Šeher imao deset mahala koje su formirale ćelijastu strukturu naselja i čija su urbana središta bila sakralni objekti, a osnovni modul činila je kuća smještena u baštu i ograđena zidom. Mahale su se dalje razvijale niz rijeku i saobraćajnice u pravcu sjevera, formirajući linearni urbani koncept, a rijeka Vrbas je bila glavna okosnica izgradnje. Južno od Gornjeg Šehera razvilo se naselje Novoselija, koje su naselili seljaci iz

⁶ Gornji Šeher se u Sofi Mehmed-pašinoj vakufnami obično naziva *kasaba Banjaluka*, a isto tako se zove i Donji Šeher u Ferhad-pašinoj vakufnami. Kasnije dolazi do razlike, kada se Gornji Šeher zove Starom Banjalukom. Prvi put 1648. u vakufnami neke Hatidže stoji da se mahala Hunkarija nalazi u Gornjoj Banjaluci; *Orijentalna zbirka, JAZU, Zagreb, br. 549*

Iz popisa mahala s početka 17. vijeka može se identifikovati Mahmud Čelebi kao osnivač Ilidžanske džamije koja je bila sa drvenom munarom. Osman-šah ili Osman-han Skenderpašić dva puta je bio namjesnik Bosne, i sagradio je džamiju nizvodno od Sofi Mehmed-pašine mahale na desnoj strani Vrbasa (*Kreševljaković H., navedeno djelo*). Bejtić ovu džamiju naziva Šiljkova, Bejtić A., *navedeno djelo*; Ovaj objekat je bio mesdžid, imao je drvenu munaru i zidove od kamenih nemalterisanih blokova. Ime osnivača je zaboravljeno. Prvobitno je bila pokrivena šindrom, imala je drvenu munaru, prenesena je 1959. u Bronzani Majdan (*Arhiv OIZ Banja Luka*). Hadži Begzade džamija bila je sa drvenom munarom. Poslije zemljotresa 1969. je prepravljena, izgrađena je masivna munara. Jedna od pet džamija izgrađena od članova ovog esnafa u BiH bila je Tabačka džamija. Ove džamije bile su još u Tešnju, Mostaru, Sarajevu i Visokom. Prvi tabak u Banja Luci spominje se u Sofi Mehmed-pašinoj vakufnami 1554., zvao se Ferhad, sin Jusufov. (*Kreševljaković H., Esnafi*)

sela Trn u 16. vijeku, gdje su bile džamije: **Hadži Kurd, Hadži Zulfikarova - Tulekova, Mustaj-pašina, Behram-efendijina, Hadži Firduzova i Šabanagina.**

Graditeljska aktivnost nastavlja se tokom 16. i 17. vijeka na prostoru budućeg Donjeg Šehera za što je zaslužan prvi begler-beg Bosanskog pašaluka Ferhad-paša Sokolović.

VAKUFNAMA FERHAD-PAŠE SOKOLOVIĆA

Ferhad-paša je postavljen za bosanskog sandžak-bega 1574. i ostao na toj dužnosti do 1580. kada je imenovan za prvog begler-bega Bosanskog pašaluka. Na mjesto namjesnika u Budim upućen je 1588., gdje je ubijen 1590.⁷

Otac Ferhad-pašin je bio Rustem-beg, a braća Ali-beg - pakrački sandžak-beg (poginuo u vojnoj akciji kod Ivanića 1568.) i Derviš-paša, begler-beg u Dyaribekiru (Muftić A., *Moschee und Stiftung Ferhad-Pascha's Banja Luka, Leipzig, 1942.*). Kasnije njegovu lozu u Banja Luci nastavljaju sinovi Mehmed i Husein, te unuk Ferhad-beg, praunuk Mustafa-paša (izgra-

Portret Gazi Ferhad-paše Sokolovića od Dominicusa Custosa

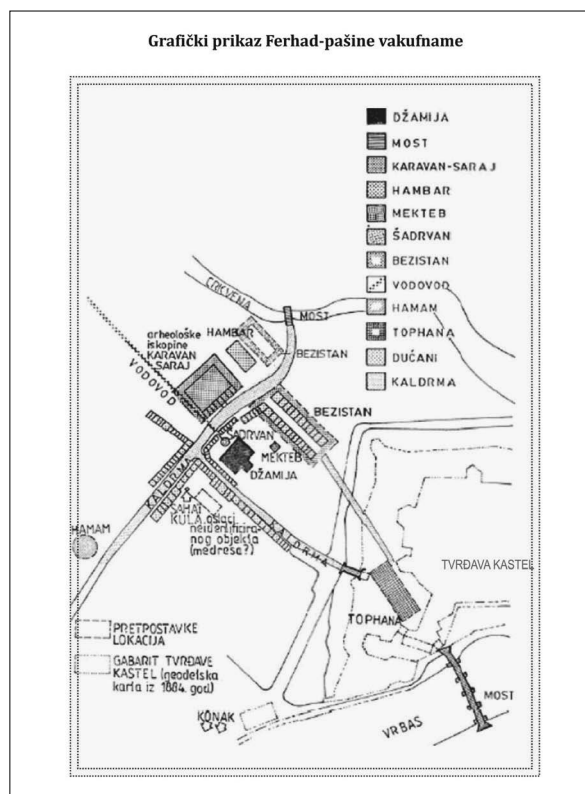
dio je džamiju sa pratećim objektima u Desnoj Novoseliji), a njegov sin Mehmed bio je banjalučki kapetan. Šabanović piše da je jedan Ferhad-pašin sin ili unuk, kapetan Ferhadpašić zapovijedao prvih godina Kandijskog rata u Novigradu i

⁷ Bosanski beglerbegluk osnovan je izdvajanjem bosanskog, hercegovačkog, kliškog, pakračkog i krčkog sandžaka iz rumelijskog, te zvorničkog i požeškog iz budimskog beglerbegluka. Središnji sandžak ovog pašaluka postao je raniji bosanski sandžak. Sjedište u Banja Luci bilo je od 1554.-1699., kada je preneseno u Sarajevo. (Šabanović, *Bosanski pašaluk, Svjetlost, Sarajevo, 1982.* i Bejtić A., *navedeno djelo*)

Nadinu. On misli da se zvao Hasan-beg, a spominje se kao tinjski zaim, a drugi sin ili unuk po Šabanoviću zvao se Halil-beg Ferhadpašić (*Šabanović H., Bosanski pašaluk i Objašnjenja uz prijevod Evlija Čelibi; Putopis, Sarajevo*).

Muftić A., u pomenutoj knjizi spominje Sulejman-bega Ferhadpašića Sokolovića, kao profesora na Ferhad-pašinoj medresi u Banja Luci, polovinom 17. vijeka, a da je njegov sin Ibrahim-beg bio postavljen za kadiju u Beogradu, da bi se tokom 18. vijeka u Banja Luci izgubio svaki trag o ovoj porodici (*Muftić A., Moschee und Stiftung Ferhad-Pascha's Banja Luka*).

Osim zadužbina koje će izgraditi u Bosni, Ferhad-paša je prema podacima koje daje mađarski istraživač Gyoző Gero (*Gero G., Neuere Angaben zur Baugeschichte der Dschamis in Ungarn, Atatürk, Universitesi Edebiyat Fakultesi Arastirma Dergisi IX, Ankara 1998.*) izgradio džamiju sa kupolom, dvostruki hamam, tekiju i mekteb u Pečuhu. Podigao je karavan-saraj i hanove u Sogubini, Kratovu, Dobrunu i Ravnom. Sestra Ferhad-paše Sokolovića je bila majka Ibrahima Pečevija koji je boravio u Banja Luci, a opisuje Ferhad-pašine saraje, a živio je u Pečuhu. (*Tarihi Pečevi, Istanbul 1869.*)

Kao kliški sandžak-beg stolujući u Livnu, zauzeo je Bijelu stijenu, Zemunik, Vran, tvrđavu Vespoljac, kojoj je dao ime Seydi Islam, a zatim Pločnik, Drniš, Obrovac, Kulu, a u selu Hrvace napravio džamiju, kao i u selu Lišnji, dok u Zemuniku i tvrđavi Vran samo mekteb. Velika pobjeda Ferhad-paše Sokolovića bila je nad austrijskom vojskom na rijeci Radonji 1575. kod mjesta Budačkog, gdje je komandant habzburške vojske Herbert von Auersperg poginuo, a njegov sin Wolf Engelhard bio zarobljen i otpremljen u Istanbul. Za otkup ovog habzburškog grofa dobio je

Ferhad-pašina vakufnama

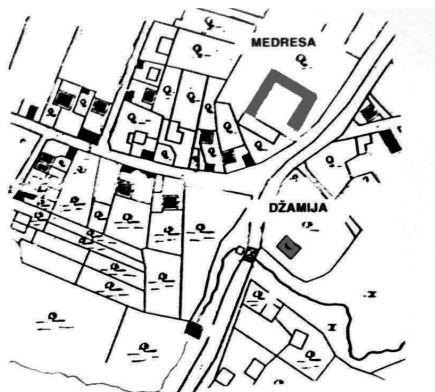

trideset hiljada dukata i sto svojih ranije zarobljenih vojnika. On je 1576. zauzeo Cazin i Bužim, zatim Mutnik, Ostrožac, Veliku Kladušu, Šturlić, Pećigrad, Podzvizd, Zrin i Drežnik, a sve u cilju da bi osvojio Bihać.

Banjalučka tvrđava je imala veliki značaj u snadbjevanju hranom i municijom ratišta na zapadu, gdje je vršeno novačenje vojnika. Značaj Bosanskog ejaleta u vrijeme Ferhad-paše bio je veliki, što dokazuje i Dubrovačka vlada pozdravima i poklonima paši.

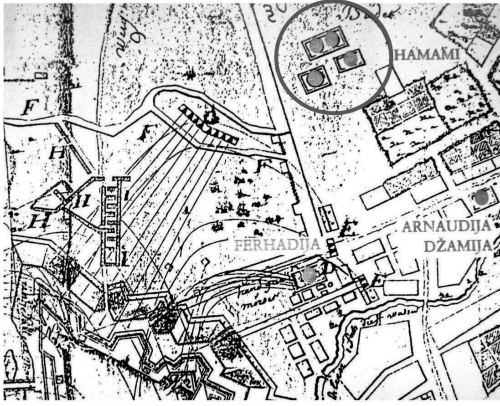

Daudija - Medreska džamija, porušena 1959.

Situacija, Daudija ili Medrska džamija
geodetska karta 1884.

Izvod iz ratnog plana za vrijeme bitke pod Banja Lukom

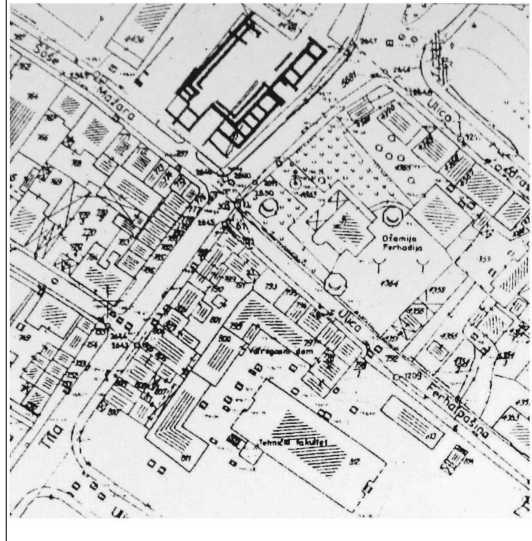

Zahvaljujući uspostavljanju Bosanskog ejaleta, a i prilivu velikih materijalnih sredstava, ova oblast, a posebno Banja Luka kao njeno središte, doživjet će veliki zamah graditeljskih aktivnosti. S jedne strane, posljedica toga je formiranje gradskih naselja prema orijentalnom urbanom konceptu, a s druge, primjena zrelih arhitektonskih rješenja donesenih iz prijestolnice. Osmanlije su imale tradiciju izgradnje tvrđava i gradskih

naselja, što potječe još iz seldžučkog perioda, a nastavilo se dalje u Osmanskoj državi. Razvoj i procvat Banja Luke prati uspon Osmanskog carstva.

Za izučavanje urbanog razvoja Banja Luke iz perioda 16. i 17. vijeka jedan od najznačajnijih dokumenata je vakufnama Ferhad-paše Sokolovića napisana mjeseca safera 996. h.g. (između 22. i 29. januara 1587.), koju je osim sekretara divana Sebziye, tekstopisca ovog dokumenta, potpisao veliki broj svjedoka videnih i uglednih ljudi tadašnje Banja Luke. Original vakufname nije pronađen, a prijepis se nalazi u sidžilu vakufnama Gazi Husrevbegove bibiloteke. Vakufnamu je prevela Fazileta Cviko u izdanju *Monumenta turcica 4/1, Orijentalni institut*, Sarajevo, 1985. Vakufnamu i njen komentar prvi put je objavio dr. Asim Muftić u djelu *Mochee und Stiftung Ferhad pasha's in Banja Luka*, Leipzig 1941. Osim prepisa koji su u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, postoji takođe u djelu Muhameda Enveri Kadića, kao i u sveučilišnoj biblioteci u Bratislavi.

Geodetska karta nastala nakon Drugog svjetskog rata, na kojoj su ucrtani arheološki ostaci karavan-saraja

Kada je sa položaja Kliškog sandžak-bega Ferhad-paša došao u Banja Luku 1574. godine, on nije nastavio izgradnju u gusto naseljenoj staroj Banja Luci, nego se opredijelio za ravničarski prostor sjeverno od starog sjedišta, nizvodno niz Vrbas. Vjerojatno su tu već postojali elementi kasabe s obzirom na to da je Ferhad-paša kupio neka zemljišta od Ahmed dede čije turbe i danas postoji a koji je bio derviš i vjerovatno osnivač prve zavije, odnosno Daudije ili Medreske džamije koja je tu već postojala, a što on navodi u svojoj vakufnami.

U blizini turbeta Ahmet dede on gradi svoj dvor. U razdoblju od 1574-1588. izgradio je 215 objekata, i to: džamiju, šadrvan sa vodovodom, mekteb, karavan-saraj, hamam, hambar za žito, tophanu, mlin sa tri vitla na Vrbasu, dvor za namjesnike, dvije stotine dućana, te popločao ceste od mekteba do tophane i

stare Banja Luke do Čaršije. Da bi osigurao njihovo vjekovno trajanje on je postavio uslove za njihovo korištenje, održavanje i čuvanje u već spomenutoj vakufnami.

Tako su postavljeni uslovi da se karavan-saraj pokrije olovom, udvostruči hamam što je učinjeno, da se izgradi tekija, poprave oslonci mosta, medresa i imaret, bezistan i još jedan han. Proučavajući ostale povjesne dokumente moglo bi se konstatirati da, osim tekije i drugog hana, ostali uvjeti su ispunjeni.

Sigurno jedan od prvih objekata koje je izgradio je bila tophana čiji su arheološki ostaci pronađeni, postavljena ispred zapadnih bedema tvrđave Kastel i

Arheološki ostaci karavan-saraja

Dućani izgrađeni na temeljima karavan-saraja

Cijevi vodovoda iz Ferhad-pašinih doba koje su nađene na Haništu

Gravira mosta Ferhad-paše Sokolovića

koja je snabdijevala municijom i topovima brojne gradove Bosanske krajine u ekspanzijama Osmanske carevine prema zapadu. Takođe su pronađeni arheološki ostaci karavan-saraja, zatim drvene i cijevi od pečene gline vodovoda, koji je dovođen iz sela Pavlovca, koji se i danas zove Šadrvan.

Oslonci mosta su popravljeni o čemu postoji kameni tarih pjesnika Derunija:⁸

*Njegova ekselencija Ferhadpašić, gazija
Imenjaka trećeg imama (Huseina, sina halife Alije),
čiji ugled je bez premca,
za Božije zadovoljstvo podigao je veliki most,
Po izgradnji jedinstven most, kojem nema slična.
Kao podloga su mu dva kamena stuba,
Pa on tako slični svemirskom kavis-kuzehu (duginu luku).
Neka Uzvišeni gospodar nagradi dobrotvora na dan suđenja,
Za ovu građevinu koja daje raspoloženje.
O, Derumi, vrijedno je da o tome izrečeš lijep kronogram:
Za ovaj visoki most bez primjera neka dobrotvora nagradi Allah
Tarih pjesnika Derunija posvećen obnovi mosta koju je izvršio
1614. Husein-beg Ferhadpašić*

Zahvaljujući historijskoj dokumentaciji mogu se identificirati četiri mosta na Vrbasu: Novoselski (Mustafa pašin, koji je bio unuk Ferhad-paše Sokolovića), Carev (Sofi Mehmed-pašin), te Tvrđavski ili Ferhad-pašin most, dok za četvr-

⁸ Mujezinović, *Islamska epigrafika*, Sarajevo, 1985.

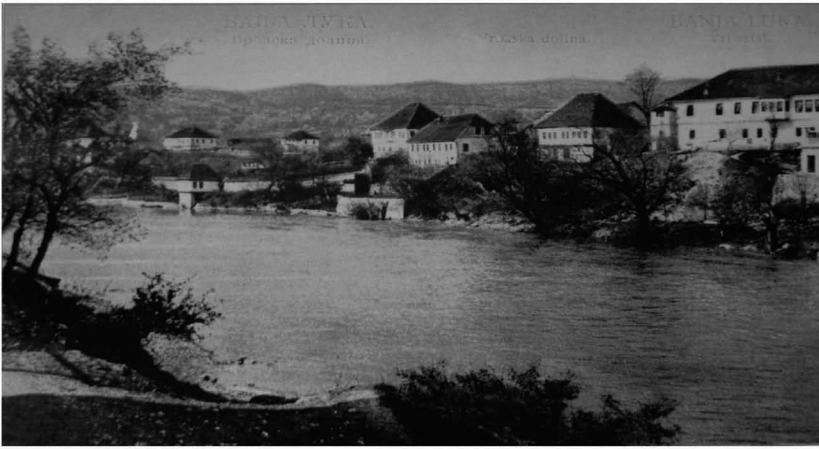
سالوقه شهرنده ماری فرهاد پاشا اراده
 حسین نعل انشا ایلدیگی کورسکت
 تاریخ
 حاج حضرت فرهاد پاشا اراده عارکیم
 امام نالته هسام اودد قدریله ی هن
 رعای حقیقون قیلدی سارجر عالی کم
 طبروس بامدی صانع ملکده لمر مستنا
 ایچی خاشی کر حکاری مفرسوق طمع اولما
 ملکده ی المثل نوس نوح تنکی ایدر باما
 ما خوش طمع بلیقی ایندی بونباد صامعته
 کما ماتن درر دور حواءه حضرت مولا
 روداد ای دردی بونبسه احسن تاریخ
 معلا حسری هنشای حزه الله با نسبه
 ۱۰۴۳

Njegova ekselencija Ferhadpašić, gazija,
 Imenjак trećeg imama (Huseina, sina halife Alije),
 čiji ugled je bez premca,
 Za Božije zadovoljstvo podigao je veliki most,
 Po izgradnji jedinstven most, kojem nema slična.
 Kao podloga su mu dva kamena stuba,
 Pa on tako sliči svemirskom kavsi-kuzehu (duginu luku).
 Neka Uzvišeni gospodar nagradi dobrotvora na dan suđenja,
 Za ovu građevinu koja daje raspoloženje.
 O Derumi, vrijedno je da o tome izrečeš lijep kronogram:
 Za ovaj visoki most bez primjera neka dobrotvora nagradi Allah

Tarih pjesnika Derunijaposvećen obnovi mosta koju je izvršio
 1614. Husein-beg Ferhadpašić

Mostovi na Vrbasu, karta iz 1785.

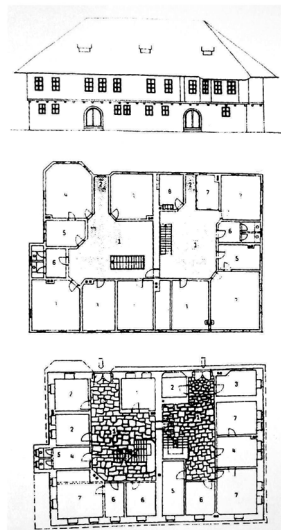

Moguća lokacija dvora bosanskih namjesnika, dio u Medreskoj mahali na lijevoj obali Vrbasa, vide se kuće Bešlagića (Kapetanovića), krajnja lijevo i Hamid-age Husedžinovića (u prvom planu desno) koje su bile građene po sistemu saraja

ti most koga austrijske uhode nazivaju *Dikichija* bi mogao biti Šemse Kadunin most, pošto se zna da je Sinan-beg Boljanjić iz Čajniča i izgradio most na Vrbasu u ime svoje žene Šemse Kadune, sestre Mehmed-paše Sokolovića (*Vakufnama Sinan-bega Boljanjića, Monumenta turcica IV/I, Orientalni institut Sarajevo, 1985.*).

Iz prihoda Ferhad-pašinih vakufa izgrađen je bezistan o kojem piše Evlija Čelebi, navodeći da ima 100 dućana i da je masivne konstrukcije. On takođe opisuje medrese pa se može zaključiti da je i ta odredba iz vakufname izvršena. Mlin u podnožju tvrđave Kastel se može vidjeti ucrtan na brojnim grafikama Banja Luke. Postojanje dvora ili saraja, gdje su boravili banjalučki namjesnici, Ferhad-paša je izgradio još za svog života i lokacija je bila na lijevoj obali Vrbasa iznad gradskog mosta. Tu je bilo nekoliko kuća izgrađenih po sistemu saraja, kuća Kapetanovića i Husedžinovića, a dalje niz obalu Vrbasa u blizini Banjalučke tvrđave, nalazio se

Konak u Banjoj Luci

Dučani u čaršiji Dornjeg Šehera, XIX vijek

Dučani uz Ferhad-pašinu džamiju, XIX vijek

stari konak koji će biti sjedište okružne ovlasti za vrijeme austrougarske okupacije. On je po dispoziciji vrlo sličan Valijskom konaku u Travniku, a za koji se zna da je izgrađen prije 1749. (*Kreševljaković H., Saraji i dvori bosanskih namjesnika, Naše starine II, Sarajevo 1956.*)

Dučani koje je izgradio Ferhad-paša su bili duž komunikacija, a koje je popločao Ferhad-paša, što je već spomenuto.

Najznačajniji objekat koji je izgradio Ferhad-paša na slobodnom prostoru između tvrđave i podužne komunikacije bila je Ferhadija džamija, kojoj se, kao i mnogi drugi divio Evlija Čelebi smatrajući da je poput *carske*. Džamija je razigranog prostornog rješenja i pripada tipu klasičnih istanbulskih džamija, osnova džamije se proširuje u mihrab, pokriven polukupolom, a dva bočna proširenja zasvođena su polukoritastim svodom. Sagrađena je 987. h.g., odnosno 1579. o čemu govori kameni tarih izmad ulaza:

Ovu uzvišenu džamiju podiže u ime Allaha Dobrotvor Ferhad-beg, pomagač vjernika. Žednim mačem uklesa u mramor svoje junačko ime.

Vojnim imetkom podiže ovo dobro taj odabrani čovjek, Sipahi prispjevši građevini reče joj kronogram: U ime Allaha sagrađeno je ovo mjesto za vjernike. 987. h.g./1579.

Izuzetno ozračje molitvenog prostora osiguravaju brojni prozori a što je u skladu sa postulatom islama *Allah dž.š. je Svjetlost Nebesa i Zemlje* (Kur'an; 24.) svjetlost izražava Božije jedinstvo osvjetljavajući naš zemaljski svijet.

Nad centralnim kvadratičnim prostorom uzdiže se kupola postavljena na visok tambur. Nad trijemom su tri kupolice (ispred ovoga je nekad bio još jedan trijem pokriven kosim krovom). U spoljašnjosti se osjeća razigranost masa te naglašena vertikalnost. Munara je bila sa desne strane sa šerefetom ukrašenim bogatim stalaktitima, visine prije zemljotresa 42,8 m, a što je smanjeno prilikom obnove 1982. Džamija sa šadrvanom kao turbetima (Ferhad-pašinim, njegovih bajraktara, Ali-paše Rizvanbegovića i Safi Kadinunim) kao i ogradom činila je kompleks.

Osnova Ferhad-pašine džamije je slična, iako manja, osnovi džamije Murata III u Manisi, koja je izgrađena šest godina poslije Ferhad-pašine zadužbine, a nastala po projektima velikog arhitekta Mimar Sinana, što ostavlja mogućnost da je projekat Ferhad-pašine džamije nastao u Istanbulskom ateljeu.⁹

Izgledu džamije u vakufnami nije posvećen poseban prostor, već se više daju pravila o njenom održavanju, kao i moralnim kvalitetima i učenosti njenih imama i hatiba.

⁹ Kuran A., *The Mosque in Early Ottoman Architecture*, Chicago-London, 1968.

Ferhadija džamija

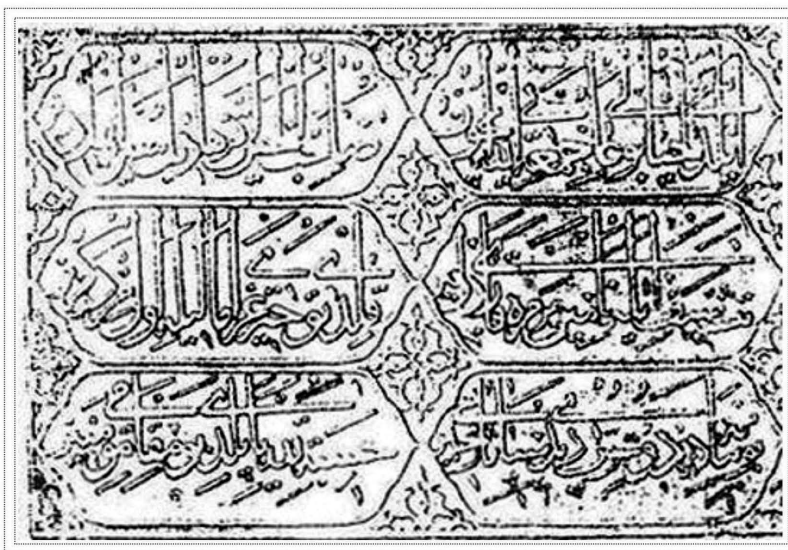
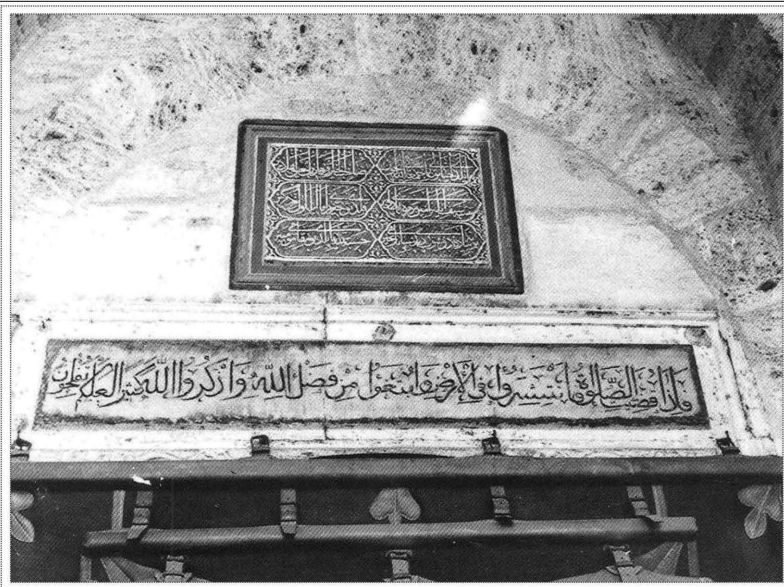
Džamija je tokom svoje historije nekoliko puta obnovljena, posebno poslije zemljotresa 1969., a zatim 1981. da bi bila potpuno porušena u posljednjem ratu, a ostaci uklonjeni. Zahvaljujući inicijativi Vrhovnog Islamskog starješinstva, i sačuvanoj dokumentaciji, kao i pronađenim ostacima, obnova džamije, po sistemu poštivanja autentičnosti uz korištenje izvornog kamena s velikom akribičnošću, se vrlo uspješno vrši zahvaljujući Rijasetu Islamske zajednice BiH na čelu sa reisu-l-ulemom Mustafa ef. Cerićem, Medžlisom Islamske zajednice Banja Luke na čelu sa muftijom Edhem ef. Čamdžićem i hadži Kasimom Mujčićem, predsjednikom ovog Medžlisa, dipl. ing. Seadom Pašićem, koji sa svojim saradnicima, među kojima se ističe Armin Džindo, vodi Direkciju za obnovu Ferhadija džamije, te prof. dr. Muhamed Hamidovićem kao glavnim projektantom, sa dipl. ing. Denisom Adrovićem kao važnim saradnikom.

Posebno mjesto među ovim objektima ima sahat-kula, porušena u posljednjem ratu, ali u izmjenjenom obliku. Ako bi se prihvatila mogućnost da je tu postavljen sat za vrijeme Ferhad-paše 1587. to bi bila prva sahat-kula u BiH.

U vakufnami se spominje samo plata čovjeku koji navija sat, dok se drugi elementi sahat-kule ne spominju, pa bi se moglo zbog slojevitosti objekta postaviti mogućnost da je sahat-kula već ranije postojala, za šta su važna detaljnija istraživanja.

Kako su u Gornjem Šeheru postojale dvije čaršije koje je spajao most, tako je i u Donjem Šeheru, Velika čaršija, odnosno čaršija oko Ferhad-pašine džamije, spojena mostom sa Malom čaršijom na desnoj obali Vrbasa čiji je centar činila Mala džamija (Suki Sagir). Zanimljivost ove džamije je ta što je u prizemlju imala dućane, a na spratu molitveni prostor.

Na sam most stupalo se iz kule na Vrbasu koja se nazivala *Su kapikula*. Tako je Banja Luka imala zapravo četiri čaršije. Osim toga oko Ferhad-pašine čaršije razviće se još tokom 16. vijeka osam mahala: već spomenuta Arnaudija, Hadži Osmanija na Pobrđu, koja je dobila naziv Talina, gdje je po legendi poginuo Tale Ličanin, zatim Aparđi pašina (Aparđi paša bio bosanski namjesnik), onda Seferagina ili Pećinska (potpisnik Ferhad-pašine vakufname), Medreska ili Daudija koja je već spomenuta, Hadži Babina ili Hadži Huseinova, odnosno Šarena 1618., o čemu postoji kamenu epigram (Mujezinović), zatim Mehdi-begova - Simidija, koja je imala kamenu munaru, prenesena za vrijeme Drugog svjetskog rata u selo Kozarac, zatim Hadži Omerova ili Dolačka sa drvenom munarom i sofama, porušena u ovom ratu i Kalauzija (Bašagić spominje namjesnika po imenu Kara Ali-paša Kalauz, 16. vijek).

“Ovu uzvišenu džamiju podiže u ime Allaha Dobrotvor Ferhad-beg, pomagač vjernika. Žednim mačem uklesa u mramor svoje junačko ime.”

“Vojnim imetkom podiže ovo dobro taj odabrani čovjek, Sipahi prispjevši građevini reče joj kronogram: “U ime Allaha sagrađeno je ovo mjesto za vjernike” 987. h.g./1579.”

U blizini današnje bolnice, bila je izgrađena Pašića džamija, porušena nakon Prvog svjetskog rata, zatim na uglu današnje Martićeve ulice, Herića džamija koja je bila drvena i porušena za vrijeme austrougarske okupacije, te Šehova ili Sijamija džamija na mjestu gdje je danas izgrađen hotel *Palas*.

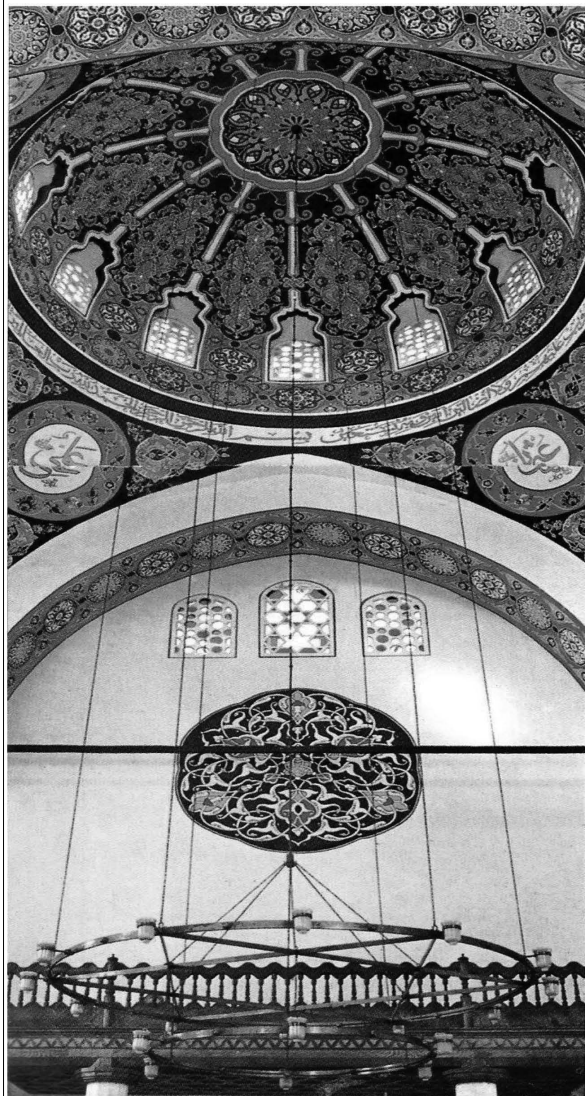
Kameni tarih o obnovi Mejdan džamije, iz 1892. pjesnika Hakije:

*Hadži Selim-beg Džinić uvijek naginjaše darežljivosti,
Pa je njegovo ime vezano za obnovu mnogih objekata.
U ovom lijepom gradu na ovom privlačnom mjestu,
Postojala je i od ranije džamija koju, nažalost, uništi požar,
A koju evo odluči obnoviti taj cijenjeni dobrotvor.
I tako podiže novu lijepu bogomolju.
Dobrotvor se isticao u svom društvu.
A u želji da se za Božije zadovoljstvo žrtvuje.
Njegovo srce osvjetljava ljubav prema rodnoj grudi.
A obasjan je svjetlom istinskog vjerovanja.
Sa iskrenošću podigavši ljepšu i privlačniju bogomolju,
Ona postade
Dokle god se bude molila u njoj skupina dobrih ljudi
Bože, dobrotvora nagradi za njegova dobra djela
Izašavši jedan s dovom, Hakija joj izreče kronogram:
Neka je ova lijepa džamija ispunjena Božijom dobrotom.*

Primjenjujući ćelijastu i ortogonalnu urbanu strukturu ove se mahale spajaju između Gornjeg i Donjeg Šehera oblikujući ova dva naselja u jedinstvenu cjelinu linearnog koncepta.

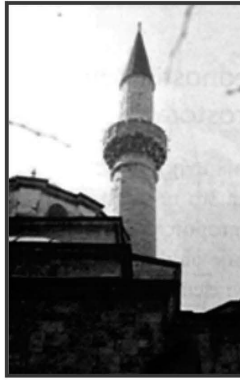
Mahala Varoš će biti prostor gdje će se razviti današnji gradski centar Banja Luke, a postoje indicije da je u blizini postojala još jedna džamija, pa bi tako na lijevoj obali Vrbasa bilo 15 mahala. Na desnoj obali Vrbasa, uz već spomenutu Gazanferiju džamiju, biće izgrađena Mejdan džamija o kojoj postoji kameni epigram o obnovi.

Vrlo značajna džamija na desnoj obali bila je Hadži Salihija ili Stupnička (porušena u ovom ratu) kao i već spomenuta Hadži Pervizova ili Potočka džamija, pa kako je posljednja izgrađena na tom području čitav prostor će biti nazvan Nova mahala, zatim Kul-mahal džamija (mahala je bila naseljena zarobljenicima pa je tako dobila ime) nakon Drugog svjetskog rata prenesena u selo Vrbanjci.

Tekst iz Kur'ana, sura El-Fatiha, nalazio se u kružnom prstenu kupole ispisan zlatnom bojom i glasio je:

*U ime Allaha Milistivog Samilosnog!
Tebe Allaha Gospodara svjetova
hvalimo
Milistivog Samilosnog
Vladara Sudnjeg dana
Tebi se klanjamo, na put onih kojima
si milost Svoju darovao
A ne oni koji su srdžbu izazvali, niti
onih koji su zalutali (Kur'an, sura El-
Fatiha)*

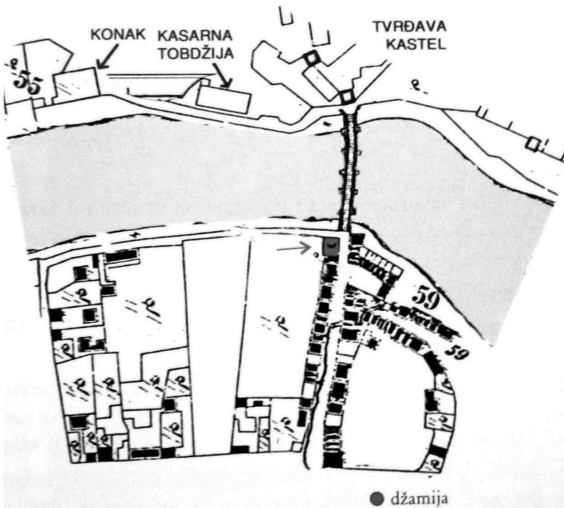
Stupnjevitost kompozicije i arhitektonsku dinamiku džamije naglašavali su vijenci, pilastri, polukupola, koritasti polusvodovi, kupolice i kupola.

**Sahat kula poslije restauracije i rekonstrukcije gornjih
zona poslije zemljotresa**

Suki Sagir ili Talina džamija u Maloj čaršiji, porušena nakon Drugog svjetskog rata

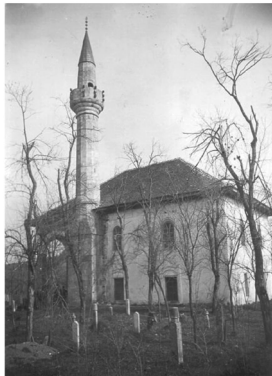
Situacija Suki Sagir ili Taline džamije u Maloj čaršiji, geodetska karta 1884.

Velika i Mala čaršija povezane mostom sa džamijama kao matičnim objektima, geodetska karta 1884.

Aparđi-pašina džamija

Simidija džamija

Šehova ili Sijamija džamija, na mjestu današnjeg hotela "Palas"

Hadži Omerova ili Dolačka džamija

Mejdani džamija, porušena nakon Drugog svjetskog rata

Kameni tarih o obnovi Mejdani džamije, iz 1897. pjesnika Hakije

Kameni tarih oizgradnji Hadži Babine džamije, tekst na perzijskom jeziku isklesan u elipsastim poljima

Istraživanjem historijske dokumentacije moglo bi se sa sigurnošću tvrditi da je u Banja Luci igrađeno 45 džamija i isto toliko mahala. Na austrougarskoj karti iz 1884. je ucrtan veliki broj džamija da bi tokom historijskih zbivanja između dva svjetska rata bilo porušeno devet džamija, poslije Drugog svjetskog rata četrnaest džamija i, na kraju, u toku ovog rata porušeno ostalih petnaest džamija.

OSTALE POZNATE VAKUFNAME ZA URBANI RAZVOJ

Osim vakufnama Sofi Mehmed-paše i Ferhad-paše Sokolovića, kao najznačajnijih dokumenata o graditeljskim djelatnostima u Banja Luci u vrijeme

Bosanskog pašaluka postoji još nekoliko važnih vakufnama koje govore o izgradnji objekata i formiranju prostora od 17. do 19. vijeka.

VAKUFNAMA SEFER SPAHIJE

Džamija Sefer-spahije

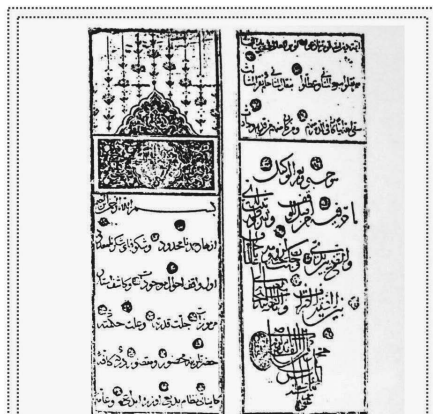
Iz 1618. godine čiji se original nalazio u zbirci orijentalnih rukopisa u Orijentalnom institutu u Sarajevu.¹⁰

Vakufnama je pisana na turskom jeziku, kaligrafski, sa izvjesnim greškama.

Na kraju ove vakufname su potpisani brojni svjedoci, među kojima se nalaze imena dvanaest trgovaca iz Banje Luke, pa čak i jedan muzičar. Identifikacija ovih imena olakšava utvrđivanje vremena nastanka drugih objekata koji nose imena ovih potpisnika. Osim toga, upoznavanje pojedinih za-

nimanja svjedoka, koji su potpisani na vakufnamama, daje uvid u strukturu stanovništva tog vremena, pa se može konstatovati da je Banja Luka u prvim godinama 17. vijeka imala već brojne trgovačke sadržaje. U vakufnami se kao potpisnici nalaze i hadži-Omer, za koga se može pretpostaviti da je osnivač džamije u današnjem naselju Dolac, zatim Mehdi-beg, koji je vjerovatno bio legator istoimene džamije sagrađene na području Hiseta. Jedan od potpisnika na ovoj vakufnami je i Hadži-Husein, osnivač već spomenute Hadži-Babine džamije.

Vakufnama Sefer-spahije

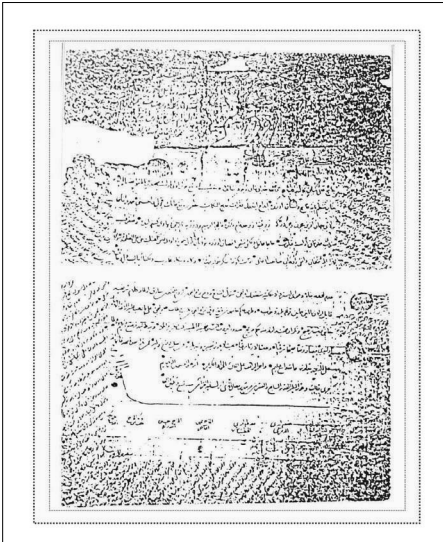
¹⁰ Izvor: Original vakufnama u Orijentalnom institutu u Sarajevu, *Manuscripta turcica* br. 4464, prijevod: prof. Salih Trako

Dijelovi vakufname koji se odnose na gradnju:

Na prvom mjestu podigao je i uvakufio jednu svijetlu časnu bogomolju na spomenutom mjestu, a u njoj blizini jedan lijep i dopadljiv mekteb.

Iz svog najljepšeg imetka što ga je stekao izdvojio je sumu od 194.000 akči.

Ova suma se koristila za održavanje objekata i davanje pod interes, te osiguravanje obavljana molitvi, plata i troškova vjerskih službenika i mutevelije vakufa.

VAKUFNAMA HADŽI PERVIZA

Napisana početkom 17. vijeka, dopisivana četiri puta. Ovaj banjalučki trgovac je bio starosjedilac, pošto se u vakufnami navode bašte i zemljišta koja je legator baštiniio od svojih predaka. On je izgradio džamiju na krajnjoj istočnoj strani grada, a zbog potoka koji je prolazio pored same džamije nazvaće se Potočka, a kasnije Nova mahala. Ostavio je 50.000 akči kao obrtni kapital. Za izdržavanje džamije Hadži-Perviz je izgradio

Hadži Pervizova džamija

veći broj dućana na prostoru uz Ferhad-pašin most u Maloj čaršiji sa sadržajima zanatskog karaktera.

Zanimljivo je da se iz obrtnog kapitala izdržavaju neki od ovih dućana što je rijetkost, pošto su dućani izdržavali druge objekte. Uz ove dućane biće izgrađena već spomenuta Suki Sagir džamija.

VAKUFNAMA SELIM-BEGA DŽINIĆA

VAKUFNAMA SELIM-BEGA DŽINIĆA

Han

Magaza

Iz 1894. značajna je vakufnama Selima Džinića, koji na ovom prostoru gradi han i magazu koji treba da posluže za održavanje dviju džamija, Čaršijske i Kul-mahal džamije. Ovaj legator precizno navodi granice i objekte koji se tu nalaze, pa se tako saznaje nešto više ne samo o izgradnji masivnih objekata Čaršije, nego i o vlasnicima dućana koji su tu bili krajem 19. vijeka.¹¹

¹¹ Izvor: Gazi Husrev-begova biblioteka, zavedeno u sidžil. Prijevod: prof. Salih Trako, Orijentalni institut u Sarajevu

VAKUFNAMA GAZIĆ IBRAHIMA

Vakufnama Gazić Ibrahima

Napisana 1914.

Gazić Ibrahim, sin Derviša iz Mustaj-pašine mahale u Banja Luci izjavio je: *Da vakufi jedan dućan sa zemljištem koji se nalazi u Hunkariji (Carevoj mahali) u Banja Luci za popravljanje i održavanje i platu imama džamije Mustafa-paše.*¹²

¹² Izvor: Gazi Husrev-begova biblioteka, zavedeno u sidžil. Prijevod: prof. Salih Trako, Orijentalni institut u Sarajevu

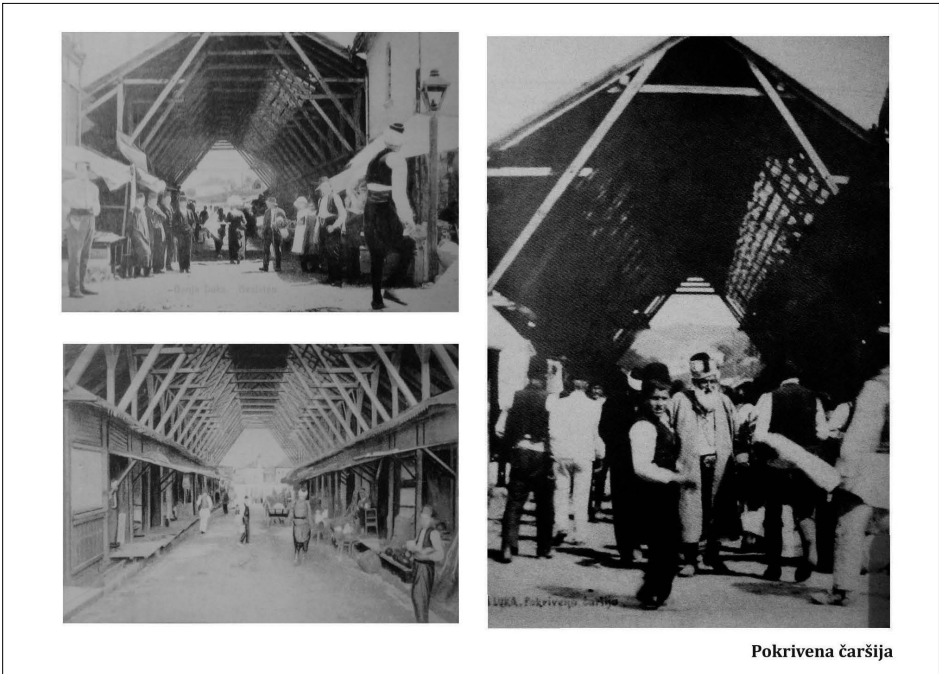
VAKUFNAMA JUSUFA ŠIBIĆA

Značajna vakufnama je i Jusufa Šibića iz 1885. u kojoj on ostavlja 29 dućana, medresu i han. Dućani i han treba da izdržavaju pomenutu školu. Izgrađeni du-

Vakufnama Jusufa Šibića

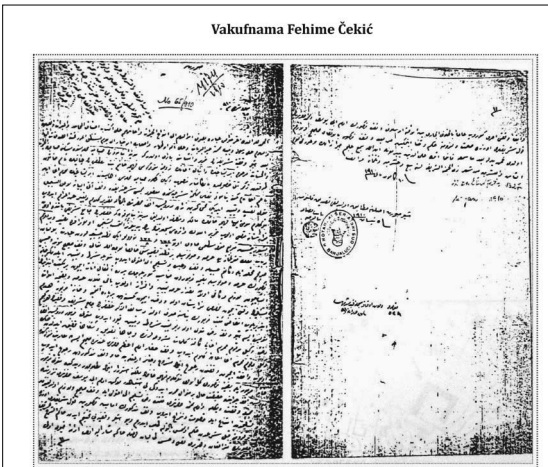

ćani su bili postavljeni tako da formiraju ulicu. Ova vakufnama je značajna i zato što se na taj način urbanizira prostor sjeverno od Ferhad-pašine džamije, koji je u to vrijeme bio neizgrađen. Dućani koje je on izgradio kasnije će dobiti krov ko-

ji će izgraditi mutevelija njegovog vakufa Hadži Hamid-aga Husedžinović, tako da će se dobiti jedna vrsta araste i naziv pokrivena čaršija. Što će biti veoma živ trgovački prostor, jedan od sinonima banjalučke čaršije.¹³

VAKUFNAMA FEHIME ČEKIĆ IZ 1909.

Džamiju Gazanferiju izgradio je Gazanfer-beg, svjedok i potpisnik Ferhad-pašine vakufname, a koji je bio starosjedilac koji je primio islam. Vakufnama Fehime Čekić, kći Mustafe, govori:

Da ona daje izjavu da vakufi vlastitu kuću sa okućnicom i baštom koja se nalazi uz Gazanfer-begovu džamiju za izgradnju ženskog mekteba.¹⁴

¹³ Izvor: Gazi Husrev-begova biblioteka, zavedeno u sidžil. Prijevod: prof. Salih Trako, Orijentalni institut u Sarajevu

¹⁴ Izvor: Gazi Husrev-begova biblioteka, zavedeno u sidžil. Prijevod: prof. Salih Trako, Orijentalni institut u Sarajevu

Gazanfer-begova džamija

VAKUFNAMA ŠABANA SINA HUSEINOVA IZ APARDI-PAŠINE MAHALE IZ 1696.

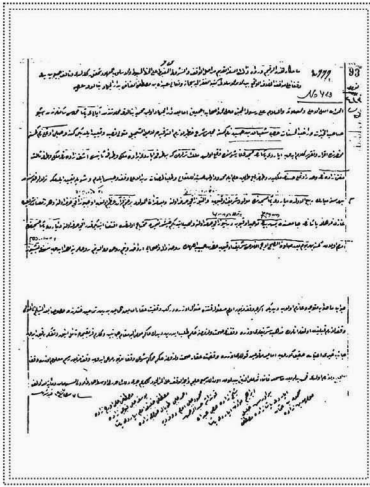
Izvod iz prijevoda koji se odnosi na građenje: *Hadži Šaban, sin Huseinov iz Apar-di-pašine mahale izjavio je na šerijatskom sudu: (...) da vakufi vlastito zemljište koje se nalazi naspram Apar-di-pašinog mesdžida, i da se koristi najam za opravku česme koju je on izgradio.*¹⁵

VAKUFNAMA SAKINA HANUMA KĆI ABIDAGE HADŽIHALILOVIĆA IZ 1909.

Sakina kći Abdije Hadžihalilovića, udovica Džinić Alije iz Hadži Omerove - Dolačke mahale u Banja Luci, ostavila je oporuku: *Neka se iz njena imetka izdvoji 4.000 kruna. Za uvakufljeni novac neka se kupi ili izgradi jedna kuća na pogodnom mjestu koja će donositi prihod i neka se izda pod kiriju. Od prihoda neka se*

¹⁵ Izvor: Gazi Husrev-begova biblioteka, zavedeno u sidžil. Prijevod: prof. Salih Trako, Orijentalni institut u Sarajevu

Vakufnama Husamudina sina Huseinova iz Apardi-pašine mahale

Vakufnama Sakina-hanume kći Abid-age Hadžihalilovića

*isplaćuje hatib džamije Simidije i neka se isplaćuje imam Hadžimerove - Dolačke džamije u Banja Luci.*¹⁶

VAKUFNAMA HADŽI HAMIDA-AGE HUSEDŽINOVIĆA O ODRŽAVANJU ATIK MEDRESE IZ 1898.

Vakufnamama se šesto osiguravaju sredstva za održavanje objekata. Tako vakufnamom Hamid-aga Husedžinović ostavlja sredstva za održavanje Atik medrese, kao i Avdija Ibrahimbegović za održavanje Fejzije medrese u Maloj čaršiji, što čini i Galipović Đulsuma (Ibrahimbegović) za Čaršijsku džamiju. Slične podatke daje i vakufnama Džinić Sakime iz 1908. godine određujući sredstva za Simidiju i Hadži-Omerovu - Dolačku džamiju.¹⁷

VAKUFNAMA IBRAHIMBEGOVIĆ AVDIJE O ODRŽAVANJU FEJZIJA MEDRESE IZ 1896.

Izvor: Gazi Husrev-begova biblioteka, zavedeno u sidžil. Prijevod: prof. Salih Trako, Orijentalni institut u Sarajevu.

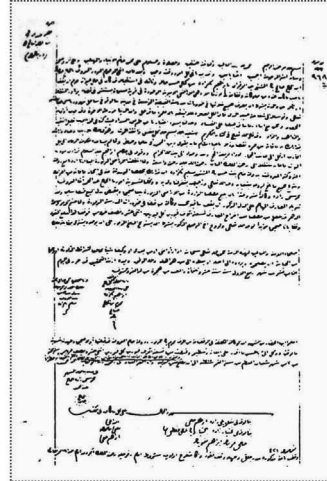
¹⁶ Izvor: Gazi Husrev-begova biblioteka, zavedeno u sidžil. Prijevod: prof. Salih Trako, Orijentalni institut u Sarajevu

¹⁷ Izvor: Gazi Husrev-begova biblioteka, zavedeno u sidžil. Prijevod: prof. Salih Trako, Orijentalni institut u Sarajevu

**Vakufnama hadži Hamid-age
Husedžinovića o održavanju Atik medrese**

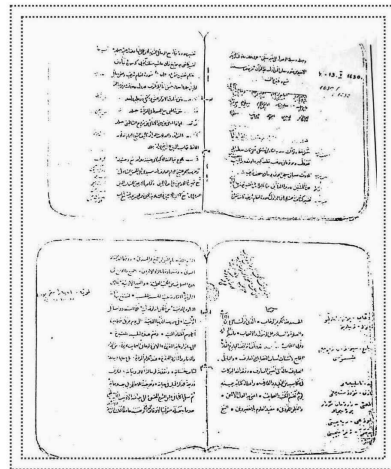
**Vakufnama Ibrahimbegović Avdije o
održavanju Fejzija medrese**

**VAKUFNAMA MEVLA
HUSAMUDINA O
OTVARANJU PRVE JAVNE
BIBLIOTEKE U BANJA LUCI
IZ 1629.**

Iz vakufnama se mogu dobiti i informacije o nekom prostoru i objektu koji je bio ranije izgrađen na navedenom lokalitetu. Posebno je zanimljiva vakufnama Bošnjak Mevla Husamudina čiji sin Mustafa je bio prvi mutevelija ovog vakufa (bio je visoko obrazovan s obzirom na titulu mevla) koji osniva prvu javnu biblioteku sa više od devedeset knjiga, pisanih arapskim i turskim jezikom za čije korištenje daje posebne uslove.¹⁸

**Vakufnama Mevla Husamudina o
otvaranju prve javne biblioteke u Banjoj
Luci**

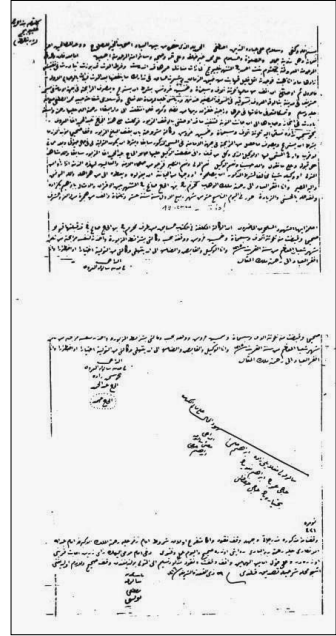
¹⁸ Izvor: Gazi Husrev-begova biblioteka, zavedeno u sidžil; Prijevod: Mujezinović M. i Traljić M.

VAKUFNAMA GALIPOVIĆ ĐULSUME O ODRŽAVANJU DŽAMIJE U MALOJ ČARŠIJI IZ 1899.

Izvor: Gazi Husrev-begova biblioteka, zavedeno u sidžil. Prijevod: prof. Salih Trako, Orijentalni institut u Sarajevu.

ZAKLJUČAK

Analizom vakufnama dolazi se do podataka značajnih za izgradnju grada i često do prave identifikacije određenih objekata i prostora. Na osnovu ovih predočenih dokumenata moguće je zaključiti da je Banja Luka, u vremenu 16. - 19. vijeka, dobila čvrstu urbanu strukturu. Kada se zna da je Banja Luka u novijoj historiji doživjela dva bombardovanja i dva zemljotresa, uz sve transformacije koje su uslijedile zbog primjene novih ideja u arhitekturi i urbanizmu, onda saznanja koja daje ova dokumentacija su vrijedna i osiguravaju identifikaciju objekata i potvrđuju kontinuitet urbanog razvoja kako bi sačuvali identitet našeg naslijeđa, s obzirom na činjenicu da je naša baština teško oštećena u posljednjem ratu 1992. - 1995. godine.

III
ULOGA GAZI TURALI-BEGOVOG
VAKUFA U RAZVOJU TUZLE

Mr. Rusmir Djedović
O URBANOM RAZVOJU TUZLE

O URBANOM RAZVOJU TUZLE¹

Razvoj grada Tuzle do osmanskog perioda

Povoljni prirodno-geografski i društveno-historijski uvjeti a prije svega bogati prirodni resursi slanih voda na području grada Tuzle, usloveli su nastanak i kontinuirani razvoj značajnog naselja na mjestu današnje Tuzle od najstarijih prahistorijskih perioda. U neolitu, oko prirodnih slanih izvora, postoji naselje sa eksploatacijom slanice i proizvodnjom soli. Sol je tada bio važan proizvod u prirodnoj razmjeni dobara tadašnjih etničkih zajednica.

Pretpostavka je da i za vrijeme antike naselje na mjestu današnje Tuzle postoji, kao i eksploatacija soli.

Tokom srednjeg vijeka zasigurno postoji naselje pod imenom Sol. Iz imena se razaznaje i značaj proizvodnje soli za to naselje. Srednjovjekovno naselje Sol je središte i srednjovjekovne župe Soli kao i istoimene veće oblasti koja se spominje još 1225. godine. Još uvijek je potpuno otvoreno pitanje naselja na mjestu današnje Tuzle u antici i prvom periodu srednjeg vijeka. U historijskim dokumentima naselje Sol se spominje 1411. godine.

Naselje Sol, na mjestu današnje Tuzle, u srednjem vijeku ima nekoliko urbanih i prostorno-teritorijalnih cjelina.

Prije svega srednjovjekovnu utvrdu (najvjerojatnije od drveta), na mjestu današnje Atik mahale. Za ovu utvrdu se pretpostavlja da je to ona Drvena utvrda (na turskom *Agac hisar*), za koji se 1463. godine bore bosanski kralj i osmanski sultan.

Solni trg se nalazi jugoistočno od utvrde oko drevnog slanog bunara. Na njemu tada postoji eksploatacija slanice i proizvodnja soli. Svakako i trgovina u vezi sa tim, ali i trg sa drugom vrstom trgovinske robe i pružanjem zanatskih usluga. Zatim, stambeni dio srednjovjekovnog naselja Sol, koji se naziva Varoš. Nalazi se istočno od srednjovjekovne utvrde. U Varoši je jedan od značajnijih urbanih sadržaja srednjovjekovnog naselja, franjevački samostan sv. Petra.

Svakako postoje i drugi stambeni dijelovi naselja, prije svega preko rijeke Jale, na nižim padinama brda Ilinčica.

¹ Mr. Rusmir Djedović, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla

U blizini srednjovjekovnog naselja Sol postoje tada i manja izdvojena naselja, ali u dobroj mjeri povezana sa njim. Radi se o naseljima: Tušanj, Pločnik, Solina, Vrapče i Kalebić.

Razvoj Tuzle u osmanskom periodu

Uspostavljanjem osmanske uprave u drugoj polovini 15. stoljeća, naselje Tuzla se stalno razvija, prije svega zahvaljujući povećanoj proizvodnji soli i razvoju zanatstva i trgovine.

Već u prvoj polovini 16. stoljeća naselje Tuzla ima pet mahala, utvrdu-palanku, oko 300 kuća i najmanje jednu džamiju. Pošto se tada značajno razvilo zanatstvo, trgovina i proizvodnja soli, sa poslovnim dijelom naselja Čaršijom, Tuzla prije 1548. godine, zvanično dobija status grada, sa svim privilegijama gradskom stanovništvu koji taj status i nosi.

Tuzla na prelazu 15. i 16. stoljeće u svojoj teritorijalno-prostornoj strukturi ima sljedeće elemente:

Utvrd-palanku, koja se najvjerovatnije nalazi na mjestu nekadašnje srednjovjekovne utvrde, na nešto uzdignutijem dijelu, sjeverne strane dna doline rijeke Jale. Odnosno, na mjestu Atik ili Stare mahale.

Najstarija mahala koja se zvala Džamijska mahala, podignuta unutar utvrde i u kojoj je izgrađena najstarija tuzlanska džamija. Pred kraj prve polovine 16. stoljeća ova mahala ima 97 kuća i najveća je u naselju.

Timur hodžina mahala koja se nalazi pored rijeke Jale i ima 55 kuća.

Isa-begova mahala koja se najvjerovatnije nalazi pored Sonog trga sa 35 kuća.

Mahala hisarije Ferhada sina Ahmeda se najvjerovatnije nalazila između utvrde i kasnije Džindić mahale. Krajem prve polovine 16. stoljeća ima 55 kuća.

Mahala subaše Alije nepoznatog položaja sa 41 kućom.

Varoš, kao dio naselja sa pretežno nemuslimanskim stanovništvom, nalazila se istočno od utvrde prema Polju.

U blizini naselja Tuzla postoje i tada manja izdvojena ali i povezana naselja: Tušanj, Dragodol, Pločnik, Solina, Vrapče i Kalebić.

U drugoj polovini 16. stoljeća grad Tuzla i dalje raste, nastaju nove mahale i

džamije, razvija se Čaršija a Tuzla postaje najznačajniji grad sjeveroistočne Bosne i Hercegovine, odnosno tadašnjeg Zvorničkog sandžaka. Urbanom, ekonomskom i kulturnom razvoju grada tada najviše doprinosi poznati vakif (dobrotvor) Turali-beg, njegov vakuf (zadužbina) i objekti koje je on izgradio. Između ostalih objekata izgrađenih oko 1572. godine, treba spomenuti: trideset i osam dućana, han, hamam, vodovod i česmu u Čaršiji, čime je ona zaokružena u poslovnu jezgru grada. Zatim, Turali-begovu džamiju, mekteb i turbe, koji su urbano jezgro Poljske mahale, izgradnju gradske kaldrme, itd.

Tokom 17. stoljeća grad Tuzla je veće naselje sa snažnom ekonomijom (proizvodnja soli, zanatstvo, trgovina), administrativno središte, razvijenom kulturnom i vjerskom ulogom. Od značajnijih prostorno-teritorijalnih cjelina u Tuzli postoje: velika utvrda-palanka, petnaestak mahala, razvijeno poslovno središte - Čaršija, Solni trg... Od urbanih sadržaja treba spomenuti: najmanje dvanaest džamija, brojne dućane, zanatske radnje, hanove, medrese, mektebe...

U drugoj polovini 17. stoljeća grad Tuzla je složena urbana aglomeracija sa više prostorno-teritorijalnih cjelina i brojnim urbanim sadržajima.

Palanka u Tuzli je poseban oblik utvrde koji se javlja u vrijeme osmanske uprave. Tuzlanska palanka je bila jedna od prostorno najvećih utvrdi toga doba u cijeloj Bosni i Hercegovini. Imala je bedem sa četiri kapije a ispred je bio hendek ispunjen vodom. Obuhvatala je više mahala, čaršiju i druge sadržaje, kao što su: Atik mahala sa najstarijom džamijom, Hadži Hasanova mahala sa džamijom a u okviru te mahale je i čaršija, Soni trg, dio sa javnim sadržajima i drugo.

Gradske mahale su se naslanjale na utvrđeni dio grada (palanku) a postojale su: Mehmed-agina (Jalska) mahala sa džamijom, mahala sagraččije Murge sa džamijom, Turali-begova (Poljska) mahala sa džamijom, mahala Osmana ćehaje (Donje brdo) sa džamijom, mahala Mosnik, mahala Malkoča džindije, mahala Mustafe džindije (Džindić) sa džamijom, Mahala Tušan sa džamijom, Dželalina (Mejdan) mahala sa džamijom, Osman-begova (Gornje brdo) mahala sa džamijom i Arslan-agina (Vikaljska) mahala sa džamijom.

Varoš se i dalje nalazila na istom mjestu kao i ranije.

Nekadašnja naselja u neposrednoj blizini Tuzle su urbanim razvojem grada ili pripojena kao gradske mahale (Tušan) ili su uglavnom nestala a ostala ziratna zemljišta sa njihovim nazivima (Vrapče, Kalebić...).

Na prelazu 17/18. stoljeća, Tuzla, kao i drugi bosanski gradovi je stradala usled teških historijskih okolnost a tokom 18. i 19. stoljeća grad se postepeno

oporavlja i razvija. U drugoj polovini 18. stoljeća se u središtu palanke gradi manja kamena utvrda.

Urbanom razvoju Tuzle doprinose i brojni vakifi i vakufi, koji izgradnjom i uzdržavanjem različitih gradotvornih sadržaja upotpunjuju izgled Tuzle kao složene gradske cjeline.

Urbane karakteristike Tuzle krajem osmanskog perioda

Tokom 19. stoljeća po ukupnom izgledu Tuzla je tipično naselje sa tradicionalno bosansko-orijentalnim karakteristikama. Tuzla tada ima poslovno-uslužno središte tj. Čaršiju i dvadesetak mahala sa funkcijom stanovanja. U ovom periodu Tuzla (tada zvanično Dolnja Tuzla) je tipični bosansko-orijentalni grad sa starom tradicijom eksploatacije slane vode (slanice) i proizvodnjom soli. Također, i nešto razvijenijim zanatstvom i trgovinom.

Od sredine 19. stoljeća do kraja osmanske uprave (1878. godine) grad Tuzla počinje prolaziti kroz snažnije ekonomske, urbane i društvene promjene.

Tokom pedesetih godina 19. stoljeća, Tuzla postaje administrativno-upravno središte Zvorničkog sandžaka koji je pokrivao cijelu sjeveroistočnu Bosnu. Također, izgradnjom modernijih drumskih saobraćajnica postaje geoprometno središte sjeveroistočne Bosne. Tuzla tada ima i Muftiluk i postaje i vjersko-prosvjetno središte. Opće historijske prilike i blizina granice sa novoformiranom kneževinom Srbijom stvara od Tuzle i vojno središte.

U relativno složenoj prostorno-teritorijalnoj strukturi grad Tuzla tada ima sljedeće krupnije cjeline:

I Utvrda-Palanka kao historijsko-urbano jezgro

Na tradiciji srednjovjekovne utvrde tokom osmanskog perioda se na uzvišenijem dijelu dna doline rijeke Jale, sa njene desne strane, razvija veća utvrda u obliku Palanke. Palanka u Tuzli je površinski jedna od najvećih utvrda, uopće u Bosni i Hercegovini tokom osmanskog perioda. Obuhvatila je i stari Solni trg sa drevnom proizvodnjom soli.

Palanka je imala zid od drveta i zemlje a ispred njega se nalazio jarak (hendek). Sa četiri strane su bile kapije nazvane: Poljska (prema mahali Polje), Džindić (prema Džindić mahali), Atik (pored Atik mahale) i Jala (prema rijeci Jali).

Sredinom 19. stoljeća Palanka Tuzla obuhvata nekoliko cjelina i to:

Utvrdna od kamena, koja se nalazi u samom središtu Palanke. Imala je pravougaoni oblik sa visokim kamenim bedemom i nekoliko kula. Izgrađena je u 18. stoljeću kao najjači dio Palanke. Služila je samo za vojne potrebe. U drugoj polovini 19. stoljeća, kao i ostale osmanske utvrde u Bosni i Hercegovini je napuštena i srušena. Materijal je iskorišten za izgradnju grada (zgrade tzv. Kamenog suda, podzida rijeke Jale...).

Stara Čaršiju, nastala u 16. stoljeću čijem urbanom razvoju je dosta doprinio najveći tuzlanski vakif Turali-beg. Razvila se oko Hadži Hasanove džamije ili kasnije poznate kao Čaršijska džamija. Imala je veliki broj poslovnih objekata (dućana, zanatskih radnji, magazaa, hanova...) a sastojala se od nekoliko ulica.

Atik (stara) mahala, najstarija tuzlanska mahala koja se na prelazu 15/16. stoljeće razvila na mjestu srednjovjekovne utvrde. U njoj je i najstarija tuzlanska džamija Atik (Časna, Stara, Gradska) sa početka 16. stoljeća. Džamiju je u 17. stoljeću obnavljao poznati Behram-beg a pored nje izgradio i medresu koja se po njemu naziva Behram-begova. Atik mahala sredinom 19. stoljeća pored džamije i medrese ima: mekteb, hanove, dućane i privatne stambene kuće.

Tabačka mahala u Tuzli sredinom 19. stoljeća se nalazi u dijelu Palanke, koji je najbliži rijeci Jali. Upravo zbog potrebe za vodom tabačkog zanata koji je tu bio razvijen.

Solni trg sa drevnom eksploatacijom i proizvodnjom soli sa razvio u dijelu Palanke oko starog slanog bunara. To je bio veći slobodni prostor okružen objektima u funkciji proizvodnje i trgovine soli.

Upravni dio u tuzlanskoj Palanci se nalazio pored Džindijske kapije. U njemu su bile smještene zgrade uprave za Zvornički sandžak, kao što su: sud i Pašin konak (zgrada gdje sjedi Zvornički sandžak-beg od sredine 19. stoljeća, kada je sjedište sandžaka premješteno iz Zvornika u Tuzlu).

II Gradske mahale

Sredinom 19. stoljeća mnogo veći dio grada Tuzle se nalazio izvan zida Palanke. Mahale izvan Palanke se još u 16/17. stoljeću, počinju razvijati sa obje strane rijeke Jale a sa lijeve strane se penju visoko uz padine brda Ilinčica. Do 19. stoljeća se formira gotovo dvadeset mahala a radi se o sljedećim:

Nova čaršija se razvija između Poljske kapije Palanke (iza koje je Stara Čaršija) i Turali-begove mahale. Naročito se razvija krajem osmanskog i tokom austrougarskog perioda. Ima niz poslovnih i stambenih objekata.

Turali-beg (Poljska) mahala nastaje u drugoj polovini 16. stoljeća oko monumentalne džamije, mekteba i turbeta koje gradi poznati Turali-beg. Sredinom 19. stoljeća ima veći broj privatnih stambenih objekata.

Kazan mahala se sredinom 19. stoljeća nalazi blizu rijeke Jale i sa značajnim privatnim stambenim objektima, među kojima se posebno ističe Konak Tuzlića, najznačajnije tuzlanske begovske familije.

Varoš kao dio grada naseljen pravoslavnim i katoličkim stanovništvom sredinom 19. stoljeća nalazi se sjeveroistočno od Palanke, prema brdu Borić. Tu se nalazi i stara katolička crkva (u predjelu današnje Banje) a sedamdesetih godina 19. stoljeća je izgrađena i monumentalna pravoslavna crkva. U toj mahali je i parohijski dom, han i niz privatnih stambenih kuća.

Giganluk je postojao i u Tuzli kao i u svim drugim bosanskim gradovima. Nalazio se sa sjeveroistočne strane Palanke, u dijelu koji se nazivao i Papkuša. Bio je naseljen Romima koji su se bavili tradicionalnim zanatima za tu populaciju.

Džindić mahala se od 16. stoljeća razvija sjeverno od Palanke i na padinama brda Bukovčić i Borić. Od tada ima i džamiju koja je monumentalni primjer tradicionalne bosanske džamije izgrađene od drveta. Mahala ima i mekteb i veći broj stambenih privatnih objekata, najstarijih tuzlanskih familija.

Džafer mahala se razvija od Atik kapije, duž puta ka Slatini i Pazaru. Ima staro turbe i privatne stambene kuće.

Potur mahala se također, razvija od Atik kapije ali prema brdu Kicelj. Ima privatne stambene kuće.

Sagrđizijan mahala nastala u 16. stoljeću razvija se duž puta od Potur mahale ka najzapadnijoj tuzlanskoj mahali Tušanj. Ima staru džamiju koju je izgradio Murga sagrađžija, obnovljenu krajem 19. stoljeća i od tada zvanu Bijela džamija. Ima i privatnih stambenih kuća.

Tušanj mahala se na prelazu 16/17. stoljeće razvila iz nekadašnjeg prigradskog naselja. Sredinom 19. stoljeća mahala ima staru džamiju, mekteb i privatne stambene kuće.

Jala mahala se od 16. stoljeća razvija preko rijeke Jale od Palanke. Na Jali se nalazi most koji spaja Palanku (Jalsku kapiju) i mahale na obroncima brda Ilinčica. Jala mahala sredinom 19. stoljeća ima staru džamiju (Mehmed-aginu ili Jalsku), mekteb i privatne stambene kuće. Neke su monumentalne i od najpoznatijih tuzlanskih familija. Sredinom 19. stoljeća u ovoj mahali je izgrađena, druga po starosti, bolnica u Bosni i Hercegovini, poznata kao Hastahana.

Mahale Donje Brdo i Gornje Brdo se na padinama brda Ilinčica razvijaju još od 16. stoljeća. Obje imaju stare džamije i privatne stambene kuće.

Mahale Kula i Goli Brijeg se također, razvijaju na padinama brda Ilinčice ali u drugoj polovini osmanske uprve. Sredinom 19. stoljeća imaju manji broj privatnih stambenih kuća a ispod njih prema rijeci Jali se nalazi zgrada Gradske općine ili Beledija.

Mejdan mahala kako ime govori se od početka osmanske uprave postepeno razvija na prostoru gradskog mejdana, slobodnog prostora za javne potrebe. Sredinom 19. stoljeća ima staru džamiju i privatne stambene kuće.

Mahale Mosnik i Vikalj se nastavljaju na prethodnu prema zapadu i na padinama brda Ilinčica. Obje sredinom 19. stoljeća imaju stare džamije i privatne stambene kuće.

III Prigradske mahale

Na prethodno opisani grad Tuzlu, čije se osnovno urbano tkivo sredinom 19. stoljeća sastojalo iz Palanke i starih gradskih mahala, nastavljaju se, sa manjim prostornim odvajanjem, prigradske mahale:

Pazar i Slatina zapadno od Palanke. To su veliki slobodni prostori na kojima se vremenom razvijaju pazarište (pijaca) i vojni objekti sa pripadajućim građevinama.

Kojšino i Bukovčić-Borić su prostori sjeverno od Palanke, nešto udaljeniji na kojima se postepeno vrši naseljavanje. Posebno su karakteristični po razvoju velikih grobalja.

Malta ili **Brčanska malta** je dio Tuzle nešto odvojeniji ka istoku i na starom putu za Brčko. Krajem 19. stoljeća se koristi za vojne objekte, industriju i bolničke objekte.

IV Prigradska naselja

Nešto više odvojeni i udaljeni od urbanog tkiva grada Tuzle, sredinom 19. stoljeća nalazi se desetak prigradskih naselja a koji se ustvari nalaze na teritoriju naselja Tuzle. Radi se o sljedećim prigradskim naseljima:

Solina, Dolovi i Pločnik koji se nalaze sjeverno od Tuzle i to su stara seoska naselja koja postepeno a naročito kroz 20. stoljeće, srastaju sa gradom Tuzlom.

Rasovac je staro a i danas prilično odvojeno prigradsko naselje na sjevero-istočnom brdovitom dijelu teritorija grada Tuzle.

Slavinovići su staro naselje **Brzkočići** na krajnjem istočnom dijelu današnjeg grada Tuzle. Tokom 20. stoljeća se snažno razvijalo i danas je značajan dio grada Tuzle.

Ši Selo i Vrapče su stara naselja jugoistočno od Tuzle, na padinama Ilinčice, koja su u novije vrijeme srasla sa gradom.

Moluhe su staro naselje, zapadno od Tuzle, koje još krajem 19. stoljeća ima džamiju i mekteb. Razvojem rudarstva i industrije u novije vrijeme Moluhe su snažno srasli sa gradom Tuzlom.

Krojčica, Kreka, Miladije, Vilušići i Šemsi-beg su krajem 19. stoljeća manja naselja zapadno od Tuzle, kasnije srasla sa gradom.

Na osnovu snažnog razvoja rudarske eksploatacije, krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Tuzli se razvija snažna industrija, najčešće na bazi proizvodnje i prerade soli. Otvorene su čak tri Solane (Borić, Simin Han i Kreka), Špiritana, Termoelektrana, Ciglane, Pivara, Paromlini...

Početkom 20. stoljeća, Tuzla je jedini grad u Bosni i Hercegovini koji ima izgrađenu industrijsku zonu (Kreka), sa svim sadržajima i najviše liči na tadašnji moderni evropski industrijski grad, što je pitanje za posebna istraživanja.

Vakufi i njihova uloga u urbanom razvoju Tuzle

Tuzla je među onim bosanskohercegovačkim gradovima koji imaju najviše vakufa i brojne vakufske sadržaje. Tuzla, do prelaza 19. u 20. stoljeće ima preko četrdeset raznih vakufa. Najviše je onih koji su vezani za džamije i mesdžide a zatim za mektebe i medrese.

Džamijski i mesdžidski vakufi u Tuzli su sljedeći: Časne ili Atik, Hadži Hasana, Turali-bega, Mehmed-age, Murge Sagrakdžije, Osmana kethode (ćehaje), Mosnik, Mustafa-bega džindije, Husein-čajuša, Dželali vaiz Mehmed ef., Vaiz Ali ef., Ismail ef., Arslan-age, Pirije samardžije, Osman-bega, Amber hatun, Sufi Kurda.

Vakufi u Tuzli vezani za mektebe su: Atik, Jalski, Tušanj, Vilovića, Moluški a medrese: Behram-beg ili Atik, Hadži Badže kadun, Hasan-bega Muratbegovića.

Razni drugi vakufi su: Musa-paše, Hadži Mahmuda, Derviš Hasan-bega, Ahmed-bega Tibelića, Hadži Daut-bega, Ahmed-bega Zaimovića, Zulejhe Kapetanović, Tahire hanume Tuzlić (dva), Hadži Hašim-age Mutevelića, Vezire hanume, Hadži Hašim-age Hadžiefendića...

Samo najznamenitiji tuzlanski vakif Turali-beg i njegov ogromni vakuf kao i vakufski sadržaji njegovih potomaka, imaju veliki broj objekata. Radi se o nekoliko mahala u Donjoj i Gornjoj Tuzli, veće Čaršije u Donjoj Tuzli, nekoliko džamija i mesdžida u oba mjesta, nekoliko desetina dućana, hamamu (javnoj banji), hanovima, mektebima, vodovodu i česmama, kaldrmi, javnoj kuhinji (imaretu)...

Zaključak

Grad Tuzla, prema svom ukupnom razvoju i karakteristikama, predstavlja jedan od najznačajnijih i najkarakterističnijih gradova u Bosni i Hercegovini.

Povoljni prirodno-geografski i društveno-historijski uvjeti, kao i bogati prirodni resursi su uslovlili formiranje Tuzle kao razvijenog industrijsko-rudarskog grada.

Navedeno je opet, uslovlilo intenzivan urbani razvoj grada Tuzle od najstarijih vremena pa sve do danas. Zbog toga grad Tuzla na kraju osmanskog perioda ima složenu i raznovrsnu urbanu strukturu i brojne urbane sadržaje.

Posebno mjesto i značaj u urbanom razvoju Tuzle od druge polovine 15. stoljeća, pa do prelaza 19. u 20. stoljeće ima preko četrdeset poznatih vakufa. Oni svojim brojnim urbanim sadržajima (džamijama, mesdžidima, mektebima, medresama, hanovima, dućanima i drugim građevinskim i javnim sadržajima), daju značajan doprinos u urbanom razvoju Tuzle.

Mr. Kemal Bašić

TURALI-BEG I NJEGOV VAKUF

TURALI-BEG I NJEGOV VAKUF¹

U povijesti Bosne i Hercegovine osmanski period je ostao kao vrijeme u koje je izgrađen najveći broj sakralnih objekata islamske provenijencije. U tom periodu je djelovao i najveći broj vakifa koji su ostavili veliki broj vakufa. To naročito možemo reći za 16. stoljeće koje mnogi nazivaju zlatnim vijekom graditeljstva u Osmanskoj imperiji pa tako i u Bosni i Hercegovini. U tom stoljeću je djelovao i najveći broj naših najpoznatijih vakifa: Gazi Husrev-beg, Ferhad-paša Sokolović, Mehmed-paša Sokolović i mnogi drugi. Među takve spada i ime Turali-bega koji je itekako značajan za razvoj Tuzle ali i drugih mjesta u kojima je ostavljao svoje zadužbine. Tokom osmanske uprave u Bosni i Hercegovini postoje i veliku ulogu u širem području Tuzle, tj. sjeveroistočne Bosne imaju brojni drugi vakifi i vakufi. Oni su postojali u i u Zvorniku, Gračanici, Brčkom, Bijeljini, Gradačcu, Srebrenici, kao i u nekim drugim mjestima ali nijedan od tih vakufa nije ostavio tolikog traga i bio toliki obimom kao Turali-begov vakuf. Tuzla kao jedno od starijih i značajnijih naselja sjeveroistočne pa i cijele Bosne i Hercegovine svoj snažni urbani razvoj pogotovo početkom osmanske uprave duguje brojnim vakufima a naročito Turali-begovom vakufu. Sve su to razlozi da se kaže nekoliko riječi o Turali-begu i njegovom vakufu.

Riječ o Turali-begu

Naš uvaženi akademik Hamdija Kreševljaković koji je bio jedan od najboljih poznavalaca naše kulturne i historijske baštine kaže doslovno:

*Iako nam je život i rad najvećeg broja malih naših vakifa slabo ili potpuno nepoznat, ipak nema nijednog znamenitijeg, čiji bi nam život i rad bio tako nepoznat kao što je Turali-begov.*²

On takođe kaže: *Više sam godina tragao za Turali-begom i mogu reći, da mi je skoro sav trud uzaludan.*³

Turali-beg je sin nekog Ejne-hana ili Inehana. Prvi put se sa njim susrećemo iza Bitke na Mohaču koja se desila 29.08.1526. godine. Sve su prilike da je i Turali-beg učestvovao u ovoj bitki. Vjerovatno je, tek iza te bitke podignut na čast

¹ Mr. Kemal Bašić

² Hamdija Kreševljaković, *Turali-begov vakuf u Tuzli - Prilog povijesti 16. stoljeća*, Glasnik VIS-a, br. 1, Sarajevo 1941., str. 10.

³ Hamdija Kreševljaković, *navedeno djelo*, str. 10.

sandžak-bega. Da se Turali-beg istakao kao ratnik i vojskovođa pri osmanskom zauzeću Srijema, Slavonije i sjevernih krajeva, tokom dvadesetih i tridesetih godina 16. stoljeća, govori i činjenica da je kao posjed imao imanja u Iloku, na Dunavu, koje je pred smrt uvakufio. Naime, državna politika Osmanske imperije je tada bila da se zaslužnim ratnicima daju imanja gdje su oni ratovali. Da bi se uspio istaknuti pri osvojenju Srijema i Mađarske u dvadesetim i tridesetim godinama 16. stoljeća Turali-beg je morao biti rođen oko 1500. godine, tokom četrdesetih i pedesetih godina biti na visokim položajima u više sandžaka, šezdesetih godina umirovljen sa položaja Smederevskog sandžaka i doći u Tuzlu, gdje je prije 1572. godine, dakle, za tadašnje prilike u dubokoj starosti i umro.

Poznat historičar Pečevija kaže: *Vidio sam stare berate rahmetli Husrev-bega, Kasum-paše i Turali-bega. Ovo su posjedi koji donose po jedan ili dva tovara akči prihoda, nailazio sam i na bilješke o posjedima - hasovima — koji daju prihode od petnaest, dvadeset hiljada akči prihoda.*⁴

Vjerovatno je ovaj spomenuti berat Turali-bega nepovratno izgubljen tokom kasnijih vremena. Inače, Ibrahim Alajbegović Pečevija spominje jednog Turali-bega, zvanog i Sari (žuti) Ali-beg. Ovaj Turali-beg je bio poznati vojskovođa u Mađarskoj, sandžak-beg Sigetvara, imao je sina Arslan-bega a živio je otprilike u isto vrijeme kao tuzlanski Turali-beg. On je umro koju deceniju kasnije i Pečevija ga je lično poznao.

Jedno očuvano narodno predanje kaže da je Turali-beg iz Tuzle umro u Sarajevu i da mu je mezar u jednom groblju na Nadkovačima sa lijepim nišanom i sarkofagom. Ipak, to ne odgovara istini, jer prije više od sedamdeset godina poznati alim i učenjak, h. Mehmed ef. Handžić, pročitao je da je spomenuti mezar nekog Turalije sina Hamze iz 1552. godine, kada je Turali-beg vjerovatno još bio živ jer je svoj veliki vakuf osnovao neposredno pred 1572. godinu. Turali-beg je umro prije nego što je napisana njegova vakufnama, što je i svjedocima dokazano.

Shodno analogiji da su veliki vakifi mostove gradili u mjestima svoga rođenja, a Turali-beg je izgradio most na Prači, taj prostor neki istraživači smatraju njegovim porijeklom. Ipak, ova teza teško je održiva jer bi ipak po toj logici njegovo porijeklo bilo ipak bliže Tuzli jer je u ovom gradu ostavio najviše svojih zadužbina. Turali-begu se dodaje i titula *gazi*. To možemo vidjeti i u popisima njegova vakufa iz austrougarskog perioda i iz 1889. ali i iz 1913. godine kada se njegovo vakuf označava kao: Vakuf Gazi Turali-beg džamije. Sa ovim se ne slaže

⁴ Ibrahim Alajbegović Pečevija, *Historija 1520-1576*, knjiga I, *El-Kalem*, Sarajevo, 2000., str. 21-22.

Hamdija Kreševljaković smatra da je taj dodatak novijeg datuma i da ne odgovara stvarnosti. On kaže da svi dokumenti koji se odnose na ovaj vakuf počev od 1572. do 1845. ne poznaju te titule.

Potomci Turali-bega

Od njegovih potomaka se, vezano za njegov vakuf i vakufnamu, spominje njegov sin Muhamed-beg i dugo se nije znalo za njegove druge sinove. Nakon smrti Turali-bega, cjelokupni imetak ovog vakifa se nalazio u rukama Muhamed-bega. On nije bio prisutan kada je pisana vakufnama, ali ga je zastupao neki Mustafa ćehaja. Isto tako, od svih službi vezanih za ovaj vakuf jedino je nazarret (nadzorništvo, nasljedna služba) i to u porodici Turali-begovoj. Taj njegov sin Muhamed-beg bio je prvi nadzornik. Njemu je otac ostavio pravo da skida i postavlja službenika ovog vakufa ali je to pravo uskratio njegovim nasljednicima. Međutim, naš poznati orjentalista Nedim Filipović spominje čak tri sina Turali-bega, osim Muhamed-bega, spominje i Osman-bega i Mustafu-bega. On ih spominje u kontekstu preuzimanja posjeda od strane visokih državnih službenika, na primjeru jednog čifluka u Ljepunicama kod Tuzle. Filipović navodi: *To je čifluk feudalca Šah-bega, koji je nastao na taj način što je knez Pavalj bio izvlašten putem mistifikacije u vidu kadijske isprave da je taj knez svoje zemlje u pomenutom selu poklonio Šah-begu, a svoje zemlje u drugom selu Šah-begovom sinu Hasan-čelebiju. To se desilo u vrijeme prije sastavljanja našeg opširnog deftera, jer se kaže da je čifluk prešao u ruke Mustafa-bega, Osman-bega i Mehmed-bega, sinova Ali-bega, a sada je dobro pomenutog Mehmed-bega. Pošto se ovdje radi o sinovima poznatog Turali-bega, ovaj primjer ilustruje historiju nastanka čifluka najuglednijih feudalnih porodica u Zvorničkom sandžaku.*⁵

Među potomcima Turali-bega se spominje i njegov unuk Husein čauš koji je najstariji sin Mehmed-bega. Njega spominje i A. Handžić kada kaže: *Spomenuti Husein identičan je, vjerovatno, sa Huseinom, sinom Mehmedovim, tj. Mehmed-begovim, a unukom Turali-begovim, koji je 1587. u Pločniku posjedovao osim vinograda i osrednji čifluk. Kako je tu i Turali-beg imao čifluk, vjerovatno je isti taj čifluk jednim dijelom naslijedio njegov unuk Husein.*⁶

Ova tema-pitanje nasljednika, potomaka i rođaka Turali-bega — nije u potpunosti iscrpljena i o njoj bi se moglo još razgovarati kao što su se s njom bavili i neki naši istraživači.⁷

⁵ Nedim Filipović, *Islamizacija u Bosni i Hercegovini*, Tešanj, 2005., str. 155.

⁶ Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u 16. vijeku*, Sarajevo 1975., str. 282.

⁷ Vidjeti o ovom više u: mr. Rusmir Djedović, *Doprinos Turali-bega i njegovih potomaka u urbanom i ter-*

Vakuf Turali-bega u Tuzli

Najveći broj svojih zadužbina Turali-beg je ostavio u Tuzli. Na prvom mjestu je to džamija koja je i jedina ostala od svih njegovih zadužbina. Izgrađena je 1572. godine što je vidljivo iz natpisa nad ulaznim vratima. Džamiju Turali-bega zovu još i Poljska džamija jer se nalazila u polju izvan zidina gradske tvrđave. Džamija je locirana pokraj glavne gradske ulice koja se sada zove Turali-begovom nedaleko od bivše željezničke stanice. Oko džamije se nalazi dosta prostran harem. Sama džamija je zidana od kamena, kvadratnog oblika veličine 10x10 m sa krovom na četiri vode i pokrivena crijepom. Pored džamije se uzdiže dosta visoka munara. Džamija ima 12 prozora, ugrađen mihrab u zidu pravilnih dimenzija sa skromnom dekoracijom. Ćurs, minber i mahfil su drveni. Ispod krova je visoko kube, a sa sredine kupole spušta se prema dolje poveći luster sa sijalicama. Na ulazu u džamiju su drvena vrata na dva kanata, a povrh tih vrata su još postakljena vrata na dva kanata. U džamiju je uvedeno električno svjetlo 1910. godine. Unutrašnjost džamije je vrlo dekorativno omalovana, kao i samo kube u raznim mustrama i nijansama, što privlači pažnju posjetilaca. Mihrab je obojen masnom bojom u raznim nijansama. Od ulaza na lijevu stranu ograđen je prostor i zastakljen pa se tu nalazi abdesthana sa pet česama što dobro dođe putniku namjerniku radi uzimanja abdesta prije namaza.

Ispred ulaznih vrata nalaze se natkrivene sofe sa deset drvenih stubova na koje se oslanjao krov sa jedne, a sa druge strane na zid džamije iznad ulaznih vrata, sa strane sofe su bile ograđene letvama, a iznad njih šiše od daske, koji se skladno uklapao u ambijent džamije i njene okoline. Međutim, vremenom je nestao, pa pri obnavljanju džamije nije drugi izgrađen.

Turali-begova džamija u svojoj dugoj prošlosti u više navrata je opravljana i sanirana, ali njen vanjski izgled ostao je skoro isti. Godine 1645. trebalo je popraviti džamiju, hamam i kaldrmu, pa je muraselom od 20. šabana 1055. (13.10.1645.) naređeno Ahmed-čelebiji, muteveliji Turali-begovog vakufa, da podnese proračun za taj popravak i da to odmah popravi. Isto tako, ona je toliko uslijed nesigurnog terena bila upala nisko, pogotovo poslije 1878. godine kada se proširivala i nadopunjavala glavna cesta, da je ona morala biti nadozidana kao i njena munara, tako da su sadašnji donji prozori ranije bili gornji, oko džamije teren poravnat, pa je i to jedan od razloga da su tom prilikom i nestali mnogi stariji kameni nišani. Džamija je temeljito opravljena, krovna konstrukcija izmijenjena i krov pokriven crijepom ćeremitom, možda je ranije krov džamije bio pokriven olovom. Svakako da je ta opravka mogla biti pri kraju 19. stoljeća oko 1890. godine.

itorijalnom razvoju Tuzle u: Veliki vakifi Bosne, Zbornik radova, ciklus tribina, Tuzla, 2006., str. 62-70.

Posljednja temeljita opravka Turali-begove džamije je izvršena 1967/68. uz pomoć fonda za slijeganje terena kao i dobrovoljnih novčanih priloga mještana. Radovi su izvedeni kvalitetno i džamija je sanirana; izvršena izolacija temeljnih zidova, izmijenjena sva drvenarija, opravljen strop, tako da je nanovo izgrađen drveni ćurs, minber, mahfil, prozori, kao i polustaklena vrata na dva kanata. Džamija je ukusno omalovana, tako da je novi moleraj sa mustrama odgovarao ranijem moleraju, a naročito kube ispod krova. Ova opravka je u ono vrijeme stajala skoro 26.000.000 dinara.⁸

U blizini džamije nalazi se i jedno turbe. Postoji predaja da je ovdje ukopan dobri čovjek (evlija) Abdurahman efendija. Druga priča kaže da je ovdje ukopan majstor koji je gradio ovu džamiju. Za ovog graditelja se priča da je pogubljen po nalogu Turali-bega iz razloga što je Turali-beg naredio da se sagradi džamija onakva kakva je Ali-pašina u Sarajevu. Majstor je, naime, izmijenio plan na svoju ruku i za to bio optužen kod Turali-bega. Međutim, kada je Turali-beg poslije toga vidio kako je divna džamija, on je dao nalog da se podigne turbe tom majstoru. Turbe je izgrađeno od tesanog kamena, sa osmerokutnim krovom na kojem se pri vrhu nalazi alem. Ono zauzima prostor 2x2 m, sa dva visoka prozora okrenuta prema glavnoj ulici i jednim željeznim vratima. Oko džamije se nalazi harem u kome je ukopano nekoliko značajnih osoba.

U vakufnami Turali-bega stoji da se u ovoj džamiji vrši sedam službi i to će činiti tri osobe. Imam, hatib i muallim mora biti isto lice s plaćom od osam dirhema dnevno. Dva su mujezina po tri dirhema dnevno; jedan od njih je još kalfa u mektebu, džuzhan i kajjim, te za sve četiri službe ima plaću od sedam dirhema dnevno. Za sitne potrebe džamije predviđen je i ovdje dirhem dnevno. Svi dnevni izdaci iznosili su u Tuzli devetnaest dirhema.

Turali-beg je u Tuzli uvakufio i trideset osam dućana.

Hamam je također uvakufio Turali-beg. Hamam je pored neizgrađenih prostorija imao dvije prostorije, dva halvata, za kupanje. Turali-beg je izgradio ovaj hamam i doveo vodu iz riječice Soline naročitim vodovodom. Ne zna se, da li je na tome vodovodu bila koja javna česma.

Slana voda

Slana voda je jedan vid vakufa Turali-bega, naravno karakterističan za grad Tuzlu. Slana vrela u Tuzli su bila u vlasništvu države. Kako je Turali-beg mogao

⁸ Refik M. Hadžimehanović, *Ljetopis tuzlanskih džamija, Takvim za 1982.*, str. 111-112.

doći do ove četvrtine vlasništva, koje je uvakufio, ne zna se, ali najvjerojatnije je, da mu je poklonjena od države.

Turali-beg je uvakufio i 300.000 akči gotovog novca. U vakufnami se navodi način kako će se postupati sa ovom svotom novca pa kaže:

Spomenuta svota će se davati na rad tako da deset dirhema godišnje donosi jedan dirhem dobiti, pazeći pri svemu tome na uslove opreznosti i staranja. To će činiti mutevelija, koji bježi od grijeha, uz pomoć pobožna i bogobojažljiva nazira i uz pomoć džamije ispravna bez varanja i neispravnosti, uz jak zalog i imućna jamca, a može se zadovoljiti sa jednim od toga dvoga, ako to prilike budu zahtjevale. Cijela ta muamela mora biti na način, kako neće biti nimalo sumnje za kamatu i na način u kome neće biti opasnosti da imetak propadne, i to s trgovcima i imućnijim običnim građanima i zanatlijama, koji su poznati po bogatstvu. Muamela se ne smije činiti s putnikom, makar on bio i bogat trgovac, niti s onim ko boravi izvan kadiluka, makar bio dobar i pobožan, niti sa zaimima ni vojskom, niti s grupom, koja je poznata pod imenom eškendžija, niti sa činovnicima, kadijama, emirima, mustahfezima, valijama, dervišima, sejidima, niti s raskošnicima, koji svoje imetke troše u pokvarenosti.⁹

U selu Visari koje pripada Doknju kod Tuzle, Turali-beg je uvakufio seosko imanje sa deset oženjenih kmetova, koji tu stanuju. Ti su kmetovi kršćani i Arnauti, dakle naseljenici, a u vakufnami se navode njihova imena. Osim toga uvakufio je sve volove i alat za oranje i sijanje, što se nalazio u posjedu spomenutih kmetova. Njima će vakuf svake godine davati sjeme, a oni vakufu četvrtinu od prihoda, a ostatkom će se izdržavati.

I u selu Babin Dol, Turali-beg je uvakufio jedno seosko imanje sa svim što mu pripada, s jednim kmetom po imenu Kosavom, kršćaninom, Arnautom, i odredio za sjeme i prihod kao i u Visarima. Prema predaji, Turali-beg je izgubio prihode iz oba ova sela u periodu kada je Austrija zaposjela jedan dio Posavine, tj. u periodu između 1718. i 1737. godine.

Prema proračunu vakufa iz 1889. godine vakuf je označen kao Gazi Turali-beg vakuf. Njegov mutevelija je bio Ibrahim-aga h. Halilović. Prihodi su bili razvrstani u dvije stavke: prihodi u koji je spadao; Mustagelat u kome je bila kirija za 64 njive koja je donosila 1.200 forinti i Murabehat u koji je spadala kirija od glavnice koja je donosila 70 forinti. Prema tome, ukupni prihodi vakufa su iznosili 1.270 forinti. Kada su u pitanju rashodi oni su podijeljeni u dvije grupe: plaće a koji je imao slijedeće iznose; za plaću mutevelije je odlazilo 50 forinti, za plaću

⁹ Hamdija Kreševljaković, *navedeno djelo*, str. 53.

imamu 77 forinti, za plaću muallima 120 forinti, za plaću 1. mujezinu je odlazilo 58 forinti, za plaću 2. mujezinu 25 forinti, za plaću devrihanu 33,5 forinti i za plaću ferašu je odlazilo 12,5 forinti ili ukupno za plaće je odlazilo 376 forinti. Za rashode je još odlazilo: za rasvjetu džamije 20 forinti i za porez 25 forinti. Vakuf je imao ukupni prihod, kao što smo veće rekli, u iznosu od 1.270 forinti a ukupni rashod od 421 forinte tako da je iskazao višak od 849 forinti.

Prema nekim navodima vakuf je te 1889. godine imao sljedeće zgrade: džamiju (oko koje se prostirao harem od oko 2,5 dunuma), mekteb, turbe, dvije kuće (od kojih jednu u Poljskoj mahali), kućaru sa dvorištem i tri kućišta. Vakuf je posjedovao i tri parcele za greblja: jedno greblje, zvano Goli brijeg (površine 15 dunuma i 440 m²) i dvije parcele po imenu Greblje (oko 15 dunuma), izvan grada. U gradu Tuzli vakuf je posjedovao nekoliko vrtova u Poljskoj mahali (poznatih pod nazivom Vakuf) i više parcela: vrtova, livada i čaira pored mahale Varoš i kod Lazarevića kuća. Veliki broj zemljišta se nalazio izvan grada, u područjima: Ši sela, Badra, Plana, Stijena, Dolina, Vrapča, Elifame, Ravna, Stupina, Zlokovca, Omerove Krčevine, Zanoga, Mrakovice.¹⁰

Situacija prema proračunu vakufa iz 1913. godine, vakuf Turali-begove džamije je bila nešto drugačija. Vakuf je imao sljedeće prihode: kirija za kuću od Gustava Streera u iznosu od 552 krune, kesim za zemlju Mehe Čehića u iznosu od 1.365 kruna, kesim za zemlju od Mehmeda Sehanovića je iznosio 468 kruna, kesim za zemlju od Smaila Kukića je iznosio 120 kruna, kesim za zemlju od Emi-na Kozarca u iznosu od 6 kruna, kesim za zemlju od Zejćira Begića je iznosio 95 kruna, kesim za zemlju od Hasana Kopčića je iznosio 160 kruna, kesim za zemlju od Edhema Hafizovića je iznosio 143 krune, kesim za zemlju od Bege Husića je iznosio 80 kruna, kesim za zemlju od Muje Čifčije je iznosio 45 kruna, kesim za zemlju od Begte Softića je iznosio 110 kruna, kesim za zemlju od Hasana Turkuše u iznosu od 65 kruna, kesim za zemlju od Zejčića Begića u iznosu od 90 kruna, kesim za zemlju od Ibrahima Delalića u iznosu od 10 kruna, kesim za zemlju od Osmana Tufekčića u iznosu od 89 kruna, kesim za zemlju od Bajre Salihagića u iznosu od 66 kruna, kesim za zemlju od Osmana Džinde u iznosu od 66 kruna, kesim za zemlju od Omera Nalića u iznosu od 290 kruna, kesim za zemlju od Zejćira Begića je iznosio 47 kruna, kesim za zemlju od Alijage Mulaosmanovića je iznosio 530 kruna, kesim za zemlju od Mujage Čehanovića je donosio 268 kruna, kesim za zemlju od Pere Stokanovića je donosio 40 kruna, kesim za zemlju od Bege Hadžića je donosio 58 kruna, kesim za zemlju od Muharema Kalesije je donosio 200 kruna, kesim za zemlju od Mehe Paočića je donosio 79 kruna, kesim

¹⁰ Rusmir Djedović, *navedeno djelo*, str. 61.

za zemlju od Osmana Tufekčića koji je donosio 65 kruna, kesim za zemlju od Muje Abadagića koji je donosio 25 kruna, kesim za zemlju od Mustafe Imamovića koji je donosio 29 kruna, kesim za zemlju od Abde Memića koji je donosio 10 kruna, kesim za zemlju od Ise Isića koji je donosio 15 kruna, kesim za zemlju od Pere Stokanovića koji je donosio 30 kruna, kesim za zemlju od Sime Antića koji je donosio 15 kruna, kesim za zemlju od Sulejmana Ibrišimovića koji je donosio 20 kruna, kesim za zemlju od Dimitrije Lazića Kalaljevića koji je iznosio 12 kruna, kesim za zemlju od Jakuba Bivčića koji je donosio 35 kruna, kesim za zemlju od hafiza Salih ef. Meškovića koji je iznosio 31 krunu, kesim za zemlju od Avde i Rame Palavrića koji je iznosio 105 kruna, kesim za zemlju od vojničkog erara koji je iznosio 200 kruna, kesim za zemlju od Franje Matiševića koji je donosio 20 kruna, kesim od Avde Korozića koji je donosio 2 krune, kesim od Ahme Kalesije koji je donosio 5 kruna, kesim od Avde Spreče koji je donosio 2 krune, kesim za zemlju od h. Ahmedbega Zaimovića koji je donosio 16 kruna, kesim za zemlju od Omera Jašerovića koji je donosio 10 kruna, kesim za zemlju od Saliha Džinde koji je donosio 25 kruna, kesim za zemlju od Hatidže Suholjak koji je donosio 2 krune i kesim za zemlju od Hajre Tufekčić koji je donosio prihod od 3 krune. To znači da je ukupni prihod ovog vakufa iznosio 6.077 kruna. Za rashode su odlazili slijedeći iznosi: plaća muteveliji 607 kruna, za popravku koristonosnih zgrada je odlazilo 300 kruna, za porez je odlazilo 362 krune, za plaću imamu 360 kruna, za plaću 1. mujezinu je odlazilo 200 kruna, za plaću 2. mujezinu je odlazilo 200 kruna, za plaću ferašima je odlazilo 80 kruna, za izdatke za vjerske svečanosti, rasvjetu i drugo je odlazilo 100 kruna, za popravku džamije i vjerskih zgrada je odlazilo 200 kruna, za plaću džuzhanu je odlazilo 240 kruna, za ogradu i uzdržavanje harema je odlazilo 100 kruna, za porez na ukamaćene glavnice je odlazilo 20 kruna, za općinski namet je odlazilo 200 kruna, za plaću 1. muallimu je odlazilo 840 kruna, za plaću bevabu je odlazilo 120 kruna, za paušal je odlazilo 100 kruna, za namještaj je odlazilo 240 kruna, za plaću vekilu imama je odlazilo 240 kruna i za uvod električnog svjetla u džamiju je odlazilo 600 kruna. To znači da je ukupni rashod iznosio 5.109 kruna. Kao što smo rekli ukupni prihod je iznosio 6.077 a rashod 5.109 kruna što znači da se iskazao višak od 968 kruna.

Aktom sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva u Tuzli, februar 1922. godine, shodno kriterijima Turali-begove vakufname, za doživotnog muteveliju Turali-begova vakufa u Tuzli postavljen je tuzlanski veleposjednik i trgovac hadži Ahmed-beg Sijerčić.

Sjedište mutevelije hadži Ahmet-bega nalazilo se u ulici Zlatarska 1, u pregrađenom dijelu tekstilne prodavnice njegova sina Sulejman-bega Sijerčića, koji

je bez naknade vršio poslove džabije vakufa. U vrijeme Ahmet-bega ovaj vakuf je proširen kupovinom 6 novih stambenih objekata pa je i dalje istican kao jedan od najjačih vakufa u Bosni i Hercegovini.¹¹

Vakuf Turali-bega u drugim mjestima osim Tuzle

Osim u Tuzli, Turali-beg je podigao više zadužbina u raznim dijelovima tadašnjeg Osmanskog carstva.

U Iloku, u Srijemu koji je naveden u to vrijeme kao tvrđava Turali-beg je sagradio džamiju i deset dućana, od čijeg će se prihoda izdržavati džamija i službenici. Određeno je da četvorica službenika vrše osam službi u iločkoj džamiji. Hatib će klanjati džumu i prije tog namaza proučiti ašere, a dnevna mu je plaća za te dvije službe pet, četiri plus jedan, dirhema. Imam će klanjati pet dnevnih namaza i učiti po jedan džuz iz Kur'ana. Njegova je plaća četiri, tri plus jedan, dirhema dnevno. Dva muejzina vrše službu naizmjenično; jedan od njih je uz to džuzhan, a drugi kajjim. Dnevno će primati svaki po četiri, tri plus jedan, dirhema.

Iločki je vakuf bio samostalan, pa je samim tim imao muteveliju i pisara, ali obje je službe vršilo jedno lice s dnevnom plaćom od šest, četiri plus dva, dirhema. Neki Sulejman, sin Ishakov, stanovnik tvrđave u Iloku, bio je prvi mutevelija i pisar. Za rasvjetu i ostale sitne potrebe džamije predviđen je jedan dirhem dnevno. Tako su svi izdaci iznosili 24 dirhema dnevno.

Od hatiba se traži da bude dobar i riječit, od imama da je dobar, učen i korektan, a mujezini da imaju lijep glas. Svaki službenik treba lično vršiti službu i bez opravdanog razloga ne smije ostavljati zamjenika. Džamija i njen vakuf propali su najkasnije 1688. godine.

Vakuf u Čačku, današnjoj Srbiji

Prema vakufnami Turali-bega Čačak je kasaba i sjedište kadiluka u smedrevskom sandžaku. Naš vakif je tu sagradio džamiju i uz nju mekteb. U te dvije zadužbine biće zaposlena tri službenika i obavljace sedam raznih službi. Imam, hatib, reisi-mahfil i muallim biće jedna osoba sa plaćom od šest dirhema dnevno. Mujezinsku dužnost vršiće naizmjenično dva mujezina; jedan će usto biti u mektebu kalfa a drugi kajjim. Dnevna im je plaća po četiri dirhema, tri plus jedan.

¹¹ Hamdija Sivčević, *Hadži Ahmet-beg Sijerčić, posljednji doživotni mutevelija Turali-begova vakufa u Tuzli*, Glasnik VIS-a, br. 3-4. Sarajevo 2004., str. 355.

Od mujezina se traži, pored ostalih sposobnosti i vrlina, da budu vješti u određivanju namaskog vremena.

Prema Kreševljakoviću ovo je jedinstven slučaj. Za rasvjetu i ostale sitne potrebe džamije predviđen je jedan dirhem dnevno. U Čačku se nalazilo i sjedište jednog džabije, koji je vjerovatno pobirao prihode vakufa u Novopazarskom kadiluku s dnevnom plaćom od dva dirhema. To znači, da su svi dnevni izdaci u Čačku iznosili sedamnaest dirhema. Ove zadužbine su propale za vrijeme srpskog ustanka.

Dubnica i Stup su sela u Novopazarskom kadiluku. Iako se u vakufnami ne navodi kome sandžaku pripada Novi Pazar na osnovu drugih izvora znamo da je od početka 17. stoljeća pripadao Bosanskom sandžaku. U tim selima Turali-beg je ostavio po jedno seosko imanje. Za posjed u Stupu se kaže da se zove Doljnji Stup. Kada su ova imanja otuđena od ovog vakufa ne zna se.

Foča, današnji grad u istočnoj Bosni je prema tadašnjim dokumentima kadiluk i kasaba hercegovačkog sandžaka. U tom gradu je Turali-beg sagradio mekteb i odredio muallimu tri dirhema dnevno.

Most na rijeci Prači. To je prema Hamdiji Kreševljakoviću posljednja Turali-begova zadužbina. Vakufu je stavljeno u dužnost da ga po potrebi popravlja.

Podgrađe je selo u višegradskom kadiluku. Tu je Turali-beg uvakufio dva mlina. Naravno i ova dva mlina su davno otuđena od ovog vakufa. Na području Višegrada nema sela tog imena ali je 1572. godine Višegradskom kadiluku pripadao i veliki dio rogatičkog kraja. U sastavu toga kadiluka bio je i grad Borač i prema tome i selo Brčigovo što leži na lijevoj obali Prače. Nadomak Brčigova ima zaselak Podgrađe, jedini lokalitet toga imena u rogatičkom kraju. Ispod ovog Podgrađa teče rječica Ljutača, lijeva pritoka Prače, na kojoj se nalazilo nekoliko mlinova. Vjerovatno je ovo Podgrađe identično sa Podgrađem iz vakufname Turali-bega.

Čajniče je današnji gradić u istočnoj Bosni. Bilo je prema vakufnami kasaba koja se nalazi u Fočanskom kadiluku i Hercegovačkom sandžaku. U toj kasabi je Turali-beg uvakufio također dva mlina.

Sarajevo, glavni grad Bosne i Hercegovine je tada samo kasaba u Bosanskom sandžaku. U Sarajevu je Turali-beg uvakufio svih petnaest dućana što ih je tu imao. Iako tim dućanima u vakufnami nije poblizhe određeno mjesto, ipak iz drugih izvora se zna da su bili u Halači i Bojadži čaršija. Kako je kroz Halače tekla Moščanica, u ovim se izvorima Halači zovu Moščanica čaršija. Ti su dućani

po svoj prilici propali u požaru 1697. godine, a zemljište je vakuf dao pod mukatu kako su to učinili i mnogi drugo vakufi.

Po smrti nekog Ahmed-baše kupio je njegov dućan u Bojadžijama za 270 esedi groša neki Mustafa bajraktar i obavezao se plaćati 80 akči godišnje mukate Turali-begovom vakufu. Ovu kupoprodaju je odobrio mutevelija Turali-begovog vakufa Ibšir temesukom od 1. rebi-ul-ahira 1166. (05.02.1752.)

Očuvale su se i dvije potvrde dvojice mutevelija ovog vakufa, Ibšira iz 1772. godine o primitku mukate za dva dućana u Mošćanici čaršiji, a iznosila je 56 akči godišnje za jedan dućan. U oba slučaja naplaćena je mukata za 18 godina najednput. Ibšir je naplatio mukatu od halača Hasan-baše (1153-1171), a Sulejman od Mustafe i Hasana (1172-1187). U jednoj vakufnami iz 1846. godine stoji, da se za uvakufljeni dućan u Halaćima plaća mukata ovom vakufu.

Umjesto zaključka

Ovako samo šturo nabrojanje vakufa Turali-bega i naslućivanje njegovog značaja za mjesta u kojima ga je ostavio, govore nam o velikoj ulozi ovog čovjeka. On je sagradio tri džamije, tri mekteba i jedan most. Pored toga ovaj veliki vakif je ostavio vakuf koji se sastojao od 300.000 dirhema u gotovom novcu, 83 dućana, 4 mlina, 4 selišta s govedima i ratarskim spravama, jedne banje s vodovodom, jednog hana, bašče i četvrtine u slanoj vodi u Tuzli. Ti vakufi su se nalazili u Iloku, Babinom Dolu, Visorima, Dubnici, Stupu, Tuzli, Sarajevu, Podgrađu, Čačku, Čajniču i Foči, kao i na rijeci Prači. Sa ovim je obuhvaćeno više kadiluka na širem geografskom području: Zvornik, Čačak, Novi Pazar, Višegrad i Foča. To se nalazilo u Smederevskom, Zvorničkom i Bosanskom sandžaku dok se Srijem označava kao džezira (otok) ali se ne spominje ni kao kadiluk ni kao sandžak.

Doc. dr. Izet Šabotić

**UZURPACIJA NEKRETNINA
TURALI-BEGOVA VAKUFA U TUZLI**

UZURPACIJA NEKRETNINA TURALI-BEGOVA VAKUFA U TUZLI¹

Vakufi kao šerijatsko-pravne institucije svoje uporište i legitimitet crpe iz šerijata. Sam proces uvakufljenja je naročita forma ostvarenja jednog od najbitnijih socijalno-moralnih načela islama. Zahvaljujući takvom pristupu vakufu kao trajnom dobru, muslimani su stvorili kulturu i civilizaciju kojom se ostali svijet ne može pohvaliti. I muslimani (Bošnjaci)² u Bosni i Hercegovini su uvakufjivali svoja dobra.

Uloga vakufa za vrijeme osmanske uprave, naročito ranijeg perioda, bila je od izuzetnog značaja te se razvitak gradova ne može odvojeno razmatrati od važnosti i uloge vakufa. Vakufski objekti sa značajnom arhitekturom u kojima je bio skoncentrisan vjersko-prosvjetni, kulturni i privredni život muslimana, činili su urbane kosture gradova.³

Prvi popis vakufa u Bosni datira iz 1540. godine, a evidentiran je u *Bašbakanik Arsivi* (BBA), *Tapu defter*. (TD). Treba istaći da je Osmanska država vodila urednu evidenciju vakufa i tome posvetila značajnu pažnju. Vakufi su egzistirali i bili organizovani prema šerijatsko-pravnim propisima.

U austrougarskom periodu u Bosni i Hercegovini vakufi su bili prepušteni sami sebi. Nadzor i kontrola u upravljanju vakufima nije postojala. Glavnu brigu o vakufima nosile su mutevelije, koji su se veoma često ponašali kao pravi vlasnici vakufske imovine. Pri zavođenju zemljišnih knjiga vakufske nekretnine su upisivane na ime zakupca, a najčešće i samih mutevelija. Od oktobra 1882. formirana je Zemaljska vakufska komisija koja je upravljala vakufima. Ista je imala obavezu da ustanovi vakufe u zemlji, nadzire njihovu upravu i izradi plan o definitivnoj organizaciji vakufa.⁴

Muslimani (Bošnjaci) u Bosni i Hercegovini su značajno uvakufjivali svoja dobra. Vakufskom imovinom postaju ne samo džamije, nego i imareti, medrese, musafirhane, bolnice, sirotišta, banje, mostovi, česme, sebilji itd. Među vakufima

¹ Doc. dr. Izet Šabotić, Arhiv TK - Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

² Pod pojmom Bošnjak u radu se podrazumijeva termin Musliman, koji se upotrebljavao u većini korištenih izvora prilikom izrade ovog rada.

³ Adem Handžić, *O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u 16. stoljeću, Prilozi za orijentalnu filologiju, XX-XXI/1970-71.*, Sarajevo 1974, str. 165.

⁴ Godinjak Vejsil, *Neka zapažanja o vakufskoj upravi kod nas, Glasnik Rijaseta Islamske zajednice SFRJ*, Sarajevo 1991, str. 211.

pojavljivali su se: valije, sandžak-begovi, mule, kadije, muderisi, zanatlije, trgovci, a imovinu su pored muškaraca uvakufljavale i žene. Zbog svoje važnosti vakufi su imali značajnog uticaja na privredne, vjerske i kulturne prilike. Na osnovu šerijatsko-pravnih propisa postojali su utvrđeni elementi za uvakufljenje:

- a) da je osnivač pravno i djelatno sposobno lice koje svojom voljom raspolaže imetkom,
- b) podobnost stvari da može biti predmetom uvakufljenja,
- c) uvakufljenje ne smije biti na određeno vrijeme,
- d) uvakufljenje se može vezati samo moralno dopuštenim uvjetima,
- e) svrha uvakufljenja, po svojoj prirodi, treba biti plemenita,
- f) uvakufljena zemlja se predaje.

Po svrsi vakuf dijelimo na srf i evladijet vakuf. Srf vakufi su ustanovljeni isključivo za dobrotvorne svrhe, a evladijet vakufi su namijenjeni vakifovoj djeci. Kad nestane potomaka ovaj vakuf se pretvara u srf vakuf.

Vakifi i vakufi u Bosni i Hercegovini

U Bosni i Hercegovini institucija vakufa je razvijena sa prvim dolaskom Osmanlija na ove prostore i to još prije konačnog pada Srednjovjekovnog bosanskog kraljevstva. Na osnovu dostupnih historijskih izvora među prve bosanske vakife spada Isa-beg Ishaković. On je 1457. godine podigao prvu sarajevsku džamiju s drvenom munarom u čast sultana Mehmeda II Fatiha i prozvao je Carevom džamijom. Osim njega, kao poznati vakifi u tom periodu pojavljuju se: Mustafa-beg Skenderpašić, Gazi Husrev-beg, Buzadži hadži Hasan, Gazi Ali-paša, Ferhad-beg u Sarajevu, Sinan-Čauš iz Livna, Hasan-aga u Travniku, Hasan-Nezir u Foči, Mehmed-paša Kukavica, Karadoz-beg u Mostaru, Hadži Alija u Počitelju, Sinan-beg u Čajniču, Mehmed Čauš u Konjicu, Ferhad-paša Sokolović u Banjaluci, Turali-beg, Behram-beg, te Tahira hanuma Tuzlić u Tuzli. I u drugim mjestima postojali su brojni vakifi i vakufi.

Slabljenje institucija vakufa počinje još u drugoj polovini 17. stoljeća, usljed raznih provala i pohoda evropskih kršćanskih osvajača. Stradanje vakufa u ejaletu Bosna nastavlja se i u 18. i 19. stoljeću, što će se posebno intenzivirati u vremenu austrougarske uprave. Tada će doći do stradanja brojne vakufske imovine. U Travniku su jezuiti srušili Tophane džamiju i na njeno mjesto sagradili

samostan i crkvu. U Zvorniku su katolici srušili Fethiju džamiju, u Sarajevu na lokalitetu Ajaz-Pašine džamije je podignuto stovarište, a na Atmejdan džamiji skladište drva. U Konjicu je na lokalitetu Repovačke džamije napravljen vojnički magacin. Takva sudbina zadesila je i muslimanska groblja. Tako je bilo i u Tuzli, gdje je na muslimanskom groblju površine 18 dunuma napravljena željeznička stanica. Odnos spram vakufa je bio ključni razlog formiranju Pokreta za vakufsko-mearifsku autonomiju u Bosni i Hercegovinu, zbog čega će se upućivati predstavke ministru Kalaju. Jedna takva predstavka upućena je 1900. godine.⁵

Stradanje, ili bolje rečeno pljačka i opća devastacija vakufske imovine, nastavljeno je u vremenu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije. Sve je to urađeno s jednim ciljem da se Islamska zajednica, a preko nje i Bošnjaci ekonomski oslabe do te mjere da im gola egzistencija i opstanak na ovim prostorima budu upitni. U tu svrhu država Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevina Jugoslavija je provela tzv. agrarnu reformu (1919-1941). Ovom represivnom državnom mjerom prema raspoloživim podacima u Bosni i Hercegovini je oduzeto od zemljoposjednika, koji su u najvećoj mjeri bili Bošnjaci, 1.175.305 ha zemlje. Ta zemlja je podijeljena uglavnom srpskim porodicama, bivšim kmetovima, bezemljašima, ratnim dobrovoljcima, invalidima i dr. Ovom smišljenom agrarnom mjerom oduzete su dvije trećine ukupne zemljišne površine koje su bile u posjedu bosanskih muslimana.⁶

Regent, a kasnije kralj, Aleksandar Karađorđević je ovakvim jednostranim mjerama obespravio Bošnjake, to je činio svjesno kako bi stvorio nesigurnost kod istih i podstakao ih na iseljavanje u Tursku. Tako je Zakonom o Islamskoj vjerskoj zajednici,⁷ ukinuo pravo bosanskih muslimana na autonomno vođenje vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini. Nakon toga, donesena je Uredba o privremenoj organizaciji IVZ-e. Na reakciju reisu-l-ume Džemaludina Čauševića da se uredba ukine isti je penzionisan. Tako su strukture vlasti Kraljevine Jugoslavije svojim nedemokratskim i nasilnim putem, u vremenu od 1919. do 1941. godine, u kontinuitetu pljačkale imovinu Bošnjaka. U tom vremenu vlasti su oduzele oko četiri miliona dunuma vakufske zemlje i 12,5 miliona dunuma beglučke zemlje, što je činilo oko 27,6% ukupne površine Bosne i Hercegovine.⁸ Sve je to imalo za cilj obespraviti i ekonomski osiromašiti bošnjač-

⁵ Smajić Ramiza, *Povijest pod nogama, fragmenti iz historije otimanja vakufa*, Novi Muallim, br. 3, Sarajevo 2000., str. 43.

⁶ Mustafa Imamović, Kemal Hrelja, Atif Purivatra, *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, MAG, Sarajevo 1993, str. 65.

⁷ Zakon o Islamskoj vjerskoj zajednici donijet je 31. januara 1930. godine

⁸ Halilović Nezim Muderis, *Vakufi i ljudska prava, Glasnik Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*,

ki element u Bosni i Hercegovini, te minimizirati isti u političkom i društvenom životu tadašnje države.

Već 1945. godine donesen je Zakon o raspolaganju stanovima i poslovnim prostorima,⁹ te njegove izmjene i dopune 1947. i 1948. godine kojim je, blago rečeno, uništena ekonomska osnova Islamske zajednice Bosne i Hercegovine. Naime, ovim Zakonom je utvrđeno da se vjerskim zajednicama oduzmu objekti u kojima se ne služe vjerski obredi. Ovim mjerama se smatra da je vrijednost oduzete vakufske imovine iznosila oko 10 milijardi dolara. Ovim mjerama, te nacionalizacijom, porušeno je više džamija, ekshumirano i u različite svrhe iskorištena brojna mezarja, te porušen veliki broj dućana i magaza.¹⁰

Devastacija i uništavanje vakufske imovine bit će intenzivirana u vremenu socijalizma, posebno će to biti izraženo u vremenu od 1945. do 1959. godine. Te 1958. godine gasi se Vakufska direkcija Bosne i Hercegovine, kao ustanova koja nije imala potrebe za postojanjem, jer je vakufska imovina bila gotovo sva opljačkana.

Osiromašenjem Islamske zajednice putem udara na vakufe smišljeno se radilo na ateiziranju društva, jer se vjerovalo da će vjerske zajednice potpuno isčeznuti kad presuše izvori materijalnih prihoda.

Turali-begov vakuf u Tuzli

U Tuzli pored brojnih vakufa svakako je najpoznatiji vakuf Turali-bega. Na značena tema se upravo odnosi na sudbinu zaostavštine vakufa ovog dobrotvora, stoga ću ovom prilikom navesti neke osnovne historiografske činjenice vezane za ovog vakifa.

Turali-beg spada u red znamenitijih dobrotvora 16. stoljeća, podaci o njegovom porijeklu nisu pouzdani, po Hamdiji Kreševljakoviću bio je sin nekog Ejne-hana ili Inhana. Prvi put se spominje iza Bitke na Mohaču (29.08.1526.), u kojoj je i on, po svoj prilici, sudjelovao. Kako Kreševljaković navodi podignut je u čast sandžak-bega, a prema Pečeviji bili su jednaki u приходima, a prema tome i časti Husrev-beg, Kasim-paša¹¹ i Turali-beg. Po predaji je umro u Sarajevu i

br. 9-10, Sarajevo 2000, str. 67.

⁹ *Službeni list FNRJ*, br. 16/59, od 22 aprila 1959. godine.

¹⁰ Godinjak Vejsil, *Neka zapažanja o vakufskoj upravi kod nas*, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice SFRJ*, br. 3, Sarajevo 1991, str. 212.

¹¹ Kasim-paša bio je prvi mohački sandžak-beg, a iza toga budimski (1548-1551) i temišvarski begler-beg. Umro je pri kraju vladavine sultana Sulejmana. (Hamdija Kreševljaković, *Turali-begov*

pokopan je u jednom groblju na Nadkovačima, o čemu još uvijek nema prave potvrde.¹²

Interesantna je pojava da narodna tradicija u Tuzli u 19. stoljeću ispred imena Turali-beg dodaje iznimni dodatak *Gazi*, što znači heroj ili pobjednik. Od tada se njegov vakuf kao i njegove zadužbine u Tuzli nazivaju Gazi Turali-begovim.¹³ Istraživanja i saznanja do kojih se došlo na osnovu deftera Zvorničkog sandžaka iz 16. i početka 17. stoljeća daju nove podatke koji upućuju na Tuzlu kao rodni kraj Turali-bega. To potvrđuje i dr. Adem Handžić koji iznosi stav *da postoji više indirektnih dokaza da bi Turali-beg trebao da bude rodnom iz tuzlanskog kraja*.¹⁴

Turali-beg je bio smederevski sandžak-beg. Za života je podigao tri džamije: u Iloku, Čačku i Tuzli, tri mekteba; u Čačku, Tuzli i Foči, most na rijeci Prači i niz drugih objekata i nekretnina. Za održavanje navedenih nekretnina Turali-beg je uvakufio imetak i značajnu sumu novca. Turali-begova vakfija je u cjelosti sačuvana, napisana arapskim pismom, pismom sitnim talik, na papiru dužine 175 cm i širine 27 cm. Po kazivanju Hamdije Kreševljakovića ova isprava se nalazila kod Ahmed-bega Sijerčića, nekadašnjeg mutevelije Turali-begova vakufa u Tuzli, a pretpostavlja se da je prijevod napravio rahmetli Mehmed Handžić. Prema raspoloživim podacima Turali-beg je u selu Visari uvakufio seosko imanje za 10 oženjenih kmetova koji su bili kršćani i Arnauti, pri čemu je uvakufio sve volove, alat za sijanje i oranje. Na isti način uvakufio je imanje i u selu Babin Dol (današnji Dolovi kod Tuzle). U Foči je Turali-beg sagradio mekteb i odredio 3 dirhema dnevno, a u selu Podgrađe uvakufio je dva mlina, kao i u Čajniču. U Sarajevu je uvakufio 15 dućana, koji su propali u požaru 1697. godine.¹⁵

Turali-begov vakuf je bio najbogatiji u gradu Tuzli i njenoj okolini. U Tuzli se nalazi Turali-begova ili Poljska džamija, kao jedini, danas očuvani objekat Turali-begovog vakufa, što govori o njegovom strašnom stradanju kroz stojeća, a posebno ovaj vakuf bio je na udaru u drugoj polovini 20. stoljeća. Tuzlanski dio vakufa obuhvatao je značajne arhitektonske objekte, te posjede i zemljišta, kao i gotovinu.

vakuf u Tuzli - prilog povijesti 16. stoljeća, (dalje: H. Kreševljaković, *Turali-begov vakuf u Tuzli*), Sarajevo 1941., str. 1.

¹² H. Kreševljaković, *Turali-begov vakuf u Tuzli*, str. 1.

¹³ Rusmir Djedović, *Doprinos Turali-bega i njegovih potomaka u urbanom i teritorijalnom razvoju Tuzle*, (dalje: R. Djedović, *Doprinos Turali-bega*), BZK Preporod, općinsko društvo Tuzla, Tuzla 2006., str. 57.

¹⁴ Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u 16. vijeku*, Sarajevo 1975, str.184.

¹⁵ R. Djedović, *Doprinos Turali-bega*, str. 60.

U sklopu Turali-begova vakufa ulazili su pojsedi — zemljišta na Majevidi u nahiji Visori sa deset domaćinstava Arnauta koje naseli Turali-beg i jedan posjed neposredno pokraj Tuzle u selu Babin Dol (današnji Dolovi).

Hamam - odnosno javna banja koja se nalazila u čaršiji koja je imala dvije glavne prostorije i nekoliko sporednih. Njegovi tragovi su nađeni prilikom radova 1895. godine.

Han, također u čaršiji.

Dućani u čaršiji kojih je u gradu bilo tačno 38, svi su oni odavna nestali.

Vodovod kojim je Turali-beg doveo pitku vodu sa rječice Soline do čaršije.

Slana voda kao četvrti udio u vlasništvu pri eksploataciji ovog najvažnijeg privrednog bogastva u Tuzli.

Kao vakuf Turali-bega bila je i gotovina koja je iznosila tri stotine hiljada dirhema srebrenog novca, preračunatog u zlato u težini od 2.286 grama.

Mekteb u Turali-begovoj mahali pored njegove džamije postojao je 1886. godine, isti je sagrađen prije 1572. godine.¹⁶

Džamija u istoj mahali, Turali-begova džamija sa haremom i turbetom i mektebom čini urbano jezgro te mahale

Veliki broj zemljišta Turali-begovog vakufa nalazio se izvan grada u područjima: Ši Selo, Badre, Plane, Stijena, Dolina, Vrapča, Elifame, Ravna, Stupine, Zlokovac, Omerovce krčevine, Zanova i dr.¹⁷

Treba istaći da je Turali-begov vakuf odigrao presudnu ulogu u prerastanju naselja Tuzla u grad sa razvijenom čaršijom još sredinom 16. stoljeća. Vakufski objekti ovog vakufa su kroz nekoliko narednih stoljeća imali snažnog uticaja na ukupni privredni i urbani razvoj Tuzle.

Stradanje Turali-begovog vakufa

Nažalost, kao i u drugim mjestima, tako će i u Tuzli vakufi biti izloženi stradanju. To će biti posebno izraženo u drugoj polovini 20. stoljeća, kada će vakufska zadužbina doći na udar putem raznih državnih mjera, poput: agrar-

¹⁶ Madžida Bećirbegović, *Džamije sa drvenom munarom u Bosni i Hercegovini*, Biblioteka *Kulturno naslijeđe*, Sarajevo 1990, str. 104.

¹⁷ R. Djedović, *Doprinos Turali-bega*, str. 61. (Prema podacima iz austrougarskih Gruntovnih knjiga [odgovarajući zemljišni ulošci] iz 1889. godine za Katastrsku općinu [K.O.] Donja Tuzla.)

ne reforme, nacionalizacije, eksproprijacije i sl. Tako je bilo i sa Turali-begovim vakufom. Ovom prilikom bavićemo se uzurpacijom nekretnina ovog vakufa u vremenu socijalizma, tj. druge polovine 20. stoljeća.

Nova komunistička vlast će odmah po dolasku, donošenjem određenih zakonskih mjera, pokazati na koji će način vladati i kako će se odnositi prema imovini Islamske zajednice. Među prvim mjerama vlasti biće donošenje zakona o promjeni vlasništva. Ovdje su prije svega misli na Zakon o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije,¹⁸ Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji,¹⁹ Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta,²⁰ Zakon o nacionalizaciji privatnih preduzeća,²¹ kao i drugi podzakonski akti. Svi ovi zakoni imali su itekako odraza na ekonomsko slabljenje Islamske zajednice i uopće muslimana (Bošnjaka) u tadašnjoj državi. Upravo ovim zakonskim propisima stvorice se uslovi za oduzimanje - otimanje imovine od Islamske zajednice. Posebno na udaru bila je vakufska imovina. Problematika utvrđivanja statusa vakufske imovine utvrđena je odredbama Zakona o agrarnoj reformi i Zakona o nacionalizaciji. Zakonom o agrarnoj reformi utvrđeno je da vjerske institucije mogu maksimalno zadržati 10 ha zemlje. Odmah po donošenju ovih propisa pristupilo se provođenju zacrtanih planova. Na udaru se među prvima našao i Turali-begov vakuf koji je raspolagao ogromnim zemljišnim posjedima.

Proces eksproprijacije, odnosno oduzimanja zemljišta provodile su sreske i okružne agrarne komisije uz prethodno utvrđenu proceduru. Ista je podrazumijevala i prethodno javnu raspravu, a potom je slijedilo donošenje odluke sreske, odnosno okružne agrarne komisije, a kao krajnja instanca u procesu eksproprijacije zemljišta bilo je Ministarstvo poljoprivrede NR Bosne i Hercegovine. Proces eksproprijacije zemljišnih posjeda Turali-begovog vakufa započeo je odmah nakon donošenja agrarnog zakonodavstva.²² Tako već 29. jula 1946. godine održana je javna rasprava, nakon čega je Okružna agrarna komisija za okrug Tuzlanski, pod br. Arik 126/46 donijela Odluku kojom se u smislu čl. 9. stava 1 Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji oduzimaju od dotadašnjeg vlasnika Vakufa Gazi

¹⁸ *Službeni glasnik DFJ*, br. 40/45, od 12. juna 1945. godine.

¹⁹ *Službeni list NR Bosne i Hercegovine* br. 2/46, od 9. januara 1946. godine. Isti je dopunjen u *Službenom listu NR Bosne i Hercegovine*, br. 18/46, od 1. maja 1946. godine.

²⁰ *Službeni list FNRJ*, br. 52/58, 31/59, 24/59, 24/61 i 1/62.

²¹ *Službeni list FNRJ*, br. 98/46, 35/48, 52/58, 3/59.

²² Pored već pomenutog Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji NR Bosne i Hercegovine, doneseni su i drugi propisi koji su se odnosili na ovu problematiku, poput: Rješenja ministra unutrašnjih poslova o zabrani prodaje, kupovine i zaduživanja poljoprivrednih zemljišta, šuma, poljoprivrednih zgrada i objekata (*Sl. list DFJ*, br. 48/45, od 10. jula 1945.), Zakon o državnim poljoprivrednim dobrima (*Sl. list DFJ*, br. 56/45, od 3. avgusta 1945.)

Turali-bega iz Tuzle bez ikakve odštete i prelaze u ruke države, nekretnine (zemljište) u iznosu od 780.660 m².²³ Oduzete nekretnine se odnose na 66 zasebnih katastarskih čestica, a riječ je o oranicama, šljivicima i šumama, gdje dominiraju po ukupnoj površini oranice.²⁴

Prema čl. 4 tačka a) Zakona o agrarnoj reformi u Odluci navedene k.č. iz dotadašnjeg zemljišno-knjižnog uloška otpisane su u korist Zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije NR Bosne i Hercegovine i u novom z.k. ulošku liste katastarske opštine Kolovrat, odnosno Tuzla, imaju se bez ikakvih dugova i tereta upisati u vlasništvo lica kome budu dodijeljena, a uz ograničenja iz čl. 40. Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji.²⁵

Ovom Odlukom, radi održavanja džamije i mekteba, ostavljene su zemljišne površine u ukupnoj površini od 156 dunuma i 370 m². Isto tako, pod udarom Zakona o agrarnoj reformi izuzele su se zemljišne površine u ukupnoj površini od 22 dunuma i 974 m².²⁶ Zemljište Turali-begovog vakufa je ekspropisano po čl. 7. tačka a) Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Cjelokupan zemljišni fond Turali-begovog vakufa oduzela je država, oduzet je u cjelosti bez ikakve odštete.

Ono što je karakteristično, kada je u pitanju oduzimanje zemljišta od Turali-begova vakufa, jeste da se u ovom slučaju nisu ispoštovale odredbe tadašnjeg Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Naime, u skladu sa odredbama Zakona o agrarnoj reformi za održavanje vjerskih ustanova, država je bila u obavezi ostaviti najmanje 100 dunuma zemlje, a ukoliko je vjerska ustanova proglašena ustanovom historijskog značaja, istoj se ostavljalo do 300 dunuma obradive zemlje i šume. Da se državne institucije nisu pridržavale ove odredbe pokazuju primjer eksproprijacije zemljišta Turali-begova vakufa, jer je Turali-begova džamija bila proglašena ustanovom većeg značaja i veće historijske vrijednosti.²⁷

²³ Arhiv Bosne i Hercegovine, (dalje A BiH), fond: ARIK, k-424, dok. 7320. (Podaci o ekspropisanom zemljištu Vakufa Turali-bega i Čethode u Tuzli, od 1. marta 1947. godine).

²⁴ Arhiv TK, f-Okružna agrarna komisija za okrug Tuzlanski, dok. Arik broj: 126/46, od 19. aprila 1947. godine. U ovom dokumentu su detaljno popisane sve nekretnine sa svim neophodnim podacima nekretnina Turali-begova vakufa koje su po osnovu čl. 9. stav 1 Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji bez ikakve odštete prešle u ruke države.

²⁵ Arhiv TK, f-Okružna agrarna komisija za okrug Tuzlanski, dok. Arik broj: 126/46, od 19. aprila 1947. godine.

²⁶ Arhiv TK, f - Okružna agrarna komisija za okrug Tuzlanski, dok. Arik broj: 126/46, od 19. aprila 1947. godine.

²⁷ A BiH, f-Arik, k-424, dok. 6781. Dokument o priznavanju Turali-begove džamije u Tuzli većeg značaja i veće historijske vrijednosti. Naime, Turali-begova džamija je proglašena od većeg značaja i veće historijske vrijednosti po osnovu odredaba Zakona o zaštiti spomenika kulture i prirodnačkih vrijednosti (*Sl. list DFJ*, br. 54/45.)

Suprotno tome Okružna agrarna komisija je odlučila da je za izdržavanje džamije i mekteba Turali-begva vakufa dovoljna količina od 156 dunuma.²⁸

U Odluci Okružne agrarne komisije odzeto zemljište prelazi u ruke države i ulazi u zemljišni fond bez ikakve odštete ranijem vlasniku, odnosno Turali-begovom vakufu. Ova odluka je postala pravomoćna 13. aprila 1955. godine. Pored navedenog, Okružna agrarna komisija Okruga Tuzla donijela je Odluku Arik br. 126/46 od 19.4.1947. godine, da se vakufu Gazi Turali-begovoj džamiji ostavljaju nekretnine - šuma u ukupnoj površini od 50 dunuma i 340 m².²⁹

I druga imovina ovoga vakufa je bila na udaru organa vlasti. Tako je za potrebe Narodnog odbora Grada Tuzla u svrhu izgradnje stambenih zgrada izvršena eksproprijacija zemljišta Turali-begova vakufa u iznosu od 140 m² (k.č. 9/335) i 220 m² (k.č. 9/423). Za ekspropisane nekretnine neophodno je bilo isplatiti 7.614 din. Vakufskom povjereništvu u Tuzli, i to 7.000 dinara u državnim obveznicama i 614 dinara u gotovini.³⁰

Proces eksproprijacije zemljišta Turali-begova vakufa nastaviće se i u kasnijem periodu, čime će se ovaj vakuf dodatno reducirati, a samim tim i Islamska zajednica gubiti na ekonomskoj vrijednosti.

Na udaru države bile su i druge nekretnine Turali-begovog vakufa, a posebno zgrade i drugi brojni građevinski objekti. Isti su odzimani po osnovu odredaba Zakona o nacionalizaciji. Nacionalizacija imovine odvijala se u dvije faze, prva od 1945. do 1959. godine, a druga nakon 1959. godine. Tako da možemo kazati da će uzurpacija nekretnina Turali-begovog vakufa, sa manjim ili većim intenzitetom, trajati sve do 90-ih godina prošlog stoljeća. Potrebno je istaći da i pored urađenog truda podaci o nacionalizaciji imovine Turali-begovog vakufa nisu potpuni i cjeloviti. Ono što je evidentno jeste da su u ovom procesu od Turali-begovog vakufa oduzete vrijedne nekretnine, ogromne površine zemljišta i brojni stambeni prostori. Uzurpacija ovih nekretnina izvršena je u više navrata. Tako je rješenjem Komisije za nacionalizaciju NO Općine Tuzla br. 122 od 16. jula 1959. godine, po osnovu Zakona o poslovnim zgradama i prostorijama, su nacionalizirane i postale društvena svojina, sljedeće nekretnine Turali-begovog vakufa:

²⁸ A BiH, f-Arik, k - 424, dok. 7320.

²⁹ A TK, f-Okružna agrarna komisija za Okrug Tuzlanski, dok. Arik broj: 126/46, od 13. aprila 1955. godine.

³⁰ A TK, f-Skupština opštine Tuzla, (dalje: SOT) kutija 1-10, dok. broj 4/53-8. (Rješenje Gradske eksproprijacione komisije Tuzla iz decembra 1953. godine).

- 1) Zgrada u Tuzli u ulici Brčanska cesta br. 1, površine 110 m², koja se sastoji od prizemlja u kojem se nalazio jedan dvosoban stan;
- 2) Zgrada koja se nalazila u ul. Šekovačka br. 1 u Tuzli, površine 575 m², koja se sastojala od jednog trosobnog stana;
- 3) Zgrada koja se nalazila u ul. Titova površine od 959 m². Objekat je posjedovao podrum, prizemlje i sprat od 36 poslovnih prostorija;
- 4) Zgrada koja se nalazila u ul. Solna br. 1 u Tuzli, koja je imala prizemlje i jedan sprat, na spratu jednosoban stan, a u prizemlju poslovnu prostoriju;
- 5) Zgrada u Tuzli nekadašnja ul. Partizanska br. 8 površine 65 m² koja se sastojala od prizemlja i jednog sprata.³¹

Sve navedene zgrade su nacionalizirane i upisane u zemljišnim knjigama kao društvena svojina, s tim da pravo raspolaganja ima općina Tuzla. U navedenom rješenju se ističe da je zahtjev za nacionalizaciju ovih nekretnina opravdan, jer su se isti davali u zakup. Nešto kasnije nacionalizirane su zgrade Turali-begovog vakufa u ul. Titova br. 12 i 36 (nekadašnji Okružni i Sreski NO Tuzla).³²

Nacionalizacija nekretnina Turali-begovog vakufa nastavljena je i u kasnijem periodu. Tako je 1960. godine nacionalizirana prostorija u tadašnjoj ul. Solna 1, površine 12,36 m².³³ Rješenjem Skupštine općine Tuzla br. 09/10-10510/3 od 20.10.1965. godine izvršena nacionalizacija zemljišne površine (k.č. br. 1361/2) p. 1.120 m² upisane u zk. ul. br. 1030. k.o. Tuzla.³⁴ Za nacionalizirano zemljište utvrđena je naknada od 500 dinara po m². Po rješenju br. 04/II-20250 od 6.12.1963. nacionalizirano je građevinsko zemljište u površini od 2.200 m² (k.č. br. 10/26 u zk. ul. br. 1030 k.o. Tuzla). Za ovaj posjed utvrđena je naknada od 150 din. po m².³⁵ Ono što je evidentno protiv ovih rješenja nije se mogla izjaviti žalba.

Prema dostupnim informacijama i na osnovu dokumenata Medžlisa Islamske zajednice Tuzla, Turali-begovom vakufu nacionalizirana je bez naknade ogromna imovina. Između ostalog, oduzete su bez naknade slijedeće nekretni-

³¹ A TK, fond: Sreski narodni odbor Tuzla, (dalje: SNOT), k-50, f-1. (Rješenje Komisije za nacionalizaciju Narodnog odbora općine Tuzla br. 128/59, od 16. jula 1959. godine o nacionalizaciji imovine Turali-begovog vakufa u Tuzli).

³² A TK, f-SNOT, k-50, fascikla / 1, dok. broj: 128/59, od 16. jula 1959. godine.

³³ A TK, f-SOT, fascikla Komisija za nacionalizaciju 1960 (619-12085), br. dok. 04/II 24682/1, od 14. novembra 1960. (Spisak nacionaliziranih poslovnih zgrada i poslovnih prostorija kao dijelova zgrada).

³⁴ A TK, f-SOT, fascikla Nacionalizacija, dok. broj. 09/10-195107, od 20. oktobra 1965. godine

³⁵ A TK, f-SOT, fascikla Nacionalizacija (20723).

ne: šest prizemnih kuća za stanovanje koje su se nalazile u blizini Turali-begove džamije u sokaku *Čikma*, jedna prizemna kuća dimenzija 12x6 m je porušena. U centru Tuzle porušena je zgrada nasprat (nekadašnji sud u Tuzli) sa 36 prostorija i dvije garaže. U mjestu zvanom *Kapija* nacionalizirane su dvije zgrade nasprat, dimenzija 35x10, te dvije zgrade nasprat na uglu ul. Solna. U centru do *Solnog trga* porušena je zgrada dimenzija 10x7 m.³⁶ Dokumentacija ukazuje da su neki od ovih objekata dodijeljeni od općine Tuzla nekim pravni subjektima i privatnim licima. Treba znati da su se svi navedeni objekti nalazili na atraktivnim lokacijama u Tuzli, a radi se o nekoliko hiljada kvadratnih metara stambenog prostora.

Nacionalizacija, odnosno uzurpacija nekretnina Turali-begovog vakufa odvijala se i u kasnijem periodu, što će doprinijeti da ovaj vakuf ostane bez vrijedne imovine, koju danas koriste brojne ustanove i institucije u Tuzli. Iz dostupnih historijskih izvora primijetno je da su na nekadašnjoj imovini ovog vakufa izgrađeni brojni stambeni objekti, pa čak i čitava naselja u Tuzli.³⁷ Islamska zajednica je u Tuzli u nekoliko navrata poduzimala određene aktivnosti kako bi legalnim sredstvima zaštitila vakufsku imovinu, pa i imovinu Turali-begova vakufa u Tuzli. Tako je Odbor islamske zajednice Tuzla tužio Skupštinu opštine Tuzla kod Višeg suda u Tuzli radi oduzimanja neizgrađenog građevinskog zemljišta označenog kao k.č. br. 2460/3 *Podgajnica* livada u površini od 384 m² PL 1261 K.O. Tuzla III, koje je dodijeljeno za izgradnju individualnog stambenog objekta, te za neizgrađeno građevinsko zemljište koje se nalazi na više katastarskih čestica u ukupnoj površini od 3.546 m² PL. 1261 K.O. Tuzla III, također u svrhu izgradnje individualnih stambenih objekata. Tužitelj je u Tužbi naveo da je Odlukama o dodjeljivanju ovog zemljišta povrijeđen zakon na štetu Islamske zajednice u Tuzli.³⁸

Uzurpacijom nekretnina ovog vakufa urušene su brojne vrijednosti imovinskog, ali i kulturno-vjerskog karaktera u Tuzli. Stoga, možemo kazati da današnja *nova* Tuzla najvećim dijelom leži na vakufskoj zemlji, a dobrim dijelom na nekretninama Turali-begovog vakufa u Tuzli.

³⁶ Arhiva Medžlisa Islamske zajednice Tuzla, dokument: *Uporedni pregled Gazi Turali-begovog vakufa iz Tuzle* - dokument sadrži popis uzurpiranih nekretnina Turali-begova vakufa, a potpisan je predsjednik, Spahiće ef. Hasan.

³⁷ Tuzlansko naselje *Stupine* najvećim dijelom leži na vakufskoj zemlji, koja je uzurpirana od strane općinske vlasti u Tuzli u vremenu socijalizma.

³⁸ Arhiva Medžlisa Islamske zajednice u Tuzli, dokument br. 556/89, od 9. novembra 1989. godine. (Tužba Vakuf Gazi Turali-bega džamije u Tuzli, zastupanog po Odboru islamske zajednice Tuzla, ovom tužbom tužena je Skupština općine Tuzla, radi poništenja rješenja broj: 01-04/7-57/89, 01-04/7-475-58/89, 01-04/7-47/89 i rješenja broj: 01-04/7-475-183/89).

Vakufi, kao i ostala imovina Islamske zajednice će se naći na udaru i u vremenu agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992-1995). Tada je po jasno utvrđenom planu i razrađenoj strategiji, prema dostupnim podacima, uništeno 614 džamija, 189 mesdžida, 69 mekteba i 4 tekije, a oštećeno: 308 džamija, 18 mesdžida, 18 mekteba i 5 tekija. U toku agresije na Bosnu i Hercegovinu srušeno je ukupno 405 vakufskih objekata, a njih 149 je pretrpjelo veća ili manja oštećenja.³⁹ Jedan broj, u agresiji na Bosnu i Hercegovinu, uništenih objekata Islamske zajednice je saniran, u toku je saniranje određenog broja, dok je jedan značajan broj istih još uvijek u ruševnom stanju. Objekti vakufa i Islamske zajednice su i danas na udaru destruktivnih snaga. Tako su neka zakonska rješenja, poput Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o vraćanju, dodjeli i prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo,⁴⁰ nanijela veliku štetu vakufima. Sve je to urađeno svjesno kako bi se dodatno oslabila vakufska imovina i Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini.

Umjesto zaključka

Već nekoliko stoljeća se u kontinuitetu devastira vakufska imovina u Bosni i Hercegovini. Proces uzurpacije i devastacije vakufske imovine se obavljao kroz provođenje raznovrsnih mjera državnih organa i institucija. Ta devastacija je posebno izražena u 20. stoljeću, kada će vakufska imovina u najvećoj mjeri promijeniti vlasnika. Netaće brojne materijalne i kulturno-vjerske vrijednosti koje su bile važnom osnovicom privrednog, kulturnog i vjerskog uzdizanja muslimana u Bosni i Hercegovini. Sve to je urađeno smišljeno, a kako bi se ateizirala bošnjačka populacija, jer komunističke vlasti su bile ubjeđena da će vjerske zajednice, pa tako i Islamska zajednica potpuno isčeznuti, onda kad presuše izvori materijalnih prihoda. Iz tih razloga, vakufi kao važne institucije muslimana našli su se na udaru organa vlasti. Takvu sudbinu imao je i Turali-begov vakuf u Tuzli.

Uzurpacija imovine Turali-begovog vakufa u Tuzli imala je velikih posljedica po materijalni status i siromašenje Islamske zajednice u Tuzli, što će se odraziti na ukupan status Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Nažalost, evidentna je činjenica da je vakufska imovina, pa tako i imovina Turali-begovog vakufa i danas na udaru, kroz različite pritiske na Islamsku zajed-

³⁹ Podaci su preuzeti od Bekira Bašića, zvaničnog sudskog vještaka Haškog suda, koji su prezentovani na predavanju održanom 21. novembra 2006. godine u prostorijama medrese Džemaludin Čaušević u Cazinu na temu: *Džamije, vojno-strateški ciljevi u agresiji na Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995. godine.*

⁴⁰ *Sl. novine Federacije Bosne i Hercegovine* br. 2/08.

nicu, kako od strane domaćih destruktivnih snaga, tako i od nekih predstavnika međunarodne zajednice. To je svakako nastavak sistematskih udara na vakufsku imovinu u Bosni i Hercegovini s ciljem potpunog osiromašenja institucija vakufa, a samim tim i Islamske zajednice.

Na kraju možemo zaključiti, da je neosporno da se vakufska imovina u Bosni i Hercegovini sistematski uništavala skoro 150 godina. Najbolji primjer tome je i uzurpacija i devastacija Turali-begovog vakufa u Tuzli. Nažalost, uzurpacija i uništavanje vakufske imovine traje i danas. Stoga se nameće logično pitanje da li činimo dovoljno na očuvanju preostalih vakufskih vrijednosti. Smatramo da je pitanje očuvanja vakufske imovine, njegovog statusa i sudbine naše zajedničko pitanje, koje se treba više aktualizirati i istraživati i kojemu trebamo u budućnosti posvetiti više pažnje.

Zbornik radova o vakufima
Mukate vakufi u Bosni i Hercegovini
Vakufi u Banja Luci
Turali-begov vakuf u Tuzli

IZDAVAČ

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini

Vakufska direkcija Sarajevo

Medžlis Islamske zajednice Tuzla

ZA IZDAVAČA

Mr. hfz. Senaid Zajimović

Prof. Hasan Spahić

RECENZENT

Dr. Mustafa Hasani

UREDNIK

Mr. Senad Ćeman

LEKTOR

Mirzet Hamzić

DTP

Senada Tahirović

ŠTAMPA

Dobra knjiga

TIRAŽ

1000

Sarajevo, 2012.